

T.C
ATILIM ÜNİVERSİTESİ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİNDE KRİZ DİPLOMASİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Cavidan MORDOĞAN

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Şenol KANTARCI

ANKARA – 2010

**T.C
ATILIM ÜNİVERSİTESİ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI**

TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİNDE KRİZ DİPLOMASİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Cavidan MORDOĞAN**

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Şenol KANTARCI**

ANKARA – 2010

T.C.

ATILIM ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Cavidan MORDOĞAN tarafından hazırlanan “Türk-Amerikan İlişkilerinde Kriz Diplomasisi” başlıklı bu çalışma, 01.06.2010 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Anabilim dalında, yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza

Yrd.Doç.Dr. Bahar Turhan HURMİ

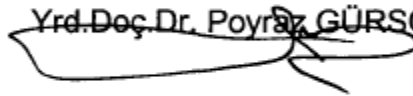

İmza

Doç.Dr.Şenol KANTARCI (Danışman)

İmza

Yrd.Doç.Dr. Poyraz GÜRSOY

ÖNSÖZ

Bugün için halen önemini koruyan ve Türk-Amerikan ilişkilerinde kırılma noktalarını oluşturan, *Büyükelçi Krizi*, *Afyon Krizi* ve *Kıbrıs Krizi* hangi aşamalardan geçerek meydana gelmiş, doruğa ulaşmış ve sonuçlanmıştır? İşte bu yüzden, söz konusu krizleri kavrayabilmek için Türk - Amerikan ilişkilerinin kısa da olsa kökenine inilmiş ve ilişkilerin başladığı tarihten kriz dönemlerine kadar yaşananlar ana hatlarıyla ele alınmıştır.

Yüksek lisans tezimi hazırlamamda ve çalışma süresince yardımlarını esirgemeyen tez danışmanın sayın Doç. Dr. Şenol KANTARCI başta olmak üzere, tez süresince her türlü yardımı esirgemeyen değerli anneme ve babama, çalışmama yön vermemde destek olan Ercüment TUTAR'a ve Erol TATLI'ya teşekkürler ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER	i

GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KRİZ DİPLOMASİSİ.....	6
1.1 Diplomasinin Tanımı	6
1.2 Uluslararası Krizler ve Kriz Diplomasisi	7

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK-AMERİKAN DİPLOMATİK İLİŞKİLERİNİN BAŞLAMASI.....	12
2.1 İlk İlişkilerin Kurulması (1776-1830).....	12
2.2 1830 Ticaret Antlaşması ve Diplomatik İlişkilerin Başlaması	18

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN YIKILIŞINA KADARKİ SÜREÇTE İLİŞKİLERİN SEYRİ VE BÜYÜKELÇİ KRİZİ.....	25
3.1 Birinci Dünya Savaşı Öncesi Türk-Amerikan İlişkileri	25
3.2 Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türk-Amerikan İlişkileri ve Büyükelçi Krizi.....	33
3.3 Krizin Derinleşmesi	35
3.4 Krizin Çözümlemesi.....	44

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE CUMHURİYETİ VE AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ ARASINDA DİPLOMATİK İLİŞKİLERİN TEKRAR BAŞLAMASI	58
4.1 Birinci Dünya Savaşı Sonrası İlişkilerin Genel Değerlendirmesi	58
4.2 İki Savaş Arası Dönemde Türkiye- ABD	

İlişkilerinde Kriz Diplomasisi..	66
4.3 İkinci Dünya Savaşı Sonrası Türkiye- ABD İlişkileri	68
4.4 Afyon Krizine Kadar Olan İlişkiler.....	71
BEŞİNCİ BÖLÜM	
AFYON KRİZİ	82
5.1 Afyon Krizinin Tarihsel Gelişimi	82
5.1.1 Krize Yol Açan Gelişmeler	85
5.2 Kriz Sürecinde ABD'nin Tutumu	87
5.3 Türkiye'nin Baskıları Hafifletme Çabaları.....	89
5.4 Krizin Sona Erdirilmesi.....	90
5.4.1. Afyon Krizinin Türkiye-ABD İlişkilerinin Gündeminden Çıkması ..	93
5.5 Krizin Türk-Amerikan İlişkilerine Yansımaları	94
ALTINCI BÖLÜM	
KIBRIS KRİZİ	95
6.1 1964 Kıbrıs Krizine Kadar Olan Süreç	95
6.1.1 Kıbrıs Sorunun Tarihsel Gelişimi.....	96
6.2 Johnson Mektubu ve Türkiye-ABD İlişkilerine Etkisi	102
6.3 ABD'nin Kıbrıs Krizine Arabuluculuk İçin Diplomatik Girişimleri.....	107
6.3.1. Cenevre Görüşmeleri ve 1. Acheson Planı	107
6.3.2. 1964 Olayları ve Türkiye'nin Kıbrıs'a Müdahalesi	108
6.3.3 2. Acheson Planı	109
6.4. Kıbrıs Krizinin Sona Ermesi	110
6.5 Kıbrıs Krizinde 1967 Bunalımı	111
6.5.1 Türkiye'nin Kıbrıs'a Müdahalesi	112
6.6 ABD'nin Ambargo Kararı	113
6.7 Kıbrıs Krizinin Türk Dış Politikasına Etkileri	115
7. SONUÇ VE DEĞERLENDİRMELER	119
KAYNAKLAR	123
ÖZET	124
ABSTRACT	144

GİRİŞ

Diplomasi, insanlık tarihinin ilk dönemlerinden itibaren toplumlararası ilişkilerin yürütülmesini sağlayan bir kavram olmuştur. Günümüz koşulları göz önüne alındığında, uluslararası toplumun birimleri arasında, uluslararası hukuk normlarına uygun olarak menfaatlerin dengelenmesi faaliyeti olarak tanımlanabilecek olan diplomasi, bu aşamaya gelene kadar birçok dönemden geçmiştir. Bu çalışmanın konusu olan, uluslararası ilişkilerde diplomatik krizleri incelerken, ilk olarak diplomasi kavramı ve tarihçesi üzerinde durulmuştur. Bu nedenle, çalışmada öncelikle, diplomasi kavramı hakkında açıklamalara yer verilmiştir.

Günümüzün diplomasi uygulamalarına yön veren tarihsel süreçte, ilk diplomasi örneklerine, Yunan Şehir Devletleri'nde rastlanmaktadır. Daha sonra tarih kitapları Roma ve Bizans İmparatorlukları, Ortaçağ ve Rönesans Dönemleri, Osmanlı İmparatorluğu Diplomasisi ve Modern Diplomasi başlıklarını ele almaktadırlar. Diplomasi, bir anlamıyla, devletlerarasında meydana gelen uyuşmazlıkların ve çıkar çatışmalarının çözümünde kullanılan “*havuç*” yöntemi olarak görülebilir. Öyle ki, bu yöntemle, ilişkiler esnasında ortaya çıkan çatışma veya daha geniş anlamıyla krizler kazan-kazan şeklinde sonuçlanabilir.¹

Uluslararası ilişkilerde bunalımlar, krizler ve “*Zorlayıcı Diplomasi*” konusunu ele alan ve Türkçe literatüre oldukça katkısı olan Fuat Aksu, devletlerarasında meydana gelen uyuşmazlıkların çözümü için başvurulan yöntemleri şu şekilde sıralamıştır:

a. İki veya daha fazla ülkenin diplomatik temsilcilikleri aracılığı ile yürüttükleri diplomasi sonucunda uyuşmazlığın giderilmeye çalışılması,

b. Üçüncü tarafların arabuluculuk çabalarıyla,

---

¹ Temel İskit, **Diplomasi; Tarihi, Teorisi, Kurumları ve Uygulaması**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 352.

- c. İki ülke arasında oluşturulacak bir görüşme süreciyle -liderler zirvesi, konferans, uzman temsilciler toplantısı,
- ç. Uluslararası örgütler -BM, NATO, AB- aracılığı ile,
- d. Ambargo gibi ekonomik, siyasi baskı arayışları / taktik davranışlar,
- e. Uluslararası hukuk yöntemleri -Uluslararası Adalet Divanı, Hakem Mahkemeleri vb-,
- f. Askeri güç kullanma tehdidiyle,
- g. Savaşa başvurarak çözümleme yöntemidir.²

Tarafların kendi iradeleri ile olası bir uyuşmazlığa dolayısıyla krize çözüm bulma çabaları söz konusu ise, yukarıdaki yöntemlerin çeşitleri artırılabilceği gibi akla ilk gelen ve modern devletlerin ilk başvurdukları yöntem diplomasi'dir. Hatta bu bağlamda diplomasiye önemli katkıları bulunan, Avrupa'da modern diplomasi'nin kurucusu olarak değerlendirilen Kardinal Richelieu'nun "*Önce uyuşmak için her şeyi yapın, uyuşamazsanız ezmek için her şeyi yapın*" sözü bekli de kriz dönemlerinde etkin diplomasi'nin gerekliliğini özetlemektedir.³

Kriz dönemlerinde uygulanan *kriz diplomasisi* ile devlet başkanları, krizin etkileri hafifletilmeyi ve en uygun çözüm için zaman kazanmayı hedeflemektedir.

Diğer yandan uluslararası ilişkilerin önemli aktörlerinden olan BM, NATO ve AGİT gibi uluslararası örgütler; hem uluslararası güvenlik konularıyla ilgili hem de uluslararası istikrarı bozacak sorunlarla ilgili çalışmalar yapmakta ve krizlerin çözümünde önemli roller almaktadırlar. Günümüzde uluslararası ilişkiler, ulaşım ve iletişim araçlarının gelişmesiyle hem ulusal hem de uluslararası kamuoyunun önünde cereyan etmektedir.

---

² Fuat Aksu, "Türkiye-Suriye Bunalımı", <http://www.sbu.yildiz.edu.tr/Fuatyayinlar/suriye-turkiye.htm>, Erişim Tarihi: 02 Şubat 2010.

³ İskit, **Diplomasi...**, s. 351.

Dolayısıyla krizler bugün her zamankinden daha çok uluslararası ilişkileri etkilemektedir. Basın-yayın yoluyla kamuoyunun bilinçlenmesi sonucu güçlü devletler dünya kamuoyu önünde haksızlıkların ve haksızların yanında yer alan bir ülke durumuna düşmemek için daha dikkatli ve daha adil davranmak zorunluluğunu duymaktadırlar.

Çalışmanın ilk bölümünü oluşturan kriz diplomasisi ele alınırken, karşılaşılan en büyük zorluk, Türkçe literatürde kavramın yeni yeni kullanılmaya başlanması ve hemen hemen bu konuda yazılı kaynak bulunmamasıdır. Çalışmada kullanılan temel eser, Haydar Çakmak tarafından ele alınan “*Uluslararası Krizler ve Türk Silahlı Kuvvetleri*” isimli kitaptır. Haydar Çakmak’ın uluslararası krizlerin tanımı ve türleri hakkında yapmış olduğu ayrıntılı inceleme çalışmaya yön vermiştir. Yine bu konuda *kriz diplomasisini* tam olarak karşılamasa da *zorlayıcı diplomasi* hakkında kaleme alınan makale ve kitaplar kaynak olarak değerlendirilmiştir. İngilizce literatür ise, *kriz diplomasisi* hakkında nispeten geniştir. Çalışmada kullanılan diğer temel eser, Eric Herring tarafından kaleme alınan ‘*Danger and Opportunity: Explaining International Crisis Outcome*’ isimli kitaptır. Faydalanılan diğer önemli çalışmalardan bazıları ise, Beril Dedeoğlu’na ait “*Uluslararası Güvenlik ve Strateji*”, Michael Brecher’in , “*Studies in Crisis Behavior*” ve Francis A. Boyle’a ait “*World Politics and International Law*”dır. Bu kitapların yanı sıra uluslararası hukuk kapsamında yayımlanan kitaplar da incelenmiş ve çalışmaya yansıtılmıştır.

Çalışmanın diğer bölümleri ise, ilk bölümde edinilen kriz tanımı kapsamında Türk-Amerikan ilişkilerinin tarihsel süreç içerisinde ele alınmasından meydana gelmiştir.

Tarihte Türk-Amerikan ilişkilerinin, Osmanlı Devleti’nin batı toprakları olarak değerlendirilen Mağrib⁴ bölgesinde başlamıştır. İlişkilerin başlangıcı, ABD’nin Akdeniz üzerinden doğuya yaptığı ticari deniz taşımacılığı

---

⁴ Mağrip: Fas, Tunus, Trablus ve Cezayir’i içine alan bölgedir.

esnasında karşılaştığı korsanlık faaliyetlerinden kaynaklı yaşadığı maddi kayıplar neticesinde, vatandaşlarının Osmanlı Devleti nezdinde ticari kaygılarını gidermek adına yaptığı girişimlere dayanmaktadır. Siyasi anlamda ilişkilerin başlangıcı ise, 1830 tarihinde imzalanan *Ticaret ve Seyr-i Sefain Antlaşması'na* dayanmaktadır. Bu tarihten itibaren siyasi ilişkiler yavaş ancak istikrarlı ve iki ülke arasındaki ticari kaygılar çerçevesinde gelişmiştir.

ABD Osmanlı Devleti ile ilişkilerinde kriz doğuracak gelişmelerden kaçınırken, bu ülkede ticaret yapan Amerikan vatandaşlarının haklarını korumayı ve misyonerlik çalışmalarının sekteye uğratılmasını önlemeyi amaçlamıştır. İlişkilerin başladığı dönemde yaşanan küçük ancak diplomatik alanda kriz niteliği taşımayan gerginlikler ayrıntıya girilmeden ikinci ve üçüncü bölümde ele alınmıştır. Bu aşamada Türk-Amerikan ilişkilerinin aktarılmasında temel eser olarak, Çağrı Erhan'ın titizlikle ele aldığı "*Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökeni*" isimli kitap alınmıştır. Konuyla ilgili olarak hazırlanan Türkçe ve İngilizce kaynaklar arasından, Akdes Nimet Kurat'ın "*Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1800-1959)*", Hasan Tahsin Fendoğlu'nun "*Modernleşme Bağlamında Osmanlı-Amerikan İlişkileri (1786-1929)*", George Fowler'ın "*Turkey: The History Of Origine, Process and Decline of Ottoman Empire*" adlı eserlere sıkça göndermeler yapılmıştır.

Çalışmanın amacı olan, Türk-Amerikan ilişkilerindeki kriz dönemlerinin incelenmesi, üç ana kriz üzerinde yapılmıştır: Birinci Dünya Savaşı öncesinde ilişkilerin kesilmesini hızlandıran *Büyükelçi Krizi*, Türkiye'nin büyük ekonomik kayıplara uğradığı *Afyon Krizi* ve ambargo kararına kadar giden *Kıbrıs Krizi*.

Birinci Dünya Savaşı arifesinde Türk-Amerikan ilişkilerinde yaşanan en belirgin kriz, Polonya asıllı olan ancak Türk milliyetçiliği ile Washington'u rahatsız eden büyükelçi Ahmed Rüstem Bey ekseninde yaşanmıştır. Kendisi Amerika'da "*persona non grata*" ilan edilmiş ve iki ülkenin diplomatik ilişkileri uzun süreliğine kesintiye uğramıştır. Ahmed Rüstem Bey çalışmada ele

alınan ilk uluslararası krizin de aktörüdür. Bu bağlamda Şenol Kantarcı'ya ait “*Osmanlı’da Onurlu Bir Diplomat ve Milli Mücadele’nin ‘Önemli’ Siması: Ahmed Rüstem Bey*” ve Mine Erol’un kaleme aldığı “*Osmanlı İmparatorluğunun Amerika Büyükelçisi Rüstem Bey*” isimli çalışmalardan geniş ölçüde faydalanılmıştır.

Dördüncü Bölüm’de, *Afyon Krizi*, tarihsel gelişimi, tırmanması ve sonuçlanması başlıkları altında ele alınmıştır. Bu bölümde, bugüne kadar bu konuda yazılmış en kapsamlı kaynak olan, Çağrı Erhan’ın “*Beyaz Savaş: Türk-Amerikan İlişkilerinde Afyon Sorunu*” kitabı referans olarak alınmıştır. *Afyon krizi* hakkında kaynak bulmak oldukça sıkıntılı olduğundan, dönemin Türk basınına yansıtılan başlıkları, krizin gelişimini takip etmek için uygun olduğundan, Milli Kütüphane’de bulunan mikrofilm arşivi de birinci elden kaynak olmuştur.

Kıbrıs sorunu, Türk Dış Politikası’nın en önemli ve en uzun vadeli konularından birisidir. Günümüzde de güncelliğini kaybetmemiş ve dünya politikasının değişmeyen unsurlarından biri olmuştur. Bu durumun doğal sorunu olarak, Kıbrıs Türkiye’nin dış politika ilişkileri adına yoğunlaştığı bir alandır. Özellikle tarihte ABD ile olan ilişkilerde Kıbrıs konusu önemli bir yer tutmuştur. Türkiye’nin Kıbrıs Meselesi’nde takip etmiş olduğu politika zaman zaman Türk - Amerikan ilişkilerinde de pürüzlerin oluşmasına sebep olmuştur. Çalışmanın Altıncı Bölümü’nde bu pürüzlerin doğurduğu krizler ve sonucunda doğan yaptırımlar incelenmiştir.

Bugün için halen önemini koruyan ve Türk-Amerikan ilişkilerinde kırılma noktalarını oluşturan, *Büyükelçi Krizi*, *Afyon Krizi* ve *Kıbrıs Krizi* hangi aşamalardan geçerek meydana gelmiş, doruğa ulaşmış ve sonuçlanmıştır? İşte bu yüzden, söz konusu krizleri kavrayabilmek için Türk - Amerikan ilişkilerinin kısa da olsa kökenine inilmiş ve ilişkilerin başladığı tarihten kriz dönemlerine kadar yaşananlar ana hatlarıyla ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KRİZ DİPLOMASİSİ

1.1 Diplomasinin Tanımı

Devletler çıkarlarını belirlemek ve korumak, güttükleri hedeflere ulaşmak, kendilerinin dışındaki devletleri belli davranışlara yöneltmek veya olası davranışlardan caydırmak için çeşitli araç ve yöntemlere başvurur. Bu araçlar arasında propaganda, ekonomik yaptırım, silahlı güç kullanma tehdidi ve şüphesiz diplomasi sayılmaktadır. Eski bir kavram olan ve insan ilişkilerini düzenlemeyi amaçlayan “*diplomasi*” sözcüğünün temelleri eski Yunancaya dayanmakta ve “*diploma*” kelimesinden doğmaktadır. “*Üzerinde imza bulunan ikiye katlanmış kağıt*” anlamına gelen diploma *Diplomeis* kelimesinden türemiş ve zamanla Latince’de “*çift*” anlamına gelen *Diploma* kelimesine dönüşmüştür.⁵ Bir süre sonra Antik Yunan’da ve Roma’da devlete ait tüm belgeleri nitelemeye başlamıştır.⁶ Günümüzde ise, uluslararası ilişkiler ve uluslararası politika kavramları ile iç içe kullanılan diplomasi, *bir hükümetin belli konulardaki kanı ve görüşlerini doğrudan doğruya öteki devletlerin karar vericilerine iletmesi* sürecidir.⁷ Tayyar Arı ise, diplomasiyi olarak şu şekilde tanımlamıştır:

“Diplomasi, uluslararası politika ve dış politikadan farklı olarak, bunların içeriğinden ziyade bunların yürütülme biçimiyle ilgilidir. Başka bir deyişle bu uluslararası politikanın resmi yollarla uygulamaya aktarılması sürecidir... Bazen diplomasi daha da sınırlanarak hükümetlerin dış işleri

---

⁵ Seha L.Meray, “Diplomasi Temsilcilerinin Hukuki Statüsü”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi**, C.11, S.3, Eylül 1956, s. 81.

⁶ Diplomasinin tanımı için Bkz.: <http://tr.wiktionary.org/wiki/diplomasi>, Erişim Tarihi: 09 Eylül 2009.

⁷ Mehmet Gönübol, **Uluslararası Politika**, Atilla Kitapevi, Ankara, 1993, s. 116.

bakanlığı ve bu birime bağlı diplomatlar aracılığıyla yürütülen bir uygulama, bir haberleşme ve görüşmeler süreci olarak da tanımlanmaktadır.”⁸

1.2 Uluslararası Krizler ve Kriz Diplomasisi

Kriz kavramı farklı alanlarında farklı şekillerde tanımlanmıştır. Bu tanımlardan bazıları şu şekildedir:

- Tehlike ya da belirsizlik anı veya noktası,
- Hasta bir ekonomik organizmanın eski biçimde varlığını sürdürememesi ve yeni bir yaşama olanağı elde edebileceği değişiklikleri yapmak zorunda olduğu zaman dilimi,
- Ekonomik bunalım ya da çevrimsel süreç içerisinde büyümenin kesintiye uğradığı nokta,
- Büyümeye geçiş için gereken koşulların neler olduğunun araştırıldığı, kararların alındığı zaman dilimi,⁹
- Bir bireyin, grubun, örgütün ya da topluluğun normal işlevlerini yerine getirmesini engelleyen, acil ilgi ve çözüm gerektiren, göz ardı edilemeyen, sıra dışı, beklenmeyen bir durum ya da ani değişikliktir.¹⁰

Kriz, tıp biliminde bir hastalıkla, iktisat biliminde hasta bir ekonomik organizmayla, politik bilimde ise, bir karar birimiyle ilgili olarak ele alınmaktadır. Krizin farklı olaylara ilişkin bir kavram olarak ele alınması, her bilimin farklı araştırma konusuna sahip olmasından kaynaklanır. Bu konu alanlarındaki ortak nokta, zorunlu ve plansız bir değişimin ortaya çıkardığı baskı durumu ve kişi, grup veya toplumun yeni bir denge arayışı için gerilime

⁸ Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, Alfa Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 297.

⁹ Yılmaz Akyüz, “Financial System And Policies In Turkey In The 1980s”, **The Political Economy of Turkey**, St. Martin’s Press, New York, 1990, s. 52.

¹⁰ Serdar Erkan, “Krizle Müdahale Planı”, **YÖRET Vakfının “Okullarda Acil Durum Psikolojik Destek Projesi” (OKADPDR) Eğitim Materyali**, İstanbul, 1996, s. 1.

girmesi ile ilgilidir. Her ne kadar krizler, ani olarak ortaya çıksalar da çoğu durumda önceden krize dair bir takım belirtiler vardır. Bu belirtilerin görmezlikten gelinmesi veya üzerinde durularak etkin çözümlere bağlanmaması krize neden olur.¹¹

Kökenleri Antik Yunan'a dayanan "kriz" sözcüğü, günümüzde kullanılan anlamını 16. yüzyılda almıştır. Farklı birçok tanımının yapılabileceği gibi, temel olarak kriz '*çözümlemesi mümkün ancak savaş olasılığını içerisinde barındıran bir uyuşmazlık ortamı*' olarak tanımlanabilir.¹² Kriz kelimesinin kullanılması uluslararası ilişkilerle ilgili olarak; dış politikaya ilişkin bir konunun sınırından çıkarak tehlikeli bir döneme girdiği, ulusal değerleri tehdit eden, hızla karşılık verilmesi gereken ve buna bağlı olarak da karar alıcının dikkatlerini en yüksek düzeyde tutmaları gereken bir duruma dönüştüğü ifade edilir.¹³ Sözcüğün zihinde ilk uyandırdığı, belirsizlik durumunun sürdüğü, zarar görme olasılığının yüksek olduğu ve risk almanın kaçınılmaz olduğu siyasi konjonktürdür.¹⁴ Bir diğer tanıma göre ise, kriz, karar alma biriminin yüksek öncelikli hedeflerini tehdit eden ve meydana gelmesi karar alıcıların şaşırmasına sebep olan durumlardır.¹⁵ Krizi tehlike olarak gören yaklaşımların yanı sıra, fırsat olarak değerlendirilmesi gerektiğine inananlar da bulunmaktadır.¹⁶ Çalışmanın bu bölümünde

¹¹ Göksel Ataman Özbakır, "İşletmelerde Kriz Yönetimi ve Uygulamadan Bir Örnek", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1992, ss. 2-4.

¹² Haydar Çakmak, **Uluslararası Krizler ve Türk Silahlı Kuvvetleri**, Platin Yayınevi, Ankara, 2004, s. 27.

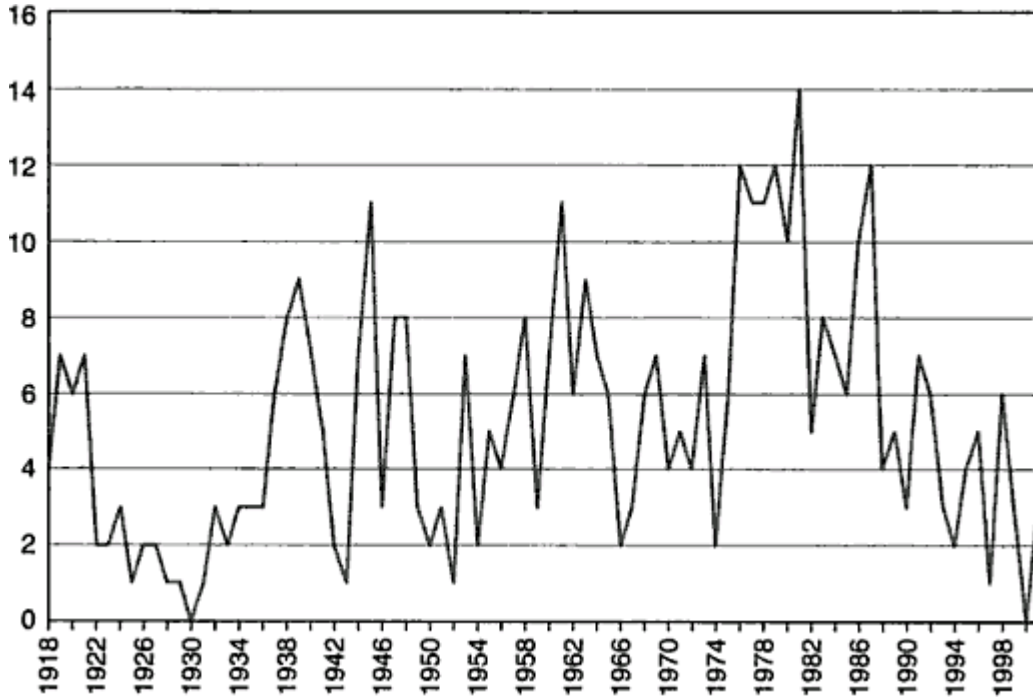
¹³ Metin Öztürk, **Amerika Çökerken Yeni Kutuplaşma**, Fark Yayınları, Ankara, 2007, s. 137.

¹⁴ Ömer Göksel İşyar, "Uluslararası Politikada Krizlerin Tanımlanması ve Yönetimi", İdris Bal (Der.), **Değişen Dünyada Uluslararası İlişkiler**, Lalezar Kitapevi, Ankara, 2006, s. 228.

¹⁵ Michael Brecher, **Studies in Crisis Behavior**, The State University Press, New Jersey, 1979, s. 5

¹⁶ Eric Herring '**Danger and Opportunity: Explaining International Crisis Outcome**' isimli kitabında, Çince de kriz sözcüğü için kullanılan *weiji* kelimesinin etimolojik olarak tehlike anlamına gelen "wei" ve fırsat anlamına gelen "ji" kelimelerinden meydana geldiğine dikkat çekmiştir. Krizle gelen çatışma ortamının doğurduğu fırsat ve tehlikeye örnek olarak ise, kitabının giriş bölümünde 1983 Sovyet nükleer krizini örnek vermiştir. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Başkanı Reagan sert söylemlerine devam etmiş ve tehlike

incelenen uluslararası kriz ise, iki veya daha fazla ülkenin birbirine sözlü veya fiziksel olarak düşmanca davranması veya ilişkilerde istikrarın kaybolması olarak tanımlanabilmektedir.¹⁷ Jonathan Wilkenfelt'in *Mediating International Crisis*¹⁸ isimli kitabında, 1918-1998 yılları arasında yaşanan uluslararası krizleri, aşağıda Tablo 1'deki grafik çizimi ile göstermiştir:

Tablo-1. 1918-1998 yılları arasındaki uluslararası krizler (Soldaki sütun kriz sayısını göstermektedir.)

Krizin öncesinde, esnasında veya sonrasında statükodan kopma ve ilişkilerdeki denge durumunun değişmesi söz konusudur ki bu durumda askeri çatışma olasılığı yüksektir. Bu çatışma ortamının aşılması için ülkenin menfaatlerine uygun olan doğru kararı vermek, kısıtlı zamanda olasılıkları iyi

riskini de üzerine almıştır. Ancak savaş, ABD tarafından kazanılmış ve kriz fırsat olarak değerlendirilmiştir.

¹⁷ Jonathan Wilkenfeld, Brecher, **A Study of Crises**, The University of Michigan Press, Michigan, 1997, s. 5.

* Bu esnada karar alıcıdan kasıt, politika yapıcılar veya devlet adamlarıdır.

¹⁸ Wilkenfeld, Kathleen J.Young, David McQuinn ve Victor Asal, **Mediating International Crisis**, Routledge Press, New York, 2005, s. 3.

değerlendirmek, karar alıcıların* görevi olsa da bu kararı verirken dengeyi de aynı zamanda korumak her zaman mümkün olamamaktadır.¹⁹ Bu aşamada diplomasinin rolü, ilişkilerde yaşanan kriz için uygun çözüm bulunana kadar sorunun ertelenmesini sağlamaktır.²⁰

Birbirlerini uluslararası alanda tanıyan ve resmi olarak ilişkilerin yürütülmesinde diplomasi mekanizmasını kullanan devletlerin ilişkilerinde, değişen görüntü ve söylemlerden, yaklaşan bir krizin sinyalleri okunabilir. Krizin; tam olarak nerede, ne zaman, ne büyüklükte çıkacağı tam olarak kestirilemese de aktörlerin sertleşen söylemleri, yapılan askeri tatbikatlar²¹ krizlerin başlangıç aşamasını oluşturabilmektedir. Bu aşamada ilişkiler henüz kesilmemiştir ve krizin önlemesi, ilişkilerin herhangi bir tehdit, yaptırım veya ambargo uygulanmadan evvel yoluna koyulması ihtimali vardır.²² Bu aşamada iyileştirmek için müdahale edilmediğinde iki veya daha fazla ülkenin ilişkileri zarar görebilir.²³ İkinci aşama krizin tırmandığı aşamadır. Burada yine baskı altındaki karar alıcının* söylemleri keskinleşmeye başladığı gibi halk arasında milliyetçi akımlar boy göstermekte ve askeri gösteriler yapılmaktadır.²⁴ Karar alıcıların yaşadığı stres, duygusal yoğunluk, karar alıcıların sağduyusunu kaybetmesine sebep olabilir.²⁵ Karar alıcıların bu

¹⁹ Francis A. Boyle, **World Politics and Internatioanl Law**, Duke University Press, Durham, 1985, s. 157; Beril Dedeoğlu, **Uluslararası Güvenlik ve Stratejileri**, Derin Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 16-20.

²⁰ İskit, **Diplomasi...**, s. 352.

²¹ Bu bağlamda, Kıbrıs Krizi için Türk helikopterlerinin Kıbrıs semalarında uçuş yapmasının ardından gelen Türk-Yunan krizi örnek teşkil verilebilir. Kıbrıs için kriz diplomasinin kullanıldığı dönemlerin sayısı oldukça fazladır. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz.: Masis Kürkçügil (Der.), **Kıbrıs Dün ve Bugün**, İhtaki Yayınları, İstanbul, 2003.

²² Çakmak, **Uluslararası Krizler...**, s. 30.

²³ B.J.C Mckercher ve D.J. Moss (Ed.), **Shadow and Substance in British Foreign Policy 1895–1939**, The University of Alberta Press, Alberta, 1984, s. 238.

²⁴ Aksu, "Türk-Yunan İlişkilerinde Güvenlik ve Güven Artırma Çabaları", Cem Karadeli (der.), **Soğuk Savaş Sonrasında Avrupa ve Türkiye**, Ayraç Yayınları, Ankara, 2003, ss. 242-275; Bkz.: <http://www.sbu.yildiz.edu.tr/Fuatyayinlar/trgr-guvenlik.html>, Erişim Tarihi: 15 Şubat 2010.

²⁵ Çalışmanın ileri bölümlerinde görüleceği üzere Johnson Mektubu krizinde Başbakan İsmet İnönü krizin tırmanmasına mahal vermeyecek nitelikte bir diplomasi uygulamıştır. Kriz ortamında, iderin kriz yönetimi zayıf ise, durum daha da zorlaşacaktır. Arjen Boin, Eric Strern, **The Politics of Crisis Management: Public Leadership Under Pressure**, Cambridge University Press, London, 2005, ss. 7-8.

aşamada, ileriye dönük olarak geçmişte atlatılan krizlerden sonuç çıkararak, bir değerlendirme yapabilmesi son derece önemlidir. Krizi iyi bir şekilde yönetmesi, karşılaşılabileceği en kötü senaryoları hesaplayabilmesi, krizin sebeplerini ve aktörlerini doğru tahlil edebilmesi, krizden kimlerin karlı çıkacağını ön görmesi ve kriz sonrası şekillenecek ortamın dinamiklerini doğru tespit edebilmesi gerekmektedir.²⁶ Kriz döneminin son safhası ise, yumuşamadır. ²⁷ 1967 krizi Yunanistan ve Türkiye'yi savaşın eşiğine getirdiğinde, ABD Büyükelçisi olarak Ankara'da görev yapan Parker Thomas Hart hatıratlarında, dönemin Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in sakinliğini korumasının, NATO için büyük öneme sahip iki ülkenin birbiriyle savaşa girmesini engellediğinden söz etmektedir. Bu şekilde kriz diplomasisi başarıyla uygulanmıştır.²⁸ Şu halde kriz diplomasisi, en yalın haliyle, devletlerarası ilişkilerde yaşanan kriz dönemlerinde, bu bunalımı aşmaya dönük, krizin sonlandırılması için yürütülen diplomasi anlamına gelmektedir.²⁹ Çalışmanın devamında Türk-Amerikan ilişkilerinin resmi olarak başladığı tarihten itibaren ilişkilerin krize girdiği dönemler ve bu dönemlerde icra edilen diplomatik faaliyetler, dolayısıyla kriz diplomasisi ele alınmıştır. Ancak çalışmanın daraltılması için yaşanan krizler arasında ayrıntılarıyla 1917 yılında diplomatik ilişkilerin kesilmesinden hemen önce yaşanan 1914 *Büyükelçi Krizi, Afyon Krizi ve Kıbrıs Krizi* incelenmiştir.

---

²⁶ İşyar, "Uluslararası Politikada Krizlerin...", s. 231.

²⁷ Özlem Tür, "Türkiye-İsrail İlişkileri: Yakın İşbirliğinden Gerileme", **Ortadoğu Analiz Dergisi**, C.1, S.4, 2009, s. 25.

²⁸ Parker T.Hart, **The NATO Allies At The Threshold of War: Cyprus, A Firsthand Account of Crisis Management**, Duke University Press, Durham, 1990, ss. 59-61.

²⁹ Kriz Diplomasisinin tanımı için Bkz.: "Kriz Diplomasisi", <http://uiportal.net/uipsozluk/k.html>, Erişim Tarihi: 02 Şubat 2010.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK-AMERİKAN DİPLOMATİK İLİŞKİLERİNİN BAŞLAMASI

2.1 İlk İlişkilerin Kurulması (1776–1830)

İngiltere'nin kolonileri iken, yüklenen ağır vergiler sebebiyle yaşanan anlaşmazlıklar sonucu, 1774 yılında İngiltere ile silahlı çatışmaya başlayan 13 Amerikan kolonisi, bir araya gelerek yaklaşık iki yıl sonra 4 Temmuz 1776'da yayınladıkları bildirge ile bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. 1783 yılına gelindiğinde ise, İngiltere, ABD'yi resmi olarak tanımıştır. ABD, bağımsızlığını kazanmasının ardından 1861 yılına kadar oldukça hızlı bir şekilde büyümüştür.³⁰ Osmanlı Devleti ise, kendinden oldukça uzak olan bu devletin mücadelesini basından daha çok Avrupa gazetelerinin makalelerini tercüme ettirerek takip etmeye çalışmaktadır. Bu haberleri Fransızcadan tercümelerle okuyan Osmanlı Devleti'nin nüfusu, ABD'nin bağımsızlığını tanıdığı esnada yaklaşık 30 milyon iken, Amerika yalnızca 3 milyon kişiden oluşmaktadır.³¹

Bazı kaynaklara göre, İspanyollar tarafından Amerika kıtasından getirilen altın ve gümüşler ilk defa 1550–1570 yıllarında Doğu'ya, Osmanlı topraklarına girmiş ve ilk münasebetler böyle başlamıştır. Osmanlıda 1584 yılında yaşanan büyük devalüasyon, getirilen bu altın ve gümüş sebebiyle yaşanmıştır.³² Ancak çoğu kaynak Türk-Amerikan ilişkilerinin başlangıcının, tarih sahnesine Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme döneminde giren ABD'nin, Akdeniz ticaretine ilgi duyduğu 18.yüzyılın son 20 yılına rastladığını

---

³⁰ Yavuz Güler, "Osmanlı Devleti Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri 1795–1914", **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, C.6, S.1, Kırşehir, 2005, s. 229.

³¹ Akdes Nimet Kurat, **Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış**, Doğuş Yayınları, Ankara, 1959, s. 8.

³² Hasan Tahsin Fendoğlu, **Modernleşme Bağlamında Osmanlı-Amerikan İlişkileri (1786–1929)**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 175-176.

ifade etmektedir.³³ Kayıtlara göre ilk Amerikan bayrağı 1797 yılında İzmir’de kullanılmıştır.³⁴ İlk ilişkiler, Osmanlı topraklarının en batısında bulunan ve günümüzde Tunus, Trablus ve Cezayir’i içine alan “*Mağrib*” bölgesinde başlamıştır. Diğer bir ismi de “*Garp Ocakları*” olan bu üç eyalet, kuzeyden Akdeniz, güneyden Büyük Sahra, batıdan Fas, doğudan Mısır ile çevrilmiştir ve genel olarak Kuzey Afrika’nın Akdeniz sahillerini teşkil etmektedir.³⁵ O sırada Avrupa ülkeleri, Akdeniz’de ticaret gemilerinin emniyetini sağlamak için Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler kurma çabasına girdiler. O tarihlerde henüz Hariciye Nezareti (Dışişleri Bakanlığı) kurulmamış olan Osmanlı Devleti ile Avrupa ülkeleri arasında birtakım anlaşmalar imzalanmıştır ve bu anlaşmaların çoğunda Garp Ocakları’nın korsanlık faaliyetleri meselesi bulunuyordu. Ancak gerek bu toprakların saraya uzak olması gerekse de Osmanlı idaresinde merkez ile yerel yönetimler arasında sıkı bir iletişim bulunmaması sebebiyle resmi olarak Türk-Amerikan ilişkilerinin başlangıç tarihi olarak ilk resmi anlaşmanın imzalandığı 1830 gösterilmektedir.³⁶

Bağımsızlığın kazanılmasından sonra ayakta kalabilmek için ticaretten gelen gelire ihtiyaç duyulacağını öngören Amerikalı politikacılar, en kârlı ticaret sahası olarak Akdeniz’i görmeye ve buradaki ticareti yoğunlaştırmaya odaklanmıştır.³⁷ Akdeniz, o dönemlerde hâlâ dünya ticaretinde önemli bir bölgeydi. Ancak, bölgede Mağrip korsanlarının faaliyetleri sebebiyle ticaret yapmak oldukça zordu. Büyük ve güçlü donanmaları olan İngiltere veya Fransa’nın gücüne sahip olmayan, bağımsızlığını yeni kazanan ve ekonomisi henüz hız kazanmamış ABD’nin bu ülkelere çok miktarda vergi ve hediye verip güvenliği sağlaması pek mümkün olmadığından, 1780’li yıllarda

³³ Çağrı Erhan, “Türkiye-ABD ilişkilerinin Mantıksal Çerçevesi”, (Der.) İdris Bal, **21.Yüzyılda Türk Dış Politikası**, Lalezar Kitapevi, Ankara, 2006, s. 140.

³⁴ Orhan Koloğlu, “Türk’le Amerikalının Tanışmasının 200 Yılı”, **Tarih ve Toplum Dergisi**, İletişim Yayınları, S.163, 1997, s.17.

³⁵ Bu eyaletlerin tarihî gelişimi konusunda ayrıntılı bilgi için Bkz.: Atilla Çetin, “Garp Ocakları”, **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi)**, C. XIII, İstanbul, 1996, ss. 382-386.

³⁶ İdris Bal, **ABD Politikaları ve Türkiye**, Lalezar Yayınevi, Ankara, 2008, ss.7-8.

³⁷ Erhan, **Türk Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri**, İmge Yayınevi, Ankara, 2001, ss. 33-34.

İngiltere bayrağı taşıyarak ticaret yaptığı bilinmektedir.³⁸ Diğer yandan güçlü donanmalara saldıramayan korsanlar için bu yeni ve güçsüz devlet, uygun hedef haline gelmiştir. İngiltere ile bağlarını kopartan ABD, kendine uygun bir destek bulamayacağına inanarak, bir an evvel Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişkileri başlatmak, dolayısıyla daha az vergi ödeyerek ticaret yapmak istemiştir. Cezayirli gemicilerin, izinsiz dolaşan iki Amerikan gemisine el koyması, ABD'nin adımlarını çabuk atmasına neden olmuştur. Bu bağlamda, öncelikle Cezayir Dayısı³⁹ sonra da sırasıyla Trablus ve Tunus Dayıları ile anlaşma imzalamıştır.⁴⁰ Bu beylikler Osmanlı Devleti'ne bağlı, Türk yöneticilere sahip yarı özerk yapıda idiler. 5 Eylül 1795'de ABD'nin Cezayir ile imzaladığı, esirlerin geri alınmasının yanı sıra Cezayir'e yılda 12.000 altın ödenmesini ön gören bu anlaşmanın dili Türkçe, yazısı ise, Osmanlıca olarak düzenlenmiş⁴¹ ve Osmanlı diplomasi geleneğine ait belge türü olan “*âhidnâme*”⁴² terminolojisiyle yazılmıştır. Cezayir'in Osmanlıya bağlı ve Türk yöneticilere sahip olması sebebiyle ABD ile ilk ilişkiler bu tarihlere dayandırılmaktadır.

ABD, yaptığı anlaşmalarla Batı Akdeniz'de ticaret güvenliğini sağladıktan sonra jeopolitik açıdan önemli bir yerde bulunan, dönemin büyük bölgesel gücü olan, üç kıtaya yayılmış Osmanlı Devleti ile doğrudan ilişki

³⁸ Üner A.Turgay, “Ottoman-American Trade During the Nineteenth Century”, **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, C.3, s. 192.

³⁹ İngilizce karşılığı olarak “*Dey*” kelimesi kullanılan “*Dayı*”, 1671 yılından itibaren yenîçeriler tarafından seçilen askeri komutanlar verilen isimdir. Ayrıntılı bilgi için Bkz.: “*Dey* kelimesinin anlamı”, <http://i-cias.com/e.ol/dey.htm>, Erişim Tarihi: 02 Şubat 2010.

⁴⁰ Kurat, “Berberi Ocakları ile ABD Münasebetleri (1774–1816)”, **Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.2, Ankara, 1964, s. 175.

⁴¹ Bu olay günümüzde dünya jandarmalığını üstlenmiş ve istediği devletlere her türlü ambargo uygulayabilen ABD'nin Müslüman bir devlete yıllarca vergi ödemek zorunda olması açısından çok ilginçtir. Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Çetinkaya Atalay, **Ege'de Olup Bitenler**, Ankara Deniz İkmal Komutanlığı Basımevi, Ankara, 2006, s. 192.

⁴² Ahidnâme kelimesi Arabça “Ahd ” ve farsça “nâme” kelimelerinden meydana gelmiştir. Ahd kelimesi lügatlerde, “bir şeyin yerine getirilmesini emretmek, tâlimat vermek; yemin edip söz vermek, vasiyet etmek, taahhüt, antlaşma, yükümlülük, itimat veren söz, emânet vermek ve zimmetine almak” anlamlarını taşımaktadır. Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Alaadin Aköz, “Karamanoğlu II. İbrahim Bey'in Osmanlı Sultanı II. Murat'a Vermiş Olduğu Ahidname”, **Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.25, S.40, Ankara, 2005, s. 75.

kurma vakti gelişmiştir. Ancak, 1875 yılından itibaren İngilizlerin himayesinde İzmir limanı başta olmak üzere Osmanlı sularına giriş yapmakta olan Amerikan gemileri, sınırlı ürünlerde ticaret yapmaya başlamış olsalar da,⁴³ dayılarla yapılan anlaşmalar neticesinde gümrük vergilerinde İngiltere veya Fransa gibi büyük devletlere tanınan indirimlerden yararlanmayı beklemiştir. Zaman içerisinde ABD, Cezayir Dayısı başta olmak üzere otoritelerin beklediği hediyeleri karşılayamayacağını anladıkça yeni gerilim alanları ortaya çıkmıştır. 1814 tarihinde İngiltere ile barış anlaşması imzalayan ve vergilerden iyice yorulan ABD derhal Cezayir'e savaş açmıştır. Tarihe “*Berberi*”⁴⁴ *Savaşları*” olarak geçen bu savaşlar bu şekilde başlatmıştır.⁴⁵

Sonuç itibarıyla ABD, 1798'de yoğun diplomatik girişimlerle, zoraki anlaşma yaptığı Cezayir Dayısı'na 1814'te savaş ilan edecek kadar güçlenmiştir. ABD yapılan *Berberi Savaşları* sonunda elde ettiği başarıları o kadar önemsemiştir ki, kendi diplomatik temsilcilerinin de güvenliğini sağlamaktan sorumlu olan Amerikan Deniz Piyadeleri Marşı'na bu savaştan cümleler eklemiştir.⁴⁶

Deniz ticaretine verdikleri önem doğrultusunda Amerikalı devlet adamları, Osmanlı padişahlarına gönderdikleri çeşitli hediyeler ve yaptıkları girişimlerle, yürütülen diplomatik ilişkileri İngilizler yoluyla değil de doğrudan yürütme niyetlerini sık sık gündeme getirmekteydiler. İngilizlerin Amerikan ekonomisine getirdiği malî yük, ABD'nin Osmanlı yöneticileriyle karşılıklı antlaşma müzakeresine başlamasını hızlandırmıştır. Dolayısıyla ABD'nin Osmanlı ile diplomatik ilişkilerinin kurulmasında aceleci davranma gerekçeleri

---

⁴³ Erhan, “Osmanlı-Amerikan İlişkilerinin Başlangıcında Temel Faktörler (1776–1830)”, İsmail Soysal (Der.), **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, ss. 21-22.

⁴⁴ Kuzey Afrika'da yaşayan halk için kullanılan genel isimdir. Ayrıntılı bilgi için Bkz: “Berberi Kelimesi Hakkında Ansiklopedik Bilgi”, <http://www.turkcebilgi.com/berberiler/ansiklopedi>, Erişim Tarihi: 02 Ocak 2010

⁴⁵ Erhan, **Türk Amerikan İlişkilerinin...**, ss. 61-65.

⁴⁶ Amerikan Deniz Piyadeleri'nin marşı için Bkz.: http://tr.wikipedia.org/wiki/Amerika_Birleşik_Devletleri_Deniz_Piyade_Kolordusu, Erişim Tarihi: 02 Şubat 2010.

arasında, İngiliz gözetiminden kurtulmak veya İngilizlere ödedikleri yüksek miktarlardaki paralardan tasarruf etmek olduğu söylenebilir.⁴⁷

Amerikalı tüccarların İzmir limanını alışveriş için sıklıkla kullandığı dönemlerde, ABD ile Osmanlı Devleti arasındaki diplomatik ilişkiler henüz resmi olarak başlatılmamış olsa da Pennsylvania kökenli William Stewart, ABD başkanı Thomas Jefferson tarafından, İzmir'deki tüccarların haklarını takip etmek üzere gönderilmiş ve 1802 yılında gayri resmi şekilde konsolos olarak göreve başlamıştır.⁴⁸ Ancak Trablus'ta yaşanan Türk-Amerikan gerginlikleri sebebiyle 1803 Kasımı'nda İzmir'den ayrılmak zorunda kalmıştır.⁴⁹ Dolayısıyla ABD Hükümeti'nin diplomatik çabaları sonuçsuz kalmıştır.

Özellikle 1810'dan sonra, Amerikan ticaret gemilerinin, seferlerini daha da sıklaştırmasıyla birlikte, ABD Hükümeti, ekonomik ilişkileri kolaylaştırmak adına iki devlet arasında resmî bir antlaşma yapılması ve münasebetlerin resmî zeminde sürdürülmesi için, Osmanlı Devleti'nin çekingen ve ihtiyatlı tutumuna karşılık daha ısrarlı olmaya başlamıştır. Aslında Jefferson döneminde Osmanlı Devleti ile bir antlaşma yapılmasının gündeme geldiği ancak daha sonra çeşitli sebeplerle⁵⁰ bu girişimden vazgeçildiği bilinmektedir. Bu amaçla Amerikan heyetleri Osmanlı Devleti'ni ziyaret etmiştir. 1823'te, Birleşik Devletler İzmir Ticarî Temsilcisi olan David Offley, Bab-ı Âli tarafından resmen tanınmıştır.⁵¹ Bu tanıma, bir anlamda diplomatik ilişkilerin başlangıcı olarak kabul edilebilir. Bu arada birçok Amerikan heyeti antlaşma yapmak üzere Osmanlı'ya gelmeye başlamıştır.

⁴⁷ Güler, "...Türk-Amerikan İlişkileri...", ss. 231-232.

⁴⁸ Kurat, **Türk-Amerikan Münasebetlerine...**, s. 9.

⁴⁹ Erhan, **Türk Amerikan İlişkilerinin...**, s.73.

⁵⁰ Bu dönem Amerikan basınında Yunan isyanı hakkında yayımlanan makaleler ve yapılan yanıltma haberler Osmanlı Devleti ve Amerika arasındaki ilişkilerin şekillenmesinde etkili olana nedenlerden biridir. Diğer sebepler arasında Fransa'nın Mısır'ı işgali ve Amerikan kamuoyunun Fransız yanlısı tutumu düşünülmektedir Daha ayrıntılı bilgi için Bkz: Güler, "...Türk-Amerikan İlişkileri...", ss. 232-233.

⁵¹ Kurat, **Türk-Amerikan Münasebetlerine...**, ss. 9-10.

7 Şubat 1828'de Offley'in ABD Dışişleri Bakanı'na ilettiği raporda⁵², Osmanlı Devleti'nin ABD ile bir anlaşma yapma niyetinde olduğunu ve hatta Reisülküttap Efendi tarafından kendisine Osmanlı'nın bu talebinin açık bir şekilde dile getirildiği Fransızca kaleme alınmış bir metin sunduğu da belirtilmiştir.

Bu gelişmelerin üzerine ABD William Crane ve David Offley'i resmi görüşmeleri yürütmek üzere 21 Temmuz 1828'de görevlendirmiştir.⁵³ Bu görevlendirme ile İstanbul'a gelen heyet, önemli görülen üç maddenin netliğe kavuşturulmaması durumunda yapılacak bir anlaşmanın uygun olmayacağını düşünmekteydi. Offley'e göre bunlardan ilki Amerikan ticaret gemilerinin Karadeniz'e girip giremeyeceği, ikincisi Bab-ı Âli'nin ticaret yapan Amerikan gemilerinin kâr etmesine imkân sağlayacak vergilendirmeyi düzenleyecek olan “*En ziyade müsaadeye mazhar millet*” (*the most favored nation*) statüsünü ABD'ye verip vermeyeceği, üçüncüsü ise, Osmanlı Devleti'nin ABD'den ticaret gemisi talebinde bulunmasıydı.⁵⁴ Aşağıda bahsedilmiş olan konjonktür ve ABD'nin deniz gücü Osmanlı yönetici erkinin ABD ile antlaşma yapmaya sıcak bakmasındaki önemli etkenler olarak görülebilir.

⁵² Sözü geçen belgede Reis Efendi (Osmanlı Hariciye Nazırı) şu ifadeleri kullanmaktadır: “Amerika Birleşik Devletlerinin iki ülke arasında (Osmanlı-Amerika) bir anlaşma imzalanması yönünde Bab-ı Âli'ye karşı sergilemiş olduğu dostluk ve arzusunun gayet samimi olduğu gözlemlenmektedir. Bu anlaşmanın bu kadar gecikmesi ancak kaderle açıklanabilir. Fakat içerisinde bulunduğumuz günler böyle bir anlaşmanın tamamlanması için uygundur. ABD Bab-ı Âli'nin onuruna uygun bir sözleşme yapmak hususunda gerekli önlemleri alır ve adımlar atarsa Bab-ı Âli'nin de aynı yönde hareket edeceğini görecektir.” Erhan, **Türk Amerikan İlişkilerinin...**, ss. 119-120; http://www.archive.org/stream/diplomaticnegoti00pauluoft/diplomaticnegoti00pauluoft_djvu.txt Erişim Tarihi: 23 Şubat 2010.

⁵³ “Amerikan Deniz Subaylarının Diplomatik Müzakereleri 1778-1883”, http://www.archive.org/stream/diplomaticnegoti00pauluoft/diplomaticnegoti00pauluoft_djvu.txt, Erişim Tarihi: 26 Şubat 2010. Görüşmelerin arşivlerini tutan bu kayıtlarda gönderilen Osmanlı Devleti ile Amerika arasında imzalanan ilk anlaşmanın tarihi seyri hakkında ayrıntılı bilgiler de verilmiştir.

⁵⁴ Erhan, **Türk Amerikan İlişkilerinin...**, ss. 120-121.

2.2 1830 Ticaret Antlaşması ve Diplomatik İlişkilerin Başlaması

Osmanlı Devleti ve ABD arasındaki ilişkiler esas olarak, 1827 Navarin Baskını'ndan⁵⁵ sonra yakınlaşmaya başlamıştır. Baskını gerçekleştiren Avrupa Devletleri'ne (İngiltere ve Fransa) ve Rusya'ya haklı bir kızgınlık duyan Osmanlı Devleti, büyük kayıplar veren donanmasını yeniden güçlendirmek için etkili ve güçlü bir müttefik arama girişimlerinde ABD'yi alternatif olarak görmeye başlamıştır.⁵⁶ ABD'nin yaklaşık 30 yıl süren girişimlerinden ziyade, Osmanlı Devleti'nin iç ve dış problemleri, imparatorluğun bekası için güç dengesini 19. yüzyılın dinamiklerine göre revize etmesini zorunlu kılmıştır.⁵⁷ Bu bağlamda etkili diplomasi, kullanılması en uygun araç konumuna gelmiştir. Öyle ki, Padişah II. Mahmud Amerikan heyetinin teklifine “*Amerika cumhûrunun bu istidalarına cevâbsız kalmak münasip değildir...*”⁵⁸ şeklinde olumlu mesaj vermiştir.

⁵⁵ Navarin Olayı Osmanlı Devlet için denizde önemli bir askeri kayıp olarak literatüre geçmiştir. 19.yy da İslam âlemini ve dünyanın en büyük güçlerinden olan Osmanlı Donanması, bugün Yunanistan topraklarında bulunan bir liman şehri olan Navarin'de haclı mantığıyla oluşturulan ortak Avrupa donanması tarafından yakılmıştır. Navarin olayının kökenlerinde Eflak – Boğdan' da 1820 yılında patlak veren Rum isyanı bulunmaktadır. Bu isyanın bastırılmasından hemen sonra yine Rumlar öncülüğünde çok daha büyük bir isyan Mora'da patlak vermiştir. Mora'daki bu isyan milliyetçilik unsurlarının daha önde olduğu bir isyandır. İsyanın başlangıç tarihi olan 1821'den 1824'e kadar Avrupa devletleri olay karşısında tarafsız kalmışlar, bu süre zarfında Osmanlı hükümeti ise, ordusundaki yetersizlik ve düzensizlik sebebiyle Mora'daki isyanı bastırmakta başarısız olmuştur. Bunun üzerine Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'dan yardım istenmiştir. Ali Paşa düzenli, güçlü ve modern donanma ve ordusu ile Mora isyanını Girit'in ve Mora'nın kendisine verilmesi şartıyla bastırmayı kabul etmiştir. Osmanlı donanmasını da yanına alarak isyanı bastırmış, fakat 1827'de isyancı Rumların teslim olmasından sonra Avrupa devletleri isyana müdahale ederek durumun seyrinin değişmesine sebep olmuşlardır. İngiltere, Rusya ve Fransa kendi çıkarları doğrultusunda Yunanistan'ı kurmak için girişimlerde bulunmaya başlamışlardır. Bu doğrultuda da bu üç ülke donanmaları İbrahim paşa komutasındaki Mısır donanmasını ve Osmanlı donanmasını Navarin'de 1827'de tamamen yok etmiştir. İngiltere ve Fransa İbrahim Paşa'nın askerlerini Mısır'a göndermiş, Rusya ise, Osmanlı'nın zayıf anını gözlediği için Osmanlı'ya savaş ilan etmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Fendoğlu, **Modernleşme Bağlamında...**, s. 192; Enver Ziya Karal, **Büyük Osmanlı Tarihi**, TTK Yayınları, C.1, Ankara, 1995, ss. 107-124; http://tr.wikipedia.org/wiki/Navarin_Deniz_Muharebesi, Erişim Tarihi: 27 Şubat 2010

⁵⁶ Atalay, **Ege'de Olup Bitenler**, s. 195.

⁵⁷ Cengiz Okman, “Turkish Foreign Policy: Principles-Rules-Trends (1814-2003)”, (Der.) İdris Bal, **Turkish Foreign Policy in Post Cold War Era**, Brown Walker Press, Florida, 2004, s. 6.

⁵⁸ Nurdan Şafak, “19. Yüzyılda Osmanlı Devleti-ABD Siyasi İlişkileri”, <http://www.osmanli.org.tr/yazi-4-119.html>, Erişim Tarihi: 27 Şubat 2010.

Navarin Olayı'ndan sonra Osmanlı Devleti, ABD ile resmen temasa geçmiş ve görüşmeler için ABD'den temsilci heyet davet etmiştir. Bu davet üzerine ABD başkanlık seçimlerini yeni kazanan Andrew Jackson, 1828'de Offley ile Amerikan Akdeniz filosu kumandanı William Crane'i Osmanlı Devleti ile anlaşma yapmak üzere görevlendirmiştir. ABD açısından anlaşmanın temel noktaları, yukarıda belirtildiği gibi, Osmanlı Devleti ile en imtiyazlı millete tanınan haklar seviyesinde bir ticaret anlaşması yapılması ve Amerikan gemilerine Karadeniz'e girme hakkının verilmesi olmuştur. Aynı anlaşmanın Osmanlı Devleti açısından temel noktası, Amerika'nın Navarin'de yok olan Osmanlı donanmasını yeniden inşa etmesi olmuştur.

Ancak tüm gereksinimlere rağmen Osmanlı, dış politikasının şekillenmesinde önemli rol oynayan İngiltere'den çekinmektedir. Aynı zamanda o dönemde Mısır'ın işgali nedeniyle Fransa ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin kötü olması, bu çekinceye önemli rol oynayan bir diğer faktördür. Bunun yanında Osmanlı donanmasının denizaşırı seyahat yapabilecek güçten yoksun olması Washington Hükümeti ile antlaşma yapılması halinde bundan ABD'nin daha fazla yararlanacağı ihtimalide antlaşmanın doğurduğu çekinceler arasında sayılabilmektedir. Osmanlı Devleti, ABD kadar iyi donanmaya sahip olmadığından, vereceği kapitülasyon niteliğindeki ayrıcalıklara muadil taleplerde bulunmakta idi. Bu aşamada yaşanan diplomatik krizde Amerikan temsilcisi Offley'in diplomaside kullanılacak dil ve hususlarda ne kadar yetersiz olduğu ortaya çıkmış ve anlaşma arifesinde görüşmeler kesintiye uğramıştır.⁵⁹ Tüm başarısızlığına rağmen sorunu çözmek isteyen ABD Başkanı Jackson; 12 Eylül 1929'da Offley, Komodor James Biddle ve Charles Rhind'i görüşmeleri tamamlamak üzere Osmanlı Devleti'ne göndermiştir. Osmanlı Devleti nezdinde iyi bir izlenim uyandırmak için tanınmış New Yorklu' ünlü bir armatör olan Rhind,

---

⁵⁹ Bu aşamada savaş gemisi yapımı için Amerika'da söz aldığını bildiren Reisülküttap Efendi'ye Offley'in cevabı ise, ABD'nin dostluk için pazarlık yapmayacağı şeklinde olmuştur. Bu ağır ifadeden sonra Reis Efendi'nin, kendisine bu yönde vaadde bulunan Navori'nin (kendisi Offley'in sekreteridir) cezalandırılmasını istemesi üzerine, resmi ilişkiler henüz başlamadan bir kriz yaşanmıştır. Kurat, **Türk-Amerikan Münasebetlerine...**, s. 15.

tercümanı Nicholas Navoni ile birlikte geldiği İstanbul'da, Rusya'nın da sempatisini kazanmış ve İngiltere'nin tüm karşıtlığına rağmen görevini tamamlamıştır.⁶⁰

Osmanlı yapılan görüşmelerin sonrasında, ABD'ye almakta ısrarcı olduğu "*En ziyade müsaadeye mazhar millet*" statüsünü vermeme ısrarından vazgeçmiş ve Amerikan ticaret gemilerinin Karadeniz'e çıkmasına engel olmayacağını, diğer bir deyişle Amerikalı tüccarlardan alınan gümrüklerin ve vergilerin diğer ülke tüccarlarından alınanlardan fazla olmamasını sağlayacağını taahhüt etmiştir. Amerikan ticaret gemilerine Boğazlardan geçiş serbestliği vermiş, iki devletin gemilerinin herhangi bir kazaya uğramaları halinde ise, birbirlerine yardım etmeleri kabul edilmiştir. Ayrıca Amerikan ticaret gemilerinin Osmanlı limanlarından yararlanmasını sağlanmıştır. Antlaşmanın diğer hükümleriyle, iki ülke arasında diplomatik ve konsüler (karşılıklı konsolosluklar açılması suretiyle) ilişki kurulması, Osmanlı topraklarında suç işleyen Amerikan vatandaşlarının hangi hukukî rejime tâbi olacaklarının belirlenmesi sağlanmıştır.⁶¹ Ancak Osmanlı savaş gemilerinin yapımı konusunda gizli bir madde⁶² ekleme sözünü de ABD'den almıştır.

1830 tarihli "*Osmanlı-Amerikan Seyr-i Sefain ve Ticaret Antlaşması*" ABD'nin oryantal (Doğulu) bir devletle yaptığı ilk antlaşmalardan biri⁶³

⁶⁰ C.Oscar Paullin, "Diplomatic Negotiations of American Naval Officers (1778-1883), http://www.archive.org/stream/diplomaticnegoti00pauluoft/diplomaticnegoti00pauluoft_djvu.txt, Erişim Tarihi: 26 Şubat 2010.

⁶¹ Fahir Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 5.

⁶² Bu maddede, Osmanlı İmparatorluğu'nun talep ettiği her zaman Amerikan tersanelerinde gemi yaptırabilmesi, buralarda yapılmış gemileri alabilmesi ve ayrıca Osmanlı'nın kendi yapacağı gemiler için Amerika'dan kereste ithal edebilmesi düzenlenmiştir. Ayrıca Osmanlı'nın gemiler için ödeyeceği paranın Amerikan hükümetinin aynı tip gemilere ödediği ücretten daha fazla olmayacağı belirtilmiştir. Kaynağa göre Sultan antlaşmanın onaylanması için bu maddenin (secret article-gizli madde) ilavesini şart koşturmuştur. Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Lester H.Brune, Richard D.Burns, **Choronological History of US Foreign Relations Edition I**, Routledge Publication, New York, 2003, s. 114.

⁶³ Leland J.Gordon, "The Turkish-American Treaty Relations", **The American Political Science Review**, American Political Science Association Press, Vol.22, No:3 Ağust 1928, s. 711. Antlaşmanın tam metni için Bkz.: Jonathan Elliot, **The American Diplomatic Code: Embracing A Collection of Treaties and Conventions Between**

olmasının yanı sıra Osmanlı- ABD ilişkileri açısından da bir dönüm noktası niteliği taşımaktadır. Orijinal metni Türkçe olan antlaşma, ABD'nin temsilcisi Rhind'in tercümanı tarafından Fransızcaya çevrilmiş ve baş mütercimin kontrolünden sonra imzalanmıştır. Söz konusu antlaşma ile Washington'da Osmanlı Devleti için ticarete ayrıcalıklı devletlerarasına girmiş ve Osmanlı ile arasındaki ilişkiyi uzun süren uğraşlar neticesinde resmi bir zemine oturtmuştur.⁶⁴ Osmanlı İmparatorluğu ile ABD arasında imzalanan ilk anlaşma olan 1830 antlaşması beklenenin aksine iki ülke arasındaki ilişkilere uyumdan ziyade sıkıntı getirmiştir.⁶⁵ Bu durumun başlıca sebebi, antlaşmanın ağırlıklı olarak Osmanlı donanmasının yeniden yapılanmasını kolaylaştıracak şartları içeren ve yukarıda bahsi geçen gizli maddesidir. Anlaşmaya bu maddenin ilave edilmesi neticesinde, Osmanlı ile ABD arasındaki 1830 tarihli antlaşma ancak 1831 Ekim'inde onaylanabilmiştir. Amerikan yasalarına göre yapılan antlaşmanın onaylanması için senatodan da onay kararı çıkmalıydı. Metin Türkçeden Fransızcaya ve İngilizceye çevrilerek senatoya sunulmuş ve kriz patlak vermiştir. Şöyle ki, senatörler özellikle üç sebep⁶⁶ ortaya koyarak gizli maddenin kaldırılmasını talep etmişlerdir. Ancak bu maddenin kaldırılması demek bir anlamda anlaşmanın feshedilmesi demektir. Uzun süren uğraşlar sonucunda 21 Mart 1831'de İstanbul'a maslahatgüzar olarak atanan Komodor David Porter'ın, her ne kadar kendisi geçimsiz olarak bilinse de,⁶⁷ kullandığı başarılı diplomasi usulleri ile Osmanlı Devlet'i ikna edilmiştir. Porter da nihayet 1839'da özlem duyduğu elçi rütbesini elde etmiştir.

United States And Foreign Powers From (1778-1834) Vol.1, Jonathan Elliot Press, Washington, 1834, ss. 521-523.

⁶⁵ Gordon, "The Turkish-American Treaty Relations", s. 711.

⁶⁶ Öncelikle, ABD'nin başka bir devlet ile imzaladığı bir anlaşmaya, böyle gizli bir maddenin ilave edilmesi, Amerikan tarihinde ilk kez yaşanmaktadır. Bu durum antlaşmanın onaylanmasına senatörlerin temkinli yaklaşmasına sebep olmuştur. Diğer yandan yine Amerikan senatörleri Yunan isyanı devam ederken Osmanlı Devleti'ne savaş gemisi satma fikrine pek olumlu bakmamaktalardı, son olarak ise, Monroe doktrini çerçevesinde senatoda Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışma fikri pek olumlu tepki almamaktaydı. Erhan, **Türk Amerikan İlişkilerinin...**, ss.127-128.

⁶⁷ Kurat, **Türk-Amerikan Münasebetlerine...**, s. 21.

Antlaşmanın diğer bir sorunlu maddesi ise, Amerikan vatandaşlarının adli hak ve ayrıcalıklarını belirleyen 4. maddesidir. Bu maddeye göre Osmanlı yargı organları, Amerikan vatandaşlarını Amerikan temsilciliğinin resmi tercümanı bulunmadan yargılama hakkına sahip değildir. Osmanlı mahkemeleri ABD ve Osmanlı vatandaşları arasındaki vuku bulan davalara bakamayacak, Amerikalı bir vatandaşın suçu kesinleşse dahi tutuklamanın icrası Amerikan diplomatik yetkilileri tarafından gerçekleştirilecektir.⁶⁸ Bu madde için yapılan farklı tercümeler özellikle 1868 yılından itibaren iki devlet arasında anlaşmazlıklara yol açmıştır.⁶⁹ 1868 tarihinde iki Amerikan vatandaşı Henry M. Canfield ve Alexander Romer Suriye’de silahlı bir isyan düzenlemişlerdir. Yanlarına aldıkları 100 kişi ile düzenlenen bu isyan daha büyük sorunlara sebep olmuştur.⁷⁰ Osmanlı İmparatorluğu’nun Amerikan vatandaşlarını hapsetmesi iki ülke arasında diplomatik bir sorun haline gelmiştir. Burada problem İngilizce çeviride maddenin “*Osmanlı yargı birimleri suç isleyen Amerika yurttaşlarını tutuklayamaz, yargılayamaz, cezalandıramaz*” şeklinde yazılmasından kaynaklanmıştır. Çünkü Osmanlı bu tabirin imzalanan asıl metinde “*yargılanmaları yerel mahkemeler tarafından yapılacaktır*” şeklinde olduğunu belirtmiştir.⁷¹

1830 yılındaki anlaşmadan sonra Osmanlı ve Amerika arasında 7 Mayıs 1862 tarihli *Seyr-i Sefain ve Ticaret Anlaşması* ikinci ticaret anlaşması olarak imzalanmıştır. Birinci anlaşmada olduğu gibi Amerika yine “*ticarette en*

---

⁶⁸ “Osmanlı tebaa ve reayasıyla Amerikan tebaası arasında ortaya çıkabilecek davalar, ancak mahkemede bir tercümanın bulunmasıyla görülebilecek, yükümlülüğü 500 kuruşu aşan davalar İstanbul’da görülecek herhangi bir suçlamaya maruz kalmayan Amerikalılar keyfi olarak tutuklanmayacak; bir suç işlemeleri halinde ise, Osmanlı hâkimleri ve zabıtları tarafından tutuklanmayacaklar, diğer yabancıların durumunda olduğu gibi cezaları kendi elçi ve konsolosları tarafından verilecektir.” Osmanlı Amerikan ilişkilerinde büyük krizler yaşanmasına sebep olan maddenin İngilizcesi ise, daha sonra karışıklıklara yok açacak tercüme hatalarına sahipti. Ayrıntılar için Bkz.: Sinan Kunalalp, “Ottoman Diplomacy and the Controversary over the Interpretation of Article 4 of the Turco-American Treaty of 1830”, **Turkish Yearbook of International Relations**, S.31, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2000.

⁶⁹ Erhan, *Turkish – American Relations: Past, Present, Future*, Routledge Publication, Londra, 2004, s. 11.

⁷⁰ Erhan, *Türk Amerikan İlişkilerinin...*, ss. 211-216.

⁷¹ Erhan, *Türk Amerikan İlişkilerinin...*, ss. 206-207.

ziyade müsaadeye mazhar ülke (the most favored nation)” statüsüne sahip olmuştur. Bu anlaşmayla Amerika’nın Osmanlı için koyduğu silah ve cephane yasağı da aynı şekilde devam edecektir. Bu antlaşma ile iki devlet arasındaki ticari ilişkiler 1830 antlaşmasından daha ayrıntılı düzenlenmiştir.

Bu antlaşma imzalandığı sırada Amerika, iç savaş yaşamaktadır. Yapılan antlaşmalarla iki ülke arasındaki ticari ilişkiler düzenlenmiştir fakat ticarete elde edilen bu düzenli ve gittikçe gelişen ortam siyasi ilişkilerde yakalanamamıştır. Zaten başlangıçta ABD’nin ticari amaçlarla Osmanlı İmparatorluğu ile ilişki kurmak istemesi bu devletin Osmanlı Devleti’ne bakış açısını yansıtmaktadır.⁷² ABD’nin Osmanlı ile ilişkilerini ticaret alanında odaklaması sadece Osmanlı İmparatorluğu’na karşı yürütülen bir politika olarak değerlendirilmemelidir. Dünya devletleri arasına geç katılan ABD, kendisini öncelikle ekonomik alanda geliştirmek ve devletler sisteminin içine güçlü bir devlet olarak girmek istemektedir. Bu doğrultuda ABD’nin kurmuş olduğu ilişkiler de bu temel amaca hizmet edecek şekilde düzenlenmiştir. Bu durumun temelinde, ABD’nin 1823 tarihinden itibaren uyguladığı “*Monroe Doktrini*”⁷³ dolayısıyla Avrupa’nın siyasi ilişkilerinin dışında kalmaya çalışması bulunmaktadır. İşte bu sebeple ABD, Avrupa’da “*Eastern Question – Doğu*

⁷² Osmanlı Devleti ile Amerika arasında artan ticaret ilişkisi bu bağlamda ele alınabilir. Tablo için Bkz.: Güler, “...Türk-Amerikan İlişkileri...”, s. 235.

⁷³ 2 Aralık 1823 tarihinde ABD Başkanı Monroe’nun parlamentoda yaptığı senelik nutkunda işaret ettiği bazı noktalar Monroe Doktrini’nin temelini oluşturmaktadır. Bunlar şu şekilde sıralanmıştır:

- “1) Amerika kıtaları, elde edip idame ettirdikleri hür ve müstakil vaziyetleri dolayısıyla, bundan böyle hiçbir Avrupa devletinin koloni tesisi maksatları için kullanılamaz.
- 2) Muhtelif devletlerin siyasi sistemleri Amerika’ninkilerden esaslı surette farklıdır. Kendi sistemlerini bu yarım kürenin herhangi bir yerine tatbik etmek hususunda vaki olacak herhangi bir teşebbüsü sulh ve emniyetimize karşı bir tehlike kabul edeceğiz.
- 3) Herhangi bir Avrupa devletinin halen mevcut olan koloni veya arazisine müdahale etmedik ve etmeyeceğiz.
- 4) Avrupa devletleri arasındaki harplerde kendilerini alakadar eden meselelere karışmadığımız gibi siyasetimizde karışmamamızı icap ettirir.” Ayrıntılar için Bkz.: ABD Dışişleri Bakanlığı, **Amerika Tarihinin Ana Hatları**, Yayınlayan: Türk Dışişleri Bakanlığı, İstanbul, 1951, s. 83; Baskın Oran, **Türk Dış Politikası**, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 527; David Larson, “Objectivity, Propaganda and the Puritan Ethic”, Policy, (Der.) David Larson, **The Puritan Ethic in United States Foreign**, Van Nostrand Co, New Jersey, 1966, s. 10.

*Meselesi*⁷⁴ veya eski Türkçede ‘*Şark Meselesi*’ olarak adlandırılan Osmanlı İmparatorluğu’nun paylaşılmasını ve iç meselelerini ele alan siyasi hareketin dışında kalmıştır.

---

⁷⁴ Şark Meselesi: Tarih kitaplarında, Osmanlı İmparatorluğu’nun ortadan kaldırılması ihtimalinin yarattığı mesele olarak açıklanmaktadır. Aslında bu sorunun ortaya çıkışı, Osmanlı’nın kuruluşundan da öncelere gitmektedir. Boğazların, Şattularab’ın, Toros Sıradağları’nın ve Süveyş geçidinin stratejik önemi ve Balkanlar’daki, Anadolu’daki, Yakınoğu’daki bazı bölgelerin iktisadi önemi, büyük devletleri, bu bölgeleri tek başına kontrolü altına almaya yöneltmiştir. Bu nedenle Şark Meselesi’nin tarihi temelleri çok eski zamanlara dayanmaktadır

Bu konuda daha geniş bilgi için Bkz.: Bayram Kodaman, **Sultan II. Abdülhamid Devri ve Doğu Anadolu Politikası**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1987; Kodaman, **Türkler-Ermeniler ve Avrupa**, SDÜ Yayınları, Ankara, 1994.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN YIKILIŞINA KADARKİ SÜREÇTE İLİŞKİLERİN SEYRİ VE BÜYÜKELÇİ KRİZİ

3.1 Birinci Dünya Savaşı Öncesi Türk-Amerikan İlişkileri

Osmanlı topraklarının paylaşılması anlamına gelen '*Doğu Sorunu*' 18. yüzyılda etkisini göstermeye başlamış, 1821 yılına gelindiğinde ise, patlak veren Yunan İsyanı ile Avrupa'da açıkça dile getirilmeye başlanmıştır. 1878 Berlin Kongresine kadar sorun İngiltere ve Rusya'nın çıkar çatışmaları ile şekillenirken daha sonra Fransa, Avusturya, Almanya ve İtalya'nın da müdahil olduğu meseleye Amerika belli bazı sebeplerden dolayı farklı yaklaşmıştır.⁷⁵

ABD iç savaşının⁷⁶ yaşanmaya başlandığı yıllarda, ABD'nin İstanbul büyükelçisi görevini yürüten James Williams da istifasını sunmuş ve Güney kuvvetlerine katılmak üzere ülkesine dönmüştür. Yerine 1861'de atanan Joy Morris Osmanlı Devleti'nin Kuzey kuvvetlerini desteklemesi için girişimlerde bulunmuştur ve ABD ile Osmanlı Devleti arasındaki bağları kuvvetlendirmiştir. Yaşanan "*İç Savaş*" döneminin ardından ilişkiler oldukça iyi seyretmiş⁷⁷ hatta ABD, ile yapılan silah ticareti 1877-78 Osmanlı-Rus

---

⁷⁵ Bu sebepler arasında, ABD'nin bu dönemde dış politikasına yön veren Monroe Doktrini, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün Amerika için önem arz etmemesi ve Osmanlı Devleti ve ABD arasında yukarıda sayılan devletler gibi belirli ittifak anlaşmaları yapılmış olmaması sayılmaktadır. Erhan, **Türk Amerikan İlişkilerinin...**, s. 264.

⁷⁶ 1861-1865 yılları arasında cereyan eden iç savaş, Güney ve Kuzey çatışması, Amerika için Monroe Doktrini'nin doğmasına sebep olmuştur.

⁷⁷ Bu dönemde yaşanan Osmanlı-ABD yakınlaşması sonucu, uzun süredir planlanan Washington büyükelçiliğinin de açılmış, 2 Nisan 1867 yılında, sultan Abdülaziz tarafından, eşi bir Amerikalı olan Fransız asıllı Bulak (Edward Blacque) Bey elçi olarak ABD'ye atanmıştır. Ayrıntılı bilgi için: Kurat, "Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri Arasındaki Münasebetlere Ait Arşiv Vesikalıkları", **Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.5, S.8, Ankara, 1967, ss. 360-361; Kuneralp, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Sefirleri", (Der.) İsmail Soysal, **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s. 112; <http://tarihvemedeniyet.org/2009/09/ilk-abd-baskanini-ii-abdulhamid-agirladi/?nggpage=3>, Erişim Tarihi: 03 Mart 2010.

savaşı öncesi en yüksek seviyeye ulaşmıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nin kaybedilen Rus harbi sonrası alınan silahların parasını ödeyememesi ve Almanya'nın 1880'lerin ortalarından itibaren Osmanlı ile silah ticaretine yoğun ilgi göstermesi gibi sebeplerle silah ticaretinde eski noktaya uzun süre bir daha gelinememiştir.⁷⁸

19. yüzyıl sonuna doğru dünya genelinde siyasi ilişkilerde değişimler yaşanmaya başlanmış ve beraberinde Amerika'nın Monroe Doktrini'nden sapma sürecini getirmiştir. ABD'nin kendi coğrafyasından oldukça uzakta bulunan Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren doğu sorununun bazı boyutları ile ilgilenmeye başlaması, iki ülke arasındaki ilişkilerde yeni bir döneminde başlamasına sebep olmuştur. Amerikan misyonerlerin Osmanlı topraklarında meydana gelen bazı milliyetçi akımlara bariz olarak destek vermesi⁷⁹, Amerikan iç basınında Türkler hakkında yanlış bilgilendirme yapılması ile olumsuz kamuoyu oluşturulması "*Korkunç Türk-Terrible Turk*"⁸⁰ imajının

⁷⁸ Oral Sander, Kurthan Fişek, **ABD Dışişleri Belgeleriyle Türkiye-ABD Silah Ticaretinin İlk Yüzyılı (1829-1929)**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1977, s. 84.

⁷⁹ ABD, vatandaşlığına geçme hakkını elde eden Ermenilerin yoğun lobi çalışmalarının etkisi altında kalarak, Osmanlı devleti üzerinde diğer devletlerce kurulan baskıları değerlendiren, istediği hakları elde edebilmek için girişimlerde bulunmuştur. Bu doğrultuda, 93 harbi olarak bilinen Rus savaşı sonrası Osmanlı Devleti üzerinde kurduğu baskıları artırmıştır. Yine bu dönemde, 1895 yılında, Amerikan senatosu tarafından Ermeniler lehinde Osmanlı Devleti aleyhinde kararlar alınmış ve Berlin Anlaşması bünyesinde bulunan 61. ve 62. Maddelerin hayat geçirilmesini talep edilmiştir. Bu maddelerin içerikleri şu şekildedir:

61. Madde: "Bab-ı Âli ahalisi Ermeni bulunan eyalette ihtiyacı mahalliyenin icab ettirdiği ıslahatı bilatehir icra ve Ermenilerin huzur ve emniyetlerini temin etmeği taahhud eder ve arasına bu babda ittihaz olunacak tedabiri devletlere tebliğ edeceğinden, düvel-i müşarünileyhim tedabir-i mezkurenin icrasına nezaret eyleyeceklerdir".

62. Maddesi ise, ayin ve mezhep serbestliğinin mutlak şekilde devam edeceğini, din ve mezhep değişikliğinin hiç kimse için diğer haklarda bir değişiklik yaratmayacağını, herkesin din ve mezhebe bakılmadan mahkemelerde şahitlik edebileceğini, Osmanlı ülkesindeki konsolosların, dinî kuruluşları ve hayratı resmen korumak hakları olacağı şeklinde açıklanmıştır. Ayrıntılar için Bkz.: Ercüment Kuran, "Osmanlı Rus İlişkileri Çerçevesinde Ermeni Sorunu", **OTAM Dergisi**, S.5, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara, 1994, s. 227; İclal Karaca, "1919 Yılı Osmanlı İmparatorluğu'nda Osmanlılık Fikri Üzerine Değişik Görüşler", **A.Ü. Atatürk Yolu Dergisi**, C.2, S.7, Ankara, 1991, s. 540; Güler, "...Türk-Amerikan İlişkileri...", s. 236.

⁸⁰ Aynı kapsamda, "Türk Barbarlıkları (The Turkish Barbarities)", "Bulgaristan'daki Mezalim (The Atrocities in Bulgaria)", Binlerce İnsan Vahşice Katledildi (Thousands of People Brutally Murdered)" gibi gazete başlıkları ve terimler e dış basında sıkça kullanılmaya

doğmasına ve yerleşmesine sebebiyet vermiş ve bu durum ilişkilerdeki momentumu iyice yavaşlamıştır. Anadolu'daki Müslüman halkın Protestanlaştırılması için önemli faaliyetlerde bulunan ABD'li misyonerlerden Tilman Trowbridge'ın 1858'de kaleme aldığı "*Ermenistan'da Bir Geziden Notlar*" isimli raporda kullanılan cümle dikkat çekicidir: "*Türklerin gerek insan olarak kendileri gerekse de tüm toplumsal kurumları ilkeldir. Türkler Hristiyanlaştırılmadıkça ve tüm kurumları batılılaştırılmadıkça kurtuluş yoktur.*"⁸¹ Hatta bu yıllarda temelleri atılan Anti-Türk imajı, ABD'ye göç eden gayrimüslim Osmanlı vatandaşları olan Rum, Ermeni ve Lübnan'lı Hristiyanların, Türkler aleyhine yaptıkları propagandalar öyle bir seviyeye ulaşmıştır ki, 1927 senesinde New York'a ulaşan Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Muhtar Bey, oteline ancak polis koruması altında gelebilmiştir.⁸²

Birinci Dünya Savaşı öncesi Osmanlı Devleti - ABD ilişkilerini şekillendiren bir diğer konu ise, suçluların yargılanması sorunudur. Özellikle 19. yüzyılda yapılan 1830 ve 1862 ticaret anlaşmalarından sonra sayıları az da olsa ABD'ye giden Osmanlı vatandaşlarına karşı, ABD'de bulundukları süre içerisinde, çeşitli suçlar işlenmiştir. ABD, Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan Amerikan vatandaşlarına sahip çıkma anlamında gösterilen hassasiyeti kesinlikle topraklarında yaşayan Osmanlı vatandaşlarına göstermemiş, bu kapsamda suçluların yakalanması ve yargılanması konusunda iki ülke arasında gerilimler yaşanmıştır. Bu

---

başlanmıştır. Ayrıntılar için Bkz.: Fendoğlu, "Amerika Birleşik Devletleri'nin Misyonerleri ve Osmanlı Devleti", **Türkler Ansiklopedisi**, C. 14, Ankara, 2002, ss. 189-196.

⁸¹ Misyonerlerin Osmanlı Devleti'nde çıkardıkları rahatsızlıklar ve sebep oldukları sorunlar oldukça kapsamlı şekilde ele alınmalıdır. Ancak çalışmanın içeriğinden sapmaya sebep olacağından bu konuya fazla değinilmeyecektir. Belirtmek gerekir ki, Babıâli özellikle 1860 tarihinden itibaren ABD misyonerliğinin sebep olduğu tehdidin boyutuna dikkat etmeye başlamıştır. Bu doğrultuda Amerikan büyükelçiliğine verilen ilk nota 1841 tarihine rastlamaktadır. Diğer yandan misyoner kurumlar tarafından hazırlanan yazılı dokümanlara el konulma yoluna gidilse de, özellikle 2.Meşrutiyetin ilanından sonra bu konuda uygulanan sansür ortadan kalkmış, misyonerlik faaliyetleri ile ilgilenenler rahatlamış ve bunun doğal sonuç olarak ABD ile sıcak ilişkiler yeniden başlamıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Erhan, **Türk Amerikan İlişkilerinin...**, ss. 199-200.

⁸² Haluk Ülman, **İkinci Dünya Savaşı'nın Başından Truman Doktrinine Kadar Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri (1939-1947)**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yayını, Ankara, 1961, s. 5.

bağlamda 1862 yılında İskenderun'da cinayete kurban giden Jackson Coffing isimli Amerikan vatandaşı için Amerika konsolosu ve Fransız filo komutanı derhal yerel makamlara baskı yaparak katillerin yakalanması ve yargılanması sürecine müdahale etmiş ve kendi vatandaşlarının güvencede olmasına özen göstermişlerdir. Buna karşılık 1886'da göreve Washington büyükelçisi Mavroyeni Bey'in, ABD'de görevde bulunduğu süre içerisinde, beş yılda, üç Osmanlı vatandaşı cinayete kurban gitmiş ancak katilleri bulunamamıştır.⁸³ Bu hususta şunu da vurgulamak gerekir ki, Amerikalı bir elçi, öldürülen bir vatandaşı için İskenderiye veya Beyrut'a gitmekten çekinmezken yukarıda verilen vakada Mavroyeni Bey yalnızca nota göndermekle yetinmiştir.

Bu dönem içerisinde, ilişkilerin seyrini belirleyen ve kriz zamanlarının yaşandığı bir diğer husus ise, tâbiyet problemidir. Diplomatik ilişkilerin resmiyet kazanmasından hemen sonra, Amerika Birleşik Devletleri ve Osmanlı arasında tâbiyet sorunu gündeme gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin Amerikan vatandaşlığına geçen tebaası, özellikle de gayrimüslimler, vatandaşlık hakkını kazanır kazanmaz Osmanlı topraklarına geri dönüyor, yapacakları ticari faaliyetlerde vergi indirimlerinden yararlanmak ve ikametgâh ettikleri zaman içerisinde Amerika'nın güvencesinde olmak için ABD elçiliğinden Protégé belgesi⁸⁴ alıyorlardı. Durumun aciliyetine rağmen Osmanlıda eksik olan vatandaşlık kanunu sebebiyle, tâbiyet konusunu kapsayan antlaşma iki ülke arasında tâbiyet antlaşması ancak 11 Ağustos 1874 tarihinde imzalanabilmiştir.

---

⁸³ Erhan, **Türk Amerikan İlişkilerinin...**, ss. 218-224.

⁸⁴ Belgenin veriliş tarihi oldukça eskiye dayanmaktadır. 16. yüzyıldan itibaren kapitülasyonların bir uzantısı olarak ortaya çıkan Protégé (koruma-berat belgesi) sistemi, sonradan su istimal edilerek devletin egemenliğini tehdit eden bir unsur haline gelmiştir. Önceleri, "drogman" olarak ta isimlendirilen tercümanlara, Osmanlı Hükümeti tarafından verilen belge, zamanla elçilikte çalışan tüm çalışanlara verilmeye başlanmış ve zaman içerisinde sağladığı ekonomik ve adli ayrıcalıklar sayesinde bazı Osmanlı vatandaşlarının ilgi odağı haline gelmiştir. Yabancı güçler ise, siyasi nüfuzunu artırmak veya ekonomik fayda elde etmek amacıyla "koruma patenti" adında bir belge uydurarak korumalarını Osmanlı tebaasına kadar genişletmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Belkıs Konan, "Osmanlı Devletinde Protégé (Koruma) Sistemi", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.58, S.1, Ankara, 2009, s. 169.

Belgenin dağıtımının suiistimali zamanla Osmanlı İmparatorluğuna olduğu kadar ABD'ye de zarar vermeye başlamıştır. Şöyle ki, belgeyi alan vatandaşlar iç savaş sırasında Amerika'da askerlik yapmaya gitmemiş ancak ticari imkânları sonuna kadar kullanmış ve Osmanlı'da yaşayan Amerikan uyruklu vatandaşlardan daha üstün haklara sahip olmaya başlamışlardır.

Ancak bu ve benzeri anlaşmazlıkları düzenlemek üzere imzalanan antlaşmanın ikinci maddesine ABD senatodan geçmeden önce itiraz etmiş ve değiştirilmesini istemiştir. Maddenin kapsamında Amerikan vatandaşlığı alan Osmanlı tebaasının veya tam tersi durumda bulunanların iki yıl boyunca devamlı olarak eski ülkelerinde oturmaya ve iş yapmaya devam etmeleri durumunda yeni ülkelerinin tabiiyetlerini kaybedecekleri belirtilmekteydi.⁸⁵ Antlaşma metni üzerinde Amerika'nın talep ettiği değişiklikler yapılmış ve son hali senatoya tekrar sunulmuştur. Fakat iki ülkenin karşılıklı girişimlere ve aradan 15 yıl geçmesine rağmen 1899 yılında hala mutabakat sağlanamamış ve antlaşma iptal edilmiştir.⁸⁶

Tam anlamıyla çözümlenemeyen tâbiyet sorunu; Osmanlı-ABD ilişkilerinin, özellikle 1890 sonrasında yaşanan Ermeni olayları esnasında gerilmesine sebep olmuştur. ABD'nin doğu sorununa müdahil olmaya başladığı bu yıllar, Avrupa devletleri ile çıkar çatışmaları ve müttefiklikler yaşadığı yıllardır. Bu dönemler de, özellikle 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Osmanlı Devleti'nden istediği imtiyazlara kavuşmak için ABD, gerek Girit isyanında⁸⁷ olduğu gibi vatandaşlarının hakkını savunmak gerekse de

⁸⁵ Armaoğlu, ...**Türk-Amerikan Münasebetleri**, s. 17.

⁸⁶ Fendoğlu, **Modernleşme Bağlamında...**, s. 200.

⁸⁷ 1856 Paris Adlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti'ni uğraştıran önemli sorunlardan biri Girit olmuştur. Osmanlı Devleti'nin zayıflaması ve iç yönetimde bozuklukların başlaması üzerine, adanın genelini Rumların oluşturduğu Hristiyan halk, ulusçuluğun gelişmesi, yabancı devletlerin kışkırtmaları ve Etnik-i Eterya Cemiyeti'nin propagandaları sonucunda ayaklanmaya başlamıştır. 1863'te tahta geçen Danimarka asıllı Christian William Ferdinand Adolphus George (Yorgo olarak da bilinir) dış politikada ki baskın "Megali İdea", yani Yunanlıların yaşadıkları tüm toprakların Yunanistan'a bağlanması fikrini 19. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devletine karşı şiddetle savunmuş ve bu doğrultuda harekete geçmiştir. Bu kez engellemek için askeri müdahaleler yeterli olmayınca adaya 1867'de giden Sadrazam Ali Paşa 1868'de siyasi adımlarda atmış ve adaya kısmi özerklik getirmiştir. Bunun üzerine Yunanistan'a bir ultimatom verilerek

Akdeniz'deki ticari çıkarlarını müdafaa etmek için sıklıkla Osmanlı limanlarına savaş gemileri yollama tehdidine başvurmaya başlamıştır. 1850–1914 yılları arasında ABD savaş gemileri sıklıkla İstanbul'a gelmiş ve isteklerini elde ederek, memnuniyetle ayrılmışlardır.⁸⁸ Amerika'nın yükselen ekonomik ve sosyal gücü 19. yüzyılın son çeyreğinde uç noktalara ulaşmış ve dünyayı etkilemeye başlamıştır. Osmanlı Devleti'ne kadar ulaşan bu güç elindeki güçlü donanmayla, desteklediği misyonerlik faaliyetleriyle ve vatandaşlarının hakkını oldukça uzak topraklarda dahi savunma girişimleriyle kendini göstermiştir.

Verilen bilgiler ışığında, Türkiye-ABD ilişkileri açısından 19.yüzyıl incelendiğinde, yapılan 1830–1862 Ticaret Antlaşmaları ve 1874 Suçluların İadesi Antlaşması⁸⁹ ile ilişkiler genel olarak ekonomik boyutta seyretmiştir. Yaşanan kriz dönemlerinde kriz tırmanma boyutunda iken, karşılıklı kullanılan diplomatik usuller yaşanan krizlerin derinleşmesine bir şekilde engel olmuştur. ABD'nin Osmanlı Devleti'ne karşı yürütmekte olduğu geleneksel politika, 1.Dünya savaşının arifesinde genel olarak şekillenmiş ve kalıplaşmıştır. 1830–1917 yılları arasında ilişkileri şekillendiren esas unsur ticaret iken, misyoner faaliyetler de ilişkilere yön vermiştir. Amerikalı misyonerlerin Osmanlı Devleti bünyesinde açtıkları misyoner okulları, Osmanlı yöneticileri tarafından Osmanlı gayrimüslim tebaasını milliyetçi

---

adada bulunan isyancılara yardım etmemesi bildirilmiş ve isyan sona erdirilmiştir. Verilen haklar Avrupa'da takdir uyandırırken Osmanlı Devleti içerisinde memnuniyetsizliklere sebep olmuştur.

ABD ise, adayı Akdeniz'de uygun bir askeri üst olarak değerlendirmeye başlamış; basında yapılan propagandaların kamuoyu üzerindeki etkisi, Kongrenin baskıları ve İstanbul'un ABD büyükelçisi Morris'in önerileriyle şekillenen dış politika vizyonu doğrultusunda, yoğunlaştırdığı diplomasi trafiği ile adadaki mültecilere yardım maksatlı savaş gemileri gönderme girişimlerinde bulunmaya başlamıştır. Gerekçe olarak ta kendi medeniyetinin Helen medeniyetine çok şey borçlu olduğunu öne sürmüştür. Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Erhan, **Türk Amerikan İlişkilerinin...**, ss. 268-276; Şevket Ovalı, "Tarihsel Bir Perspektiften Batı-Yunanistan ilişkilerinin Siyasal Arka Planı (1821-1945)", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, S.62, Ankara, 2007, s. 174.

⁸⁸ Güler, "...Türk-Amerikan İlişkileri...", s.236.

⁸⁹ İsmi geçen anlaşmanın metni için Bkz.: Armaoğlu, **...Türk Amerikan Münasebetleri**, ss. 7-18.

akımlara teşvikle suçlanmıştır. Özellikle Bulgar milliyetçiliği açısından Robert kolejinin özel bir yeri vardır.⁹⁰

1908 yılında meydana gelen Genç Osmanlı devriminden itibaren Türk tarihinde önemli olayların ve değişikliklerin yaşanacağı bir dönem başlamıştır. “*Genç Osmanlılar*” adını alan Osmanlı aydın kitlesinin Osmanlı sosyal ve siyasal alandaki ilk girişimleri 1876 yılında etkisini göstermiştir. Padişahın yanında halkın seçtiği bir meclisin bulunmasını isteyen aydınlar, bu dönemdeki siyasal ve askeri gelişmelerden yararlanarak padişahın değişmesine yani istibdadın kalkmasına ve böylece meşrutiyetin başlamasına ortam hazırlamışlardır. Yaşanan çeşitli gelişmelerden sonra isimlerini “*İttihat ve Terakki*” olarak değiştiren siyasi örgüt 1908 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti’nde Meşrutiyet yönetimini yeniden ikinci kez hayata geçirmiş ve tarihe isimlerini yazdırmışlardır. Yaşanan bu gelişmeler karşısında ise, ABD Büyükelçisi Lehisman gönderdiği raporlarda bu yeni hükümete oldukça çok güvendiğini ve kısa zaman sonra Osmanlı Devleti’nin Avrupa medeniyetlerine yetişeceğini dile getirmiştir.⁹¹

Osmanlı’da meydana gelen bu olaylar neticesinde, Birleşik Devletler de geleneksel politikasını değiştirerek bazı üst düzey yöneticilerin ve akademisyenlerin “*dolar diplomasisi*”⁹² dedikleri diplomasiyi uygulamaya başlamıştır. Hızlı bir emperyal atılımlarda bulunan ancak Orta Doğu’nun sahip olduğu petrol gibi değerli materyallere olan ihtiyacı nedeniyle, İngiltere

---

⁹⁰ Amerikan misyonerleri özellikle 1840 yılından sonra Bulgar Milliyetçiliği ile ilgilenmeye başlamış ve söz konusu milliyetçiliğin yayılmasına, gazete ve kitaplarla propaganda yapılmasıyla katlıda bulunmuşlardır. Ayrıca Osmanlı topraklarında bulunan bu misyonerler, Bulgar öğrencilerin Robert Koleji’ne yerleştirilmesinde, eğitimlerinin tamamlanmasından sonra ise Amerika’ya gönderilmelerinde aktif rol oynamışlardır. Amerika’da eğitim alan bu öğrenciler daha sonra Bulgaristan’a tekrar dönerek buradaki ayrılıkçı faaliyetlere katkıda bulunmuşlardır. Bu bağlamda çok gelişmiş bir eğitim kurumu olan Robert Koleji’ne yerleştirilen öğrenci sayısı 1870’lerden itibaren hızla yükselişe geçmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Ayten Sezer, “Osmanlı’dan Cumhuriyete Misyonerlerin Türkiye’deki Eğitim Faaliyetleri”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, S.16, Ankara, 1999, s. 174; Erhan, **Türk Amerikan İlişkilerinin...**, ss. 282-284.

⁹¹ Erhan, **Türk Amerikan İlişkilerinin...**, s. 376.

⁹² Şenol Kantarcı, **Amerika Birleşik Devletleri’nde Ermeniler ve Ermeni Lobisi**, Lalezar Kitapevi, Ankara, 2007, s. 22.

ve Almanya ile çıkar çatışmalarına giren ABD, Osmanlı'da tren yolu inşaatı ve doğal kaynaklarla ilgilenen Amerikalıları desteklemiştir.⁹³ Değişen bu politikanın en önemli temsilcisi Osmanlı'daki ekonomik fırsatları 1900 yılından beri aktif şekilde takip eden Amiral Colby M. Chester⁹⁴ olmuştur.

Bu faaliyetleri yürütmek için 1909 yılında Chester ve bazı Amerikalılar "*Ottoman – American Development Company*" (*Osmanlı – Amerikan Gelişim Şirketi*)'yi kurmuşlardır. 1909 yılında Nafia Vekâleti* ile Amerikan hükümetinin desteğini de arkasına alarak projesini⁹⁵ imzalatan Chester, İki yıl boyunca dönemin Osmanlı Hükümeti ile parlamentosunun da onayını almaya çalışmış fakat Osmanlı'nın iç meseleleri, Almanya'nın etkisiyle ve arka arkaya gelen savaşlar sebebiyle amacında başarılı olamamıştır.⁹⁶ Diğer bir deyişle Amerikan emperyalizminin Orta Doğu'da giriştiği ilk teşebbüs başarısız olmuştur⁹⁷ İstenmeyen bu durum karşısında bazı yatırımcılar Osmanlı'daki sermayelerini geri çekmeye başlamıştır. Osmanlı'da görev yapan Chester grubu çökmüş, ABD Hükümeti'nde bu gruba destek vererek, imtiyazlar sağlayanlar gelişmeler neticesinde sıkıntı yaşamıştır. Proje, 1922 yılına kadar bir daha gündeme gelmemiştir.⁹⁸

Ortaya çıkan bu durum, Amerika'nın geleneksel "*Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm meselelerinden ve paylaşımından uzak durma*"

---

* Günümüzde Bayındırlık Bakanlığı niteliğindedir.

⁹³ Armaoğlu, ... **Türk-Amerikan Münasebetleri**, ss. 29-30.

⁹⁴ Kendisi, 1870'li yıllardan sonra Osmanlı toprakları üzerindeki Ermeni isyanları sebebiyle zarar gören Amerikan malları ile ilgili olarak tazminat almak için 1900 yılında İstanbul'a gelmiştir.

⁹⁵ Bu sözleşmeye göre, Sivas ile Van arasında Harput, Ergani, Diyarbakır, Siirt ve Bitlis'ten geçen geniş bir hat ile bunu bir yandan Musul, Kerkük ve Süleymaniye'ye diğer yandan Adana yöresindeki Yumurtalık ya da Süveydiye'de Akdeniz'e bağlayacak yan hatların ve Yumurtalık veya Süveydiye'de birer limanının yapımı öngörülmüyordu.

⁹⁶ Esmâ Torun, "Türk-Amerikan İlişkilerinin Dünü, Bugünü ve Yarını", **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, S.5, Ankara Genel Kurmay Basımevi, Ankara, Temmuz 2005, s. 230.

⁹⁷ Kurat, **Türk-Amerikan Münasebetlerine...**, s. 39.

⁹⁸ Yahya Sezai Tezel, "Birinci Büyük Millet Meclisi Anti-Emperyalist miydi? Chester Ayrıcalığı," **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. XXV, No. 4, Ankara, 1970, ss. 288-290.

politikasına dönmesine sebep olmuştur. Bu tarihten itibaren Osmanlı Devleti topraklarında faaliyet gösteren Amerikalı diplomatların temel amaçları, Osmanlı ve Amerika arasındaki ticaretin geliştirilmesi ve Osmanlı topraklarındaki misyoner faaliyetlerinin korunması güvenli bir şekilde yürütülmesi olmuştur.

3.2 Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türk-Amerikan İlişkileri ve Büyükelçi Krizi

Birinci Dünya Savaşı arifesinde Osmanlı İmparatorluğu ile ABD arasındaki ilişkilere bakıldığında, Amerika'da 1913'te William Howard Taft'dan sonra yapılan seçimlerde başa geçen Woodrow Wilson'un etkisi görülmektedir. Aslında Başkan Wilson Amerika'nın sadece Osmanlı ile olan ilişkilerinde değil tüm dış politikasında köklü değişikliklere sebep olmuştur. Amerikan dış siyasetindeki değişimlerden ilki, Monroe Doktrini'nden vazgeçilen dönemde yaşanmış ve Amerika dünya güvenliğini sağlamak üzere dünyanın jandarması görevini üstlenmiştir.⁹⁹ Taft bu politikadan farklı olarak çerçevesinde, Monroe Doktrini doğrultusunda hareket etmiş; 1911'deki Osmanlı-İtalyan savaşında arabuluculuk yapması için yapılan teklifi geri

⁹⁹ Bu politikaya "Açık Kapı" ismi verilmiş, 1899-1900 yıllarında uygulanmıştır. Kısaca 4 madde ile özetlenebilmektedir:

- 1) Savaş yapmadan zafer kazanmak. Bu, ne bir askeri strateji ne de geleneksel güç dengesi siyasetidir. Bu politikanın mimarları temelde şuna inanmıştır; bu politika savaş politikasının işe yaramadığı zamanlarda ortaya çıkar ancak bu askeri gücün inkâr edildiği anlamına gelmez.
- 2) Amerika'nın devasa ekonomik gücü gelişmemiş ülkelerin ekonomilerine ve politikalarına yönelir, kendi politikalarına paralel hareket eden ülkelerle işbirliği içine girerler.
- 3) Bu madde aslında ikinci maddeyle bağlantılıdır. Amerikan politikası durumlara göre değişiklik gösterir. Ne ahlaki ne de nihai durumdadır. Büyük oranda işlevsel ve dinamik.
- 4) Politikanın ortaya çıkan sonuçlarla mücadele edememesi durumunda, yeni bir politika meydana getirmek gerekir. Aslında bu madde Amerika'nın ne kadar dinamik ve işlevsel bir politika anlayışına sahip olduğunu ortaya koyar.

Dennis Merrill, Thomas G. Paterson (ed.), **Major Problems in American Foreign Relations Volume I: To 1920**, Boston, New York, 1995, ss. 8-12.

çevirmiş ve Balkan Savaşları'na da ilgisiz kalmıştır.¹⁰⁰ Dönemin ABD Başkanı Wilson ise, ülkesinin dış politikasına yeniden şekil vermeye çalışmış, yapmış olduğu çeşitli girişimlerle uluslararası düzenin evrensel hukuka dayanmasını sağlamaya çalışmıştır. Yapmış olduğu bu çalışmalar çoğu zaman Avrupalı meslektaşları tarafından farklı yorumlanmış hatta alay konusu olmuştur.

Buna karşılık İttihat ve Terakki Partisi, II. Meşrutiyet Dönemi boyunca ABD'yi kendi tarafına çekebilecek bir politika izlemeye çalışmıştır. Bu politika kapsamında İttihatçılar, Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra kapitülasyonları kaldırırken, Amerikalıların müesseselerine zarar vermeyeceklerini gösterebilmek düşüncesiyle ABD'ye teminat vermişlerdir. Hatta Enver Paşa, bu teminatının bir göstergesi olarak da, kapitülasyonların kaldırıldığı 1 Ekim 1914 tarihinde, Büyükelçi Morgenthau¹⁰¹ ile beraber Robert Kolej'e giderek, kardeşinin de içinde bulunduğu bir grup öğrenci için özel olarak kurulan sınıfın açılış törenine katılmıştır.¹⁰²

Aynı zamanda Amerikan dış politikasında değişikliklere sebep olan eski bir tarih hocası, yeni ABD başkanı Wilson, Balkan Savaşları'ndan yorgun

¹⁰⁰ J.C. Hurewitz (Der), "ABD ve Misyonerler, Ermeniler, Siyonist Hareket, Amerikan Kolejleri", **Çağdaş Düşünce Işığında Atatürk Dergisi**, Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul, 1983, s. 492.

¹⁰¹ Wilson kendi seçim kampanyasında rol oynayan ve bir Alman Yahudi'si olan Henry Morgenthau'yu istemeyerek de olsa İstanbul'a elçi olarak görevlendirmiştir. 1913'te İstanbul'a ulaşan Morgenthau 26 ay boyunca görevde bulunmuş ve 1916'da ülkesine geri dönmüştür. Ülkesine ulaştıktan iki yıl sonra Burton J.Hendrick tarafından kaleme alınan "Büyükelçi Morgenthau'nun Hikâyesi" isimli kitap, Amerika'da sözde ermeni soykırımı üzerine Lord Bryce'in kitabı olan "The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire / Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Karşı yapılan Muamele"den sonra Ermenilerin kullandığı ikinci büyük propaganda aracı olmuştur. 1.Dünya Savaşı başladığında görevde bulunan Morgenthau hakkında dikkat çekici bir diğer husus ise, sekreteri olarak görev yapan Ermeni asıllı Hagop Andoyan'ın büyükelçinin özel mektuplarını kaleme alacak kadar kendisine yakın olmasıdır. Büyükelçi H.Morgenthau'nun kariyeri, genç Türk Cumhuriyeti'ne bakış açısı ve yazışmaları hakkında Bkz.: Health W.Lowry, The Story Behind Ambassador Morgenthau's Story, The Isis Pres, İstanbul, 1990; Konu hakkında bilgi için Bkz.: Erhan, **Türk Amerikan İlişkilerinin...**, ss. 362-363, <http://www.turksam.org/tr/yazdir1193.html>, Erişim Tarihi: 10 Mart 2010, <http://www.makturk.com/modules.php?name=News&file=print&sid=1031>, Erişim Tarihi: 10.Mart 2010.

¹⁰² Mine Erol, **Birinci Dünya Savaşı Arifesinde Amerika'nın Türkiye'ye Karşı Tutumu**, Bilgi Basımevi, Ankara, 1976, s. 53.

çıkan Osmanlı İmparatorluğu'nun yeni bir savaşa girecek durumda olmadığını farz etmiştir.¹⁰³ Osmanlı İmparatorluğu'nun, Avrupa'da patlak vermek üzere olan savaşa girmesi ve yenilmesi halinde İtilaf Devletleri'nin Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşacaklarını veya Almanya'nın savaştan galip çıkması durumunda Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya himayesinde bir devlet olacağını düşünmüştür. Bu sebeplerle ABD, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasına kesin gözüyle bakmış ve bu devlete büyükelçi tayin etmeyi bile gerekli görmemiştir.¹⁰⁴

3.2 Krizin Derinleşmesi

Osmanlı İmparatorluğu'nun savaş politikasını, Birinci Dünya Savaşı öncesinde yönetime geçen İttihat ve Terakki Partisi belirlemiştir. Parti içinde savaş konusunda iki önemli fikir çatışması görülmüştür. Partinin sivil kanadı, Osmanlı İmparatorluğu'nun, çıkması muhtemel büyük bir savaşa katılmayarak yansız kalması gerektiğini savunmuştur. Böylece, bu durumdan yararlanarak gerekli reformların yapılmasının mümkün olacağı düşünülmüştür. Partinin içinde asıl gücü elinde bulunduran askeri kanat ve onun lideri olan Enver Paşa ise, tam tersi bir görüşü benimsemiştir. Askeri kanada göre Osmanlı İmparatorluğu, er ya da geç kendini bu savaşın içinde bulacaktır. Bunun için güçlü bir orduya sahip olması gereklidir ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bunu yardımcı bir devlet olmadan yapması mümkün değildir. Bu yardımın da; Avrupa'nın son dönemlerde güçlenen ve Osmanlı İmparatorluğu ile hiçbir olumsuz geçmişi bulunmayan, aksine iyi bir ilişkiye sahip Almanya'dan temin edilmesi düşünülmüştür. Almanya ise, sömürge yarışına geç girmiş bir ülke olarak, İngiltere ile rekabete girerek, bu ülkenin sömürgelerine göz dikmiştir. Bu amaçla da Almanya, herhangi bir savaş

¹⁰³ Armaoğlu, "Atatürk Döneminde Türk-Amerikan İlişkileri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Cilt: 13, S. 38, Ankara, 1997, s. 632.

¹⁰⁴ Kantarcı, **Osmanlıda Onurlu Bir Diplomat ve Milli Mücadelenin Önemli Siması Ahmed Rüstem Bey**, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul, 2009, s. 48.

durumunda her konuda yararlanabileceği, stratejik konumu önemli olan ve kendisine ihtiyaç duyan Osmanlı İmparatorluğu'nu yakın bulmuştur.

Diğer yandan mevcut konjonktür gereği üç seçeneği bulunan Osmanlı Devleti ya patlak veren savaşa katılacak ve Almanya tarafında bulunacak, ya savaştan uzak durup toprak bütünlüğünü korumaya çalışacak veyahut itilaf devletleri tarafında savaşıp Balkan Savaşları'nda kaybettiklerinin bir kısmını kurtarmaya çalışacaktır.¹⁰⁵ Seçeneklerin değerlendirildiği dönemde, Birinci Dünya Savaşı'nın ilk aylarında, savaşan karşıt iki bloktaki Avrupalı güçlerle de ittifak girişimlerinde bulunulmuştur. Özellikle savaşın başladığı günlerden itibaren İttihat Terakki Partisi'nin önde gelen bazı üyeleri görevlendirilerek İngiltere, Fransa, Rusya, Romanya, Bulgaristan, Almanya ile gizli görüşmelere başlanmıştır. Bu gizli görüşmeler sırasında gündemi oluşturan en önemli konulardan biri kapitülasyonların kaldırılması ve bunun Avrupalı devletler tarafından kabul edilmesi olmuştur. Kapitülasyonların kaldırılmasına verilen önemin sebepleri arasında Trablusgarp ve Balkan Savaşlarından ağır yaralarla çıkan İmparatorluğun bir an evvel ekonomik bağımsızlığına kavuşturulması çabası bulunmaktadır.

Kurulan diplomatik bağların kopmasını kesinlikle istemeyen hükümet, ülkede bulunan yabancı elçilerle yaptıkları ilk istişarelerde oldukça olumsuz yanıtlar almasına rağmen, 9 Eylül 1914'te kapitülasyonların kalkması yönündeki kararı, padişahın da iradesi ile birlikte tebliğ için elçiliklere göndermiştir.¹⁰⁶ Osmanlı Devleti de ABD ile ilişkilerinde çok dikkatli davranmaya özen göstermiş yukarıda da belirtildiği gibi kararın açıklanmasının hemen ardından Amerika'nın endişelerini gidermek amacıyla Robert Koleji'ne ziyaret planlanmıştır. Büyükelçisi Henry Morgenthau ise, anılarında kapitülasyonların tek taraflı olarak, diğer devletlerin rızası olmadan

¹⁰⁵ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C.2, 1.Kısım, TTK Yayınları, Ankara, 1991, s. 70.

¹⁰⁶ Ozan Arslan, "1.Dünya Savaşı Başında Kapitülasyonların İttihat ve Terakki Hükümeti Tarafından Kaldırılması ve Bu Gelişmeler Karşısında Büyük Güçlerin Tepkileri", **Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi**, S.10, 2008, s. 265.

kaldırılmasına karşı olduğunu altını çizmiştir. Yine kendi hatıralarında belirttiği üzere, İttihat ve Terakki'nin bu girişiminin Osmanlı bünyesinde bulunana yabancı vesayetinden kurtulma yolunda atılmış bir adım olduğu değerlendirilmiştir. Bu nedenle kararı onaylamamasına rağmen, daha etkili olması için kendi protesto notasını diğer devletlerden ayrı olarak ancak 18 Eylül 1914 tarihinde vermiştir. ABD'nin Bab-ı Âli'nin kararına böyle büyük bir tepki vermesinin sebepleri arasında, Osmanlı Devleti'nden anlaşmalarla elde ettiği ticari avantajları kaybetmesinin yanı sıra Osmanlı topraklarında yaşayan Amerikan vatandaşlarının da tehlikelerle karşılaşacağından endişe duyması sayılabilir.¹⁰⁷ Vatandaşları için diğer yabancı devletlerin vatandaşlarına uygulananlarla eşit hakların uygulanmasını istemiştir. Büyükelçi Morgenthau, notasında, yine Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tüm yabancı devlet temsilcileri gibi, uluslararası kurallar gereği kapitülasyonların tek taraflı kaldırılamayacağı görüşünü vurgulamıştır.¹⁰⁸

Krizin tırmandığı bu dönemde, Büyükelçi Morgenthau da Bab-ı Âli'den gelen notanın kendisine ulaştığına dair 18 Eylül 1914 tarihli gönderdiği cevabi notada, iki gün önce Amerikan dışişlerinden aldığı talimatlar doğrultusunda¹⁰⁹ kendi hükümetinin tutumunu Said Halim Paşa'ya bildirmiştir.

¹⁰⁷ Amerika bu bağlamda İstanbul, İzmir ve Beyrut'ta bulunan ve ticaretle ilgilenen vatandaşlarının güvenliğini öne sürerek, Bab-ı Âli'nin kapitülasyonları kaldırılmasına yönelik aldığı karardan hemen sonra, 9 Eylül 1914 günü, Osmanlı sularına İngiltere'den hareket ettirdiği USS North Carolina adlı savaş gemisini göndermiştir. Washington'un aldığı bu kararın arkasında, Morgenthau'nun Osmanlı devletinde bulunana Amerikalıları katletme planlarının yapıldığı iddiasının halkta yarattığı endişe bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Erol, ...**Amerika'nın Türkiye'ye Karşı Tutumu**, ss. 18-19, Kantarcı,... **Ahmed Rüstem Bey**, s. 50.

¹⁰⁸ Henry Morgenthau, **Ambassador Morgenthau's Story**, Page and Company Press, New York, 1918, 79.

¹⁰⁹ Dışişleri Bakanı William J. Bryan tarafından 16 Eylül'de büyükelçi Morgenthau'ya gönderilen telgrafta büyükelçiden Bab-ı Âli'ye, "Birleşik Devletler Hükümeti'nin, Osmanlı İmparatorluk Hükümeti'nin Kapitülasyonları kaldırma teşebbüsünü ve böyle bir şeye kalkışma hakkını tanımadığını" bildirmesi istenirken metne "bu eylemin, tek taraflı olması dolayısıyla, ilgili sözleşmeler itibarı ile sahip olunan hak ve ayrıcalıklar üzerinde hiçbir etki yaratmayacağı" uyarısı da eklenmiştir. Ayrıca yazıda ABD hükümetinin bu karardan kaygı duyduğunun ve başka girişimler için haklarını saklı tutmakta olduğunu belirtilmesi de istenmiştir. Arslan, "1.Dünya Savaşı Başında Kapitülasyonların ...", s. 272.

Dönemin Washington Büyükelçisi Ahmed Rüstem Bey¹¹⁰ ise, yaşanmakta olan gelişmeleri yakından takip etmektedir. İngilizleri Amerika'yı savaşa katma çabalarını gözlemlerken olayların seyrini değiştirmek için, bir yandan Amerikan büyükelçisinin yanlış bilgilendirmeleri sonucunda ABD tarafından Osmanlı Devleti'ne savaş gemileri gönderilmesini engellemeye çalışmış, diğer yandan ise, ABD'nin Yunanistan'a satmayı planladığı iki zırhlının satışına engel olmaya çabalamıştır. Başkan Wilson'a kadar çıkarak, bu satışın barış şartlarını tehlikeye atacağını, Yunanistan'ı Osmanlı'ya karşı kışkırtacağını, Yunan saldırılarını arttıracığını bildirmiş ve zırhlıların satılmasından vazgeçilmesini istemiştir. Ahmed Rüstem Bey, bu satışı durduramamıştır fakat Wilson'un Yunan Başbakanı Venizelos'tan satılan gemilerin savaş amaçlı kullanılmayacağı konusunda güvence almasını sağlamıştır.¹¹¹ Yinede istediği amaca ulaşamayan Rüstem Bey, girişimlerine devam ederek Amerika'da Osmanlı Devleti aleyhinde devam etmekte olan Yunan propagandasına engel olmaya çalışmış ve bu amaca yönelik, o

¹¹⁰ Asıl ismi Alfred Belinski olan Ahmed Rüstem Bey, milli mücadelenin önde gelen diplomatlarından. Kendisi Leh asıllı olup Polonya göçmeni bir aileden gelmektedir. Babası, 1848 yılında Macarların Avusturya'ya karşı ayaklanma hareketine katılmış ve bu hareket başarısızlığa uğrayınca Temmuz 1854'te Osmanlı Devleti'ne iltica etmiştir. Daha sonra Müslüman olup Sadettin Nihat Paşa ismini almış ve Osmanlı hizmetine girmiştir. Hariciye Nezareti'ndeki kariyerine 1882 yılında Bulgaristan komiserliğine Fransızca kâtabi olarak getirildiğinde başlamış, daha sonra 1886'da Atina Sefareti, 1890'da Londra Sefareti, yine aynı sene Bükreş Sefareti kâtipliklerinde görevlerde bulunmuştur. Kendisi Türk uyruğundan gelmemesinde rağmen Osmanlı Devleti'ne göstermiş olduğu bağlılık ve aidiyet örneği ve başarıları sonucunda 4 Osmanî, 3 Mecidi ve 1 adet de Gümüş Liyakat madalyası ile ödüllendirilmiştir. 18 Mayıs 1914'te Osmanlı Devleti'nin Washington'a ilk büyükelçisi rütbesinde görevlendirilen 24 Haziran 1914'te göreve başlamıştır. Ahmed Rüstem Bey, daha evvelde ikinci kâtiplik, maslahatgüzarlık ve konsolosluk gibi çeşitli diplomatik görevlerde çalışmıştır. Washington büyükelçiliğinden ayrıldıktan sonran ise, milli mücadelenin önde gelen isimlerin olmuştur. Bu önemi anlamak açısından şu örnek verilebilir: 24 Mayıs 1920 tarihinde padişah iradesi ile Mustafa Kemal Paşa ve bazı arkadaşları idama mahkûm edilmiştir. Bu listede Mustafa Kemal başta olmak üzere Kara Vasıf, Ali Fuat Cebesoy, Adnan Adıvar, Halide Edip Adıvar ve Ahmed Rüstem Bey yer almışlardır. Hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz.: Bilal Şimşir, "Amerika'da Ermeni Propagandası ve Büyükelçi Ahmed Rüstem Bey", **Ermeni Araştırmaları Dergisi**, Cilt I, Sayı: 2, Ankara, 2001, s. 46; Kantarcı, ...**Ahmed Rüstem Bey**, ss. 40-42; Erol, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Amerika Büyükelçisi Rüstem Bey**, Bilgi Basımevi, Ankara, 1973, ss. 13-14; Türk Ansiklopedisi, "Ahmet (Alfred) Rüstem Bey" maddesi, MEB Yayınları, Cilt I, İstanbul, 1968, s. 269.

¹¹¹ Kantarcı, ...**Ahmed Rüstem Bey**, ss. 21-52.

dönemlerde sıkça başvurulmuş bir yöntem olarak basını kullanmaya, gazetelere demeçler vermeye devam etmiştir.

Ancak Rüstem Bey'in ilgilenmesi gereken bir diğer husus vardır ki, bu bağlamda attığı adımlar diplomatik kariyerinin sonlanmasına dahi sebep olacaktır. Amerika'da Yunanlılar kadar toplumu yanlış bilgilendirerek Osmanlı'ya düşman etmeye gayret gösteren bir diğer millet Ermenilerdir. Ermenilerin Amerika Birleşik Devletleri'nde yayın yapan en eski yazılı yayın organı, 1899 yılında faaliyetlerine başlayan ve Ermenice olarak yayınlanan '*Hairenik Weekly*'dir.¹¹² Geçen zaman içerisinde propaganda amacı taşıyan yayınlanan yayınların sayısı da artmıştır. Bu basın organlarının yürüttükleri karalama kampanyalarında da Türklerin Ermenileri katlettiği iddia ediliyor ve Amerikan halkının zihnine, Osmanlı Devleti ve Türkler hakkında "*Masum Ermenileri*" barbarca öldüren millet imajı yerleştirilmeye çalışılıyordu. O sırada Osmanlı Devleti'ni ve devletin şerefini temsil eden Ahmed Rüstem Bey ise, gazetelerin bu alaycı üslubuna şiddetle, diplomatik usulleri askıya alarak tepki göstermiştir.¹¹³ Gazeteye verdiği oldukça net beyanatta kısaca uzun

¹¹² Kantarcı, ...**Ermeni Lobisi**, s. 128.

¹¹³ Diplomatik kaideleri bir tarafa bırakarak bu hareketleri protesto amacı ile Ahmed Rüstem Bey 8 Eylül 1914 tarihli "Evening Star" gazetesine şu beyanattı vermiştir:

"Gazetelere göre, Büyük Britanya, Fransa'nın yolunu takip ederek Birleşik Devletlerin gözü önüne Türkiye'deki Hristiyanların katliamı hayalini ortaya koyarak onları tahrik etmiş ve Türk limanlarına harp gemileri göndermesini Amerika Birleşik Devletleri'nden talep etmek bahanesiyle hakikate tam ehemmiyet vermeyerek geleceğin bu korkunç resmini yapmıştır. Türkiye'de bir katliam olduğunu maalesef inkâr edemem. Müslümanlar elinde eziyet çeken kurbanlar Hristiyanlar olmayıp Ermeniler ve Marunîlerdir. Fakat hâkim ırka ve hükümetin yüzüne karşı İngiltere, Rusya ve Fransa'nın desteğini gördüklerini açıkça söyleyerek siyasi fesatçılar gibi Osmanlı Devletini zayıflatmak için birleştiler.

Masum bir ırka karşı dünyanın gözü önüne sadece bir değil 20 program seren Rusya; memleketinin özgürlüğü için dövüşen Cezayirliileri mağaralara doldurup dumanla öldüren sonradan büyük eserleri "Commune" yüzünden sevinç duyan Fransa (Hint isyanındaki asiler) cezalandırmak için hepsini kurşunlayan İngiltere, aynı tahrikler karşısında kalsa ne yapardı?

Bir çok gazetelerin bu işte İngiltere ve Fransa'nın tarafını tutmasından beri, kendimi, şunu söylemeye yetkili buluyorum ki, Amerika Birleşik Devletleri'nde her gün vuku bulan linçleme düşüncesi ve Filipinlerdeki Water Cure denilen işkence hatıraları Türkiye'ye hücumda onu itiyatlı yapmalı idi. Çünkü İtalya'nın iktisadi rekabeti veyahut Filipinlilerin katledilmesi ve hatta zencilerin tecavüzü ile mukayese edilirse, onun tahrik neticesinde yaptığı vahşilik hiç kalır.

yıllar boyunca Osmanlı Devletinde istedikleri haklara sahip, özgür bir yaşam süren Ermenilerin bazı politik oyunlara araç oldukları ve paylaştıkları uzun geçmişi unutarak Osmanlı Devleti'nin hak etmediği ithamlarla karşı karşıya gelmesine sebep olduklarını dile getirmiştir. Özellikle İngiltere, Fransa ve Amerika'nın zencilere ve Cezayirlilere yaşattıklarını dile getirerek, rahatsız olmalarına sebep olmuş, bu büyük emperyal devletlerin kirli çamaşırlarının ortaya dökmekle dikkatlerini üzerine çekmiştir. Ahmed Rüstem Bey'e ilk tepki Amerika başkanı Wilson'dan gelmiştir. Dışişleri Bakanı Bryn'nin 10 Eylül 1914 günü Osmanlı Hariciye Nezareti'ne gönderdiği yazıda "*Türk Büyükelçisi sınırı aşmıştır*"¹¹⁴ sözlerini kullanmış ve Ahmed Rüstem Bey'in sözlerini geri alıp özdür dilememesi durumunda, Amerika'dan çıkartılması gerektiğini bildirmiştir. Fakat Rüstem Bey 12 Eylül tarihli cevap yazısında kendilerine

---

Hakikatte hiç vuku bulmayan bir şeyi sadece münakaşanın hatırı için olduğunu farz edelim. Zencilerin, Amerika Birleşik Devletlerinin istilasını kolaylaştırmak için Japonlarla gizli anlaşmalarla birleştiği keşfolunsa, onlardan kaç tanesi bu hikâyeyi anlatmak için hayatta bırakılacaktı?

Büyük Britanya ve Fransa Türkiye'ye karşı yeni bir tahrik mücadelesine başlamışlar, bu memlekette kendi kötü kehanetlerini teyit edecek münasebetsiz bir şeyin vukuu neticesinde Amerika'nın nihayet Akdeniz'e Harp gemileri göndermeye sürükleneceğini, böylece İtilaf Devletleri safında Avrupa arbedesine karışmış olacağını gizlice ümit ediyorlardı. Fakat hükümetin böyle adi bir tuzağa düşmeyecek kadar zeki olduğuna inanıyorum.

Bununla beraber Amerika Birleşik Devletleri Türkiye'de vatandaşlarından hiç birinin hiç bir zaman eziyet çekmediği halde neticesi sadece onun tahrik edecekse ve hiçbir surette kontrol edilmeyecekse neden bu memleketin sularına harp gemileri göndersin? Hristiyanların çoğunlukla yaşadıkları İzmir, Beyrut'u neden bombalasin? Buna ne dersiniz? Daha ne yapabilirdi? Hiçbir şey fakat bu kadarı harp için kafidir. Amerika Birleşik Devletleri halkı harp istiyor mu?

Türkiye'ye karşı İngiltere'nin yeni harekâtı beceriksiz bir harekettir. Bu, Amerika Birleşik Devletleri'nin kendi hareketlerini tadil etmeye sebep olmayacaktır. Fakat Türk Elçiliğine New York'tan aşağıdaki telgrafı çekilmesi intaç etmiştir:

"Eğer Türkiye İngiltere'ye karşı harbe girerse, Hindistan'daki Müslümanlar ve Hindular ve başka yerlerdeki Müslümanlar onu her şekilde destekleyecektir. Binlerce gönüllü hazırdır." Kantarcı, ...**Ahmed Rüstem Bey**, ss. 55-56.

¹¹⁴ Mektubun tam metni şu şekildedir.

" Sayın Hariciye Vekili, dün gönderdiğiniz mühim şeyleri aldım. Karar vermeden evvel düşünmem için kendime biraz müsaade verdim. Sadece bir tanesi var ki benim için aşikâr. Türk elçisi tamamıyla tahditleri aştı. Raporda ileri sürdükleri onun önüne serilirse ve raporun doğru olup olmadığını söylemesi kendisinden istenirse iyi olacağı kanaatindeyim. Eğer doğru değilse lütfedin onun söylediklerini bize bildirin. Kati olarak onun söylediğinin ne olduğunu ondan öğrendikten sonra, matlup bir kimse gibi onu daha ağırlayıp ağırlayamayacağımızı düşünüyoruz." Erol,... **Amerika Büyükelçisi Rüstem Bey**, s. 26.

sözlerini geri almayacağını bildirmiştir.¹¹⁵ Daha ziyade sözlerin arkasında olduğunu cevabında bildirmiştir. Bu cevabın üzerine Amerika Dışişleri

¹¹⁵ Gönderdiği cevapta:

“...Türkiye yıllarca Amerikan basınının sistematik hücumlarına hedef olmuştur. Bu hücumlar onun hissiyatında hiçbir esirgeme yapılmadan çok kötü bir lisana çok sık olarak yapılıyordu. Onun dini, milleti, adetleri, geçmişi ve haline sövülmüştü. O kötülüğün macerası gibi temsil edilmişti. Türkiye’de vuku bulan ifratlar yüzünden bütün aydın Osmanlılar gibi bende çok büyük üzüntü duyuyorum. Ancak, memleketimizdeki mazeretlere sahip olmaksızın diğer milletlerin hayatlarında bunların benzerleri bulunduğu halde bu ifratlar Türkiye’nin şiddetler itham edilmesi konusunda bitip tükenmez bir tema olarak kullanılmaktadır.

Basının bu davranışı, Amerikan halk efkârını Türkler aleyhinde zehirlemekte o kadar ileri gitmişti ki, bu ırkın bir üyesi bu memlekette nadiren düşünülen ve zikredilen başka bir suretle ağza alınmayan oldu ve Türkiye mağlup olduğunda ve Balkan Harbi akıbetinde kan ağlarken müşfik bir söze muhtaç olduğu bir zamanda hemen her Amerikan gazetesi Türkiye aleyhinde en insafsız alay ve kirlilerle dahi yazılar yazmaktan kendisini alamamıştır.

İki memleketi birbirinden ayıran mesafe Türk halkını basının elinde duçar olduğu amansız muamelelerin malumatından o derece korudu. Milletlerin şimdiki mücadelesinde yegane bitaraf büyük devlet Amerika’nın durumunun alametlerini keşfetmek için Avrupa’nın diğer her yerinde olduğu gibi Türkiye’de de göz kulak kesinindi. Yankılar, bu memleketin günlük ve mevcut literatüründe ona karşı ısrarlar yükselen bedbaht seslerin Türkiye’sinin en ücra köşelerine ulaşıyordu.

Diğer taraftan bu devir ırkî ve milliyetçi ihtirasın şiddetle heyecanlı devridir. Türkiye ile münasebetlerinde aralarında son derece gerginlik olduğu bir zamanda Yunanistan’a Idaho ve Mississippi zırhlılarının satılmasından meydana gelen etkiye, bir de Amerika Birleşik Devletleri basınının bu tahriklerini ilave etmekten çok korkulur ve Birleşik Devletlerin Türk sularında harp gemileri gösterisi yapmak üzere olduğu şayiası, Birleşik Devletlere karşı buraya kadar Türk halkı tarafından kabul edilen dostluk hissiyatı üzerinde kuvvetli bir tepkiye sebep olabilir. Bu memleketin basınının sahte ithamla Türkiye’de Hristiyanların kütle haline katliam tasavvurunda inatla ısrar etmesi çok teessüf olunacak diğer bir husustur. Bu ıftiranın devamlı tahriki, Türk halkının avam tabakasına böyle bir şeyi yapmayı düşünmediği halde nihayet yapması için bir telkin vazifesi görebilir ve hepsinden ziyade Hristiyanlık namına Türkiye hakikaten milletler arasında kanun dışı bırakılmağa mahkûm edilmiştir.

Amerika Birleşik Devletleri’nde artan Türkiye aleyhtarlığının sebep olduğu acıyı anlatmağa sadece ehemmiyet veren Osmanlı İmparatorluğu, bu kritik anda vazifelerine tamamıyla müdriktir. Fakat Amerika Birleşik Devletleri gibi uygarlığın önderi olan bir memleketin basını, mevcut fırtınayı resmen anlatma durumunda iken Babıâli’nin işini olduğundan daha güç hale getirmemeliydi. Türkiye’ye karşı münasebetlerinde daha mesuliyetli bir görüş getirmek için kuvvetli bir gayret sarf etmek kaçınılmaz bir olaydı. İdarenin basına karşı aciz olduğu herkes tarafından bilinmektedir. Türk Elçisi’nin harekete geçmekten başka çaresi yoktu.

Bu durumda Amerika Birleşik Devletleri’ne hücum ettiğimi ve hatta onu tenkit ettiğimi söylemek pek doğru olmaz. Benim Amerikan hücumlarına karşı memleketimi koruduğum aşikârdır. Eğer benim müdafaa tarzım Amerika Birleşik Devletleri’nde muaheze edilecek bir takım hususlar olduğunu göstermek ve bunları belirtmek şeklinde tezahür etmişse, bu benim bu memleket basınının mevcut kusurlarını karşılayacak fevkalade meziyetleri bulunan Türk halkı hakkında daha insafli bir görüş sahibi olmağa ikna etmenin tek yolu olduğuna inandığımdandır.

Bakanlığı, özür dilenmesi konusunda ısrar etmiştir. Eğer özür dilenirse devletlerarasındaki dostça ilişkilerin eskisi gibi devam edeceğinin Ahmed Rüstem Bey'e bildirilmesi kararlaştırılmıştır. Aslında ABD Osmanlı Devleti ile ilişkileri kesmeye hazır değildi çünkü Osmanlı toprakların da 1920'lerden itibaren faaliyet gösteren misyoner vatandaşları, kurulu okulları ve ticari ilişkileri bulunmaktaydı.¹¹⁶ Dışişleri Bakan Vekili Robert Lansing, bu doğrultuda alınan kararı 19 Eylül günü bir mektupla Ahmed Rüstem Bey'e resmen bildirmiştir. Ancak kullandığı ifadelerden bazıları tehdit unsurları içermekte¹¹⁷ ve üstü kapalı olarak Rüstem Bey'i uyarmaktadır. Rüstem Bey ise, verdiği cevapta özür dilemeyi reddederek bunun onur kırıcı olacağını değerlendirmiştir. Verdiği kısa cevapta 15 gün içerisinde ülkeyi terk edip İstanbul'a döneceğini bildirmiştir.¹¹⁸ Kısa bir süre sonra da Amerika'da "*persona non grata-istenmeyen adam*" olarak ilan edilmiştir. Washington büyükelçiliği Rüstem Bey'in diplomasi kariyerinde son nokta olmuştur. Amerika'dan döndükten sonra bir daha herhangi bir dış işleri görevinde bulunmamıştır.

Diplomatik kaideleri ihlal etmiş olabilirim fakat durum öyle idi ki, alışılmış yollardan ayrılmış olmanın sadece mazur görülebilecek bir olay değil fakat resmîyetten ayrılmış kılan meşru bir durum olduğuna şiddetle inanıyorum.

Ben Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri'ne ve nihayet insanlığa karşı manevî vazifelerimi tamamıyla yapmış olduğuma vicdanen müsterihim." cümlelerini kullanmıştır. Erol,...**Amerikan Büyükelçisi Rüstem Bey**, ss. 26-30.

¹¹⁶ Kantarcı, ...**Ahmed Rüstem Bey**, s. 58.

¹¹⁷ Mektupta yazılı olan bazı ifadeler aşağıdadır:

"...Başkan sizin mektubunuzun ne kabul edilecek bir lisanda olduğunu, ne de davranışınızın izahının tatminkâr bulunduğunu size bildirmemi talep ediyor. Kabul ettiğiniz ve korumaya gayret ettiğiniz resmî muaşeret kaidelerini ciddi bir şekilde ihlal edecek kadar basın çok ehemmiyetsiz bir cüzü tarafından söylenenler üzerinde bu kadar sinirlenmeğe kendinize müsaade etmeniz esefe aykırıdır.

... Ekselans eğer siz, burada kalmanızın memleketiniz için hâlâ faydalı olacağını zannediyorsanız ve bu devletin tecavüz addettiği neşredilen beyanatınızdan dolayı pişmanlığınızı ifade etmeğe razı iseniz, Başkan beyanatınızın ve mektubunuzu daha fazla tenkit etmeden göz yummağa mütemayildir ve bu tatsız hadise, olmadan evvel Amerika Birleşik Devletleri ile Ekselâns arasında mevcut olan dostane ve candan münasebetleri yenileyeceğini size bildirmem için bana ayrıca talimat verdi.", Erol,...**Amerika Büyükelçisi Rüstem Bey**, ss. 35-37.

¹¹⁸ Ahmed Rüstem Bey, sonuna kadar haklı olduğu görüşlerinden taviz vermemiş ve istenmeyen adam ilan edilmeyi kabul etmiştir. 9 Ekim 1914'de bindiği İtalyan vapuru ile Amerika'dan ayrılmış, önce kısa bir süre Napoli'de kalmış oradan da İstanbul'a geçmiştir. Şimşir, "...Büyükelçi Ahmed Rüstem Bey", s. 41.

Amerika’da bu gelişmeler yaşanırken Osmanlı Devleti’nde ise, Enver Paşa ile Almanya arasındaki yakınlaşma, Birinci Dünya savaşı patlak verdiği sırada 2 Ağustos 1914 tarihinde yapılan bir gizli anlaşmayla son noktasına ulaşmış, Enver Paşa bu anlaşma ile Osmanlı İmparatorluğu’nun sonunu belirlemiştir. Almanya ile anlaşma imzalandığı gün Osmanlı İmparatorluğu ayrıca genel seferberlik ilan etmek durumunda kalmıştır. ABD yetkilileri, bu kararı Osmanlı’nın kısa bir süre sonra savaşa girebileceği şeklinde değerlendirerek vatandaşlarının can ve mal güvencesi hakkında endişelenmekteydi. Büyükelçi Morgenthau’nun Bab-ı Âli’ye bu endişeleri yansıtması üzerine Bab-ı Âli Washington elçiliği aracılığıyla 8 Ağustos 1914’te ABD Dışişleri Bakanlığı’na bir nota vererek seferberlik kararının sadece bir tedbirden kaynaklandığını bildirmiştir. Fakat Osmanlı ağustos ayında İtilaf Devletleri donanmasında kaçarken Boğazları geçip İstanbul’a gelen iki Alman gemisini satın aldığını açıklamıştır. Bu Alman gemilerinin Enver Paşa’nın emri ile 28-29 Ekim’de Rus limanlarını bombalamaları ile Osmanlı İmparatorluğu resmen Birinci Dünya Savaşı’na girmiş bulunmaktadır.

Osmanlı her ne kadar Amerika ile karşı karşıya gelmemeye çalışsa da ABD 2 Nisan 1917’de Almanya’ya savaş ilân edince, Almanya da Osmanlı Devleti’nin Amerika’ya savaş ilân etmesi için baskı yapmaya başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu, savaşta Almanya’nın müttefiki konumundaydı ve müttefikine karşı savaş ilan eden bir devletle normal ilişkilerini sürdüremeyecekti.¹¹⁹ Yapılan baskılar üzerine Osmanlı Devleti, Amerika’ya savaş ilân etmeyip sadece, 20 Nisan 1917’de, diplomatik ilişkilerini kesmiştir. Müttecaviz oldukları halde iki ülke birbirlerine savaş ilan etmemiştir. Osmanlı topraklarında bulunan ve Amerika’ya ait olan okullara veya diğer kurumlara herhangi bir şekilde baskı yapılmamıştır.

---

¹¹⁹ Şimşir, “Türk-Amerikan İlişkilerinin Yeniden Kurulması ve Ahmet Muhtar Bey’in Washington Büyükelçiliği (1920-1927)”, **Bellefen**, C. XLI, S. 162, Ankara, 1977, s. 277.

3.3 Krizin Çözömlenmesi

Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı İmparatorluğu ve ABD arasındaki ilişkileri de kaçınılmaz şekilde etkilemiştir. Osmanlı İmparatorluğu savaşı katıldıktan sonra ABD, Osmanlı'ya karşı tarafsız bir politika yürötmüştür. Hatta Osmanlı savaşı girmeden önce ABD'nin İstanbul Büyökelçisi Morgenthau ABD'nin çıkarlarının en iyi şekilde korunabilmesi için Osmanlı'nın savaşı tarafsız olmasının sağlanması gerektiğini savunmuştur. Bu amaçla Morgenthau Osmanlı İçişleri Bakanlığı ve Savunma Bakanlığı'na Osmanlı'nın tarafsız kalması konusunda önemli uyarılarda bulunmuştur. Morgenthau'nun bu girişimlerde ne kadar samimi olduğu konusunda yukarıda da değinildiği gibi netlik yoktur. Elçinin Osmanlı'yı savaştan uzak tutmaya mı yoksa ABD'yi savaşın içine mi çekmeye çalıştığı belli değildir. Morgenthau, Amerikan Hükümeti'ne Osmanlı hakkında göndermiş olduğu raporlarında İmparatorluğunda bulunan Amerikan vatandaşlarının hayatlarının tehlikede olduğuna ve bu tehdidin Osmanlı'nın savaşı girmesi halinde de devam edeceğine değinerek ABD'nin tedbir almasını bildirmiştir.¹²⁰ Nitekim Osmanlı Devleti Rüstem Bey'in Amerika'yı terk etmesinden kısa bir süre sonra, 11 Kasım 1914'de İtilaf Devletleri'ne savaş ilan etmiştir ve bu durum ABD Hükümeti'nin Osmanlı topraklarında yaşayan vatandaşlarının özellikle de Ermenilere yardım adı altında yoğun faaliyet içersinde olan misyonerlerinin akıbeti hakkında endişelenmesine sebep olmuştur.

Amerika'nın göndermeyi planladığı iki savaş zırhlısı, Türkiye-ABD ilişkilerini gerse de, ilişkilerin sonlanmasının esas sebebi, Osmanlı'nın Almanya'nın müttefiki olarak savaşı girme kararı almasını müteakip, Amerika'nın Alman denizaltılarının ticari ve yolcu gemilerine verdikleri zararlar sebebiyle Şubat 1917'de diplomatik ilişkilerini kestiği Almanya'ya, 2 Nisan 1917 tarihinde resmen savaş ilan etmesidir. Almanya'nın tüm

---

¹²⁰ Erol, **Birinci Dünya Savaşı Arifesinde...**, ss. 18- 19.

ısrarlarına rağmen¹²¹ Amerika'ya savaş ilan etmeyen Osmanlı Devleti, müttefikine karşı savaşa giren bu devletle ilişkilerini daha uzun süre yürütememiştir.¹²² Bab-ı Âli, Ahmed Rüstem Bey'in Washington'u terk etmesinden sonra yerine atanan Abdülhak Hüseyn Bey'i İstanbul'a geri çağırması ve 20 Nisan 1917'de ABD büyükelçiliğine uzun süre için son bir nota vermiştir.¹²³ Bu notadan sonra ABD İstanbul'daki büyükelçiliğini kapatmıştır. İki devlet arasında fiilen bir savaş yaşanmamıştır, ancak Osmanlı topraklarında ABD büyükelçiliğinin faaliyetlerini İsveç Elçiliği, Osmanlı'nın Amerika'daki elçilik işlerini ise, İspanya yürütmüştür.¹²⁴ ABD, özellikle Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nın sıkıntılı yıllarında ABD'ye göç etmek isteyen başta Ermeniler ve Rumlar olmak üzere Osmanlı'nın gayrimüslim tebaasına kucak açmıştır.

ABD savaşa katıldıktan bir süre sonra savaşı itilaf devletlerinin kazanacağını kesinlik kazanmaya başlamasıyla sonra, Wilson da, barış konusundaki fikirlerini oluşturmaya¹²⁵ ve bu çerçevede de Osmanlı İmparatorluğu konusunu ele almaya başlamıştır. Bu konuda vardığı sonuçlardan ilki, Boğazların Osmanlı Devleti'nin elinden alınması ve İmparatorluğu'nun sınırları içindeki Türk olmayan unsurlara "özerklik"

¹²¹ Armaoğlu, "Atatürk Döneminde Türk-Amerikan İlişkileri", s. 632.

¹²² Kurat, **Türk-Amerikan Münasebetlerine...**, s. 40.

¹²³ 20 Nisan 1917 tarihli notada şu cümleler kullanılmaktadır:

"ABD Büyükelçiliği, Hariciye Nezaretine verdiği, 8 Nisan 1917 tarih ve 2422 sayılı nota ile Amerika Hükümetinin Almanya ile savaş halinde olduğunu bildirmiştir. Ekselanslarına bu İmparatorluğun bir müttefiki olan Osmanlı Hükümeti'nin bugünden itibaren ABD Hükümeti'yle diplomatik ilişkilerini kesmek zorunda kaldığını bildirmekten onur duyarım.", Erhan, **Türk Amerikan İlişkilerinin...**, ss. 387-388.

¹²⁴ Şimşir, "Türk-Amerikan İlişkilerinin Yeniden Kurulması...", s. 277.

¹²⁵ Liberalizm akımı doğrultusunda Wilson, Birinci Dünya Savaşı arifesinde imzalanan gizli anlaşmaları reddederek, uluslararası sistemde gizli diplomasiyi yerini alması gereken devletlerarası hukukun güçlendirilmesi ve bu amaç doğrultusunda kurulacak uluslararası kurumlarla açık diplomasiyi uygulanmasına fırsat sağlanması fikrini savunmaktaydı. Bu doğrultu da, savaş sonrası yapılan barış görüşmelerine ilk etapta olmasa da zamanla damgasını vurmuştur. Milletler Cemiyeti'nin kurulmasına öncülük etmiş ve yeni bir kavram olan "Kolektif Güvenlik" ilkesinde yola çıkarak, her fırsatta realist yaklaşımın güç dengesi kavramını ortadan kaldırmaya ve barışa dayalı bir dünya düzeni kurmaya gayret ettiğini ifade etmiştir. Henry Kissenger, **Diplomacy**, Simon ve Schuster Press, New York, 1994, s. 218.

verilmesi gerektiği olmuştur. Türklerin çoğunlukta olduğu bölgelerin egemenlik haklarının tanınması ön görülmektedir. Bilindiği gibi yaşanan savaştan önce ve sonra meydana gelen sorunların çözümü hakkındaki önerilerini de Başkan Wilson, 1918 Ocak ayında yayınladığı meşhur 14 maddelik barış ilkelerini açıklamıştır. Yine bilindiği gibi bu 14 ilkenin¹²⁶ 12'nci maddesi doğrudan Osmanlı Devleti ile ilgilidir. Maddede Türklere bırakılacak

---

¹²⁶ Wilson ilkeleri şu şekilde sıralanmıştır:

1. Bütün barış antlaşmalarının açık olması, bu antlaşmalardan başka milletlerarası gizli antlaşma yapılmaması. Bundan böyle diplomasinin açık olması, gizli diplomasinin kaldırılması;
2. Denizlerde gidiş gelişin tamamen serbestliği ilkesi benimsenecektir. Yalnız karasuları, milletlerarası antlaşmalarla "statüsü düzenlenmiş denizler" kuralın istisnasıdır.
3. Barışa katılacak ve barışı korumak için birleşecek olan milletlerarasında ekonomik bütün engellerin kaldırılması ve ticari ilişkilerde eşitliğin kabul edilmesi,
4. Her ülkenin silahlarını, iç güvenliğin gerektirdiği dereceye indirmek için karşılıklı garantilerin verilmesi,
5. Sömürgeler üzerindeki isteklerin serbestçe ve tam bir yansızlıkla incelenerek ve bu bölgeler halkının çıkarları da göz önünde tutularak bir sonuca bağlanması,
6. İşgal edilmiş bütün Rus topraklarının boşaltılması ve Rusya'nın kendi istediği gibi yönetmesi yolunda önlem alınması,
7. Belçika'nın egemenlik haklarına hiçbir şekilde dokunmaksızın boşaltılması ve yeniden kurulması,
8. Bütün Fransız topraklarının kurtarılması. 1871 yılında Prusya'nın Alsace-Lorraine'i almak için yapmış olduğu haksızlığın tamir edilmesi ve bu toprakların yeniden Fransa'ya verilmesi,
9. İtalyan sınırlarının milliyetler ilkesine göre düzeltilmesi,
10. Avusturya-Macaristan İmparatorluğundaki milletlere en serbest bir biçimde özellik elde etmeleri için gerekli olanakların tanınması,
11. Romanya, Sırbistan ve Karadağ'ın boşaltılması, Sırbistan'ın denizde serbest ve güvenli bir kapı elde etmesi, Balkan devletlerinin birbirleriyle olan ilişkilerinin milliyetler ilkesi temeline göre dostça düzenlenmesi. Balkan devletlerinin. Siyasal ve ekonomik bağımsızlıklarının ve sınırlarının dokunulmazlığı konusunda milletlerarası garantilerin verilmesi,
12. Osmanlı İmparatorluğunda Türklerin oturdukları bölgelerin bağımsızlığının sağlanması. Türk egemenliği altında bulunan öbür milletlere de özerk bir gelişme için tam ve engelsiz bir fırsatın sağlanması. Boğazların milletlerarası garanti altında bütün devletlerin ticaret gemilerine açılması,
13. Oturanları kuskusuz biçimde Lehli olan bölgeleri içine alan bir Lehistan'ın kurulması. Bu Lehistan'a (Polonya) denizde bir kapı sağlanması, Lehistan'ın siyasal ve ekonomik bağımsızlığının ve sınırlarının dokunulmazlığının milletlerarası bir antlaşmaya garanti edilmesi,
14. Büyük ve küçük milletlerin siyasal bağımsızlıklarını ve toprak bütünlüklerini, karşılıklı güvenliği sağlamak amacıyla antlaşmalar yapacak bir milletler arası örgütün kurulması. "Wilson İlkeleri", http://tr.wikipedia.org/wiki/Wilson_Ilkeleri, Erişim Tarihi: 22 Şubat 2010.

bölgelerde, Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlığı kabul edilmiş, buna ilaveten de halkının çoğunluğunun Türklerin oluşturmadığı bölgelerin ise, İmparatorluğun bünyesinden ayrılacağı ifade edilmiştir. Bu madde imparatorluk bünyesinde yaşayan halk tarafından olumlu karşılanmıştır.

ABD Mondros Mütarekesi'nden sonra, ilk olarak Lewis Heak adında bir diplomatı, daha sonra ise, 1919–1927 yılları arasında görev yapacak olan Tuğamiral Mark Lambert'i İstanbul'da diplomatik temsilci olarak görevlendirmiştir.¹²⁷

Savaşın bitmesiyle birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan mandasının oluşturulması konusunda, hem İtilaf Devletleri'nde hem de Osmanlı'da bazı kesimlerin talepleri olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu vatandaşları arasında bulunan Araplar, Ermeniler, Rumlar, Yahudiler ve Kürtler savaş sonrasında kendi durumlarının çözüme kavuşturulmasını talep etmişlerdir. Bu grupların ileri gelenlerinden bazıları Şubat 1919'da Paris Barış Konferansı'na müracaat etmiş ve Wilson Prensipleri doğrultusunda çözüm beklediklerini bildirmişlerdir.¹²⁸ Konferans devam ederken başkan Wilson Osmanlı İmparatorluğu üzerinde oluşturulacak yeni manda yapısıyla ilgili olarak 20 Mart 1919'da uluslararası bir heyet kurulmasını tavsiye etmiş ancak heyet bir türlü oluşturulamayınca iki kişiyi¹²⁹ bu amaca yönelik olarak görevlendirmiştir. King-Crane heyeti öncelikle Osmanlı Devleti üzerinde Ermeni ve Arap uyruklu vatandaşların istek ve ihtiyaçlarını araştırmış; Yahudi, Rum ve Ermeni toplumunun temsilcileriyle ABD elçiliğinde görüşmeler yapmıştır.

¹²⁷ Uygur Kocabaşoğlu, **Anadolu'da Amerika**, İmge Yayınevi, Ankara, 2000, ss. 155-157.

¹²⁸ Deniz Bilgen, **ABD'li Gözüyle Sivas Kongresi Amerikan Mandası ve Gazeteci L.E. Browne'nin Faaliyetleri**, I. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004, s. 23.

¹²⁹ Heyette görevli olanlardan ilki Fransa'da bir kolej müdürü olan Prof.H.Churcill King, diğeri ise, bir iş adamı olan Charles Crane'dir. King-Crane heyetine, Ortadoğu da çeşitli konularda destek sağlayacak personel tahsis edilmiştir. Heyetin ismi daha sonra "Türkiye Mandaları Hakkında Milletlerarası Komisyon" olarak değiştirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Bilgen, **ABD'li Gözüyle Sivas Kongresi...**, s. 69.

Osmanlı aydınlarının bir kısmı ülkenin geleceği için manda fikrini¹³⁰ bir çözüm olarak savunmuşlardır. Bu kimseler arasında Fransız, İngiliz mandasını isteyenler olmasına rağmen daha çok Amerika'yı uygun görenler olmuştur. İstanbul'a gelen Amerikan heyeti de ilk olarak Türk parti ve cemiyet temsilcileriyle görüşmeler yapmış, gerçekleşen görüşmelerde Türkler hayal kırıklığına uğramışlardır. Çünkü Amerikan heyeti kendileri için en önemli meselenin Ermenistan meselesi olduğunu ve Doğu'da bir Ermenistan kurmasının Türkiye'nin kendi menfaatlerinin gereği olduğunu vurgulamıştır. İstanbul'da kalan ve Anadolu'ya geçmeye gerek duymayan Amerikan heyeti ile en yakından ilgilenenler ise, Amerikan mandası taraftarları olmuştur. Aralarında Türk aydınlarının bulunduğu bu kimselerin başında Ahmet Emin, Halide Edip ve Rauf Ahmet gibi isimler gelmektedir. Bu aydınlar ve onların etkisinde kalan devlet adamları Türkiye'nin içinde bulunduğu şartlarda Amerikan mandaterliğinin uygun olacağını savunmuşlardır. Bu amaca yönelik Wilson Prensipleri Cemiyeti'ni kurmuşlardır. Milli Mücadelenin Lideri, Mustafa Kemal Paşa, daha evvel temkinli yaklaştığı konuya, Amerikalılar ile yapacakları bilimsel ve iktisadi yardımlara ilişkin görüşmeler yapmış ve kendilerinin konu hakkındaki esas niyetlerini araştırmak için Bekir Sami Bey'i görevlendirmiştir. Bekir Sami Bey'in raporunu okuduktan sonra ise, Sivas Kongresi esnasında bir daha açılmamak üzere Amerikan Mandaterliği konusunu kapatmıştır.¹³¹

---

¹³⁰ Wilson'a göre manda altına alınacak halklar henüz kendilerini idare edecek durumda olmadıklarından bu seviyeye gelinceye kadar Milletler Cemiyeti'nin belirleyeceği devletlerin mandası altında bulunmaları gerekmektedir. Mandater devlet idare ettiği bölgede misafir gibi olup onunla mandası altındaki halkın çıkarları eşit haklara göre düzenlenecekti. Wilson, bu sistemin Türk idaresinden ayrılacak halklara da uygulanmasını istemiştir. Erol, **Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi (1919-1920)**, Giresun, 1972, s. 3.

¹³¹ Bekir Sami Bey, 30 Temmuz 1919'da teslim ettiği raporda Amerika'dan gelecek ekonomik yardımlarla mandaterliğin karıştırılmaması gerektiğini netliğe kavuşturmuştur. Kongrede bu konu hakkında geçen konuşma ve yazışmalar hakkında daha ayrıntılı bilgi için Bkz.: Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk Söylev**, C.1, TTK, Ankara, 1999, ss. 120-154; Metin Ayışığı, **Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri**, TTK Yayınları, Ankara, 2004, s. 45.

1918'de imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşmasından sonra, Osmanlı-ABD diplomatik ilişkileri incelendiğinde, yaşanan kriz dönemlerine rağmen, bir daha ilişkilerin kopması söz konusu olmamıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Osmanlı ile doğrudan savaş yapmayan ve bu sebeple Sevr görüşmelerine katılmayan ABD, antlaşmanın ardından İstanbul'a komiser unvanı taşıyan bir diplomat göndermiştir. 30 Kasım 1918'de göreve başlayan komiser Lewis Heck' ten hemen sonra Aralık ayında Amerika'nın Doğu Akdeniz donanmasının komutanı Tuğamiral rütbesindeki Mark Lambert Bristol İstanbul'a gönderilmiştir.¹³² ABD tarafından Osmanlı'ya gönderilen Bristol Amerika'yı temsil eden en yüksek yetkili durumuna getirilmiş ve ile Şubat 1919 tarihinde İstanbul'da bulunan elçilik binasına yerleşmiştir ve Ağustos 1919'da yüksek komiser unvanını almıştır. Lozan Anlaşması'na kadar bu görevi yaptıktan sonra unvanı değiştirilerek "*diplomatik mümessil*" yapılmış ve 1927 yılına kadar Türkiye'de bu unvanıyla ikamet etmiştir.¹³³ 1919 yılında komiserlik görevine Heck'in yerine G.Bie Rovndal adında bir Amerikan diplomatı tayin edilmiş ancak Bristol görevini yarı resmi olarak icra etmeye devam etmiştir.

1918 yılında Osmanlı'ya atanan Bristol, Cumhuriyetin kurulmasından sonra da görev yapmış, meydana gelen tüm değişiklikleri, Kurtuluş Savaşı'nı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulma aşamalarını yakından takip etme imkânına sahip olmuştur. Bristol¹³⁴ Türkiye'de yaşanmakta olan milli mücadelenin, Amerika'da yanlış ve tek taraflı lanse edilmekte olduğunu sık sık dile getirmiştir. Türklerin Amerika'ya güven duyduğunu ve ABD'nin de bu güveni sarsmayarak Türkiye'de kurulmasına yardımcı olacağı adil ve modern

¹³² Kurat, **Türk-Amerikan Münasebetlerine...**, s. 57; Orhan Köprülü, "Tarihte Türk-Amerikan Münasebetleri", **Belleten**, C.1, No.200, Ankara, 1987, s. 942.

¹³³ Şimşir, "Türk-Amerikan İlişkilerinin Yeniden Kurulması...", s. 279.

¹³⁴ Kendisi, Mili Mücadeleyi sürdüren Kemalistleri, İttihat ve Terakki'nin hayalperestliğinden uzak görmüş, Amerika'da Türkler hakkında edindiği "elleri Ermeni kanına bulaşmış barbarlar" fikrini kısa zamanda değiştirmiş ve yazılarında Türklerin mücadelesine destek olunmasını vurgulamaya başlamıştır. Dinç Yaylalier, "Lozan Konferansından Sonra Türk-Amerikan ilişkileri II. (1923-1927)", **Türk Yurdu Dergisi**, C.19, S.143, Evren Yayıncılık, Ağustos 1999, s. 42.

düzenin, Türkiye’de yaşayan Amerikan vatandaşı olan veya olmayan Hristiyanlara olumlu yansiyacağını ifade etmiştir.¹³⁵

Amiral Bristol diğer yandan büyükelçilik görevleri de sürdürmüş, bu kapsamda Osmanlı’da eğitim, sağlık ve sosyal yardım faaliyetlerini sürdüren 500 kadar Amerikalı misyonerin emniyet içinde çalışmalarını sağlamış ve Amerikalı tüccarların Anadolu’da yeni iş sahaları yaratmalarına destek olmuştur. Yapılan yardımları gözlemlediğinde bazı can sıkıcı tespitlerde de bulunmuştur. Örneğin, Amerikan Kızıl Haçını, ülke genelinde yardım yaparken Ermeni, Rum ve Gürcüleri Müslümanlara tercih etmekle kınamıştır.¹³⁶ Bristol, ABD’nin Türkiye ile resmi ilişkileri bir an evvel başlatmasına önem vermiştir ancak görevde bulunduğu bu süre zarfında diğer itilaf devletlerinin temsilcileri gibi Amerika’yı İstanbul Hükümeti nezdinde yarı resmi temsil etmiş, başlangıç itibariyle Anadolu’da kurulan Ankara Hükümeti’ni tanımamıştır. Ancak bu durum Cumhuriyetin ilanı ile değişmiştir. Kendisi zaman içerisinde samimiyetiyle Türk halkının da sempatisini kazanmış, ülkesine gönderdiği raporlarda Türkler lehine ifadeler kullanmaya başlamıştır.¹³⁷

Amiral, Türkiye’deki gelişmeleri ayrıntılı olarak ABD Dışişleri Bakanlığı’na raporlar şeklinde bildirmiş, raporlarına Amerika’nın bölgede nasıl bir politika yürütmesi gerektiğine dair kişisel görüşlerini de eklemiştir. Amerikalı iş adamlarının bölgeye yapacakları yatırımlar ve verilecek ekonomik destek üzerinden yürütülecek politikanın ise, Türkiye’nin İtilaf Devletleri arasında bölüşülmesine karşı çıkma temeline dayanması gerektiğini belirtmiştir. Yapılacak yatırımlarda iş adamlarının can ve mal

¹³⁵ Yaylalier, “...Türk-Amerikan ilişkileri I. (1923-1927)”, s. 18.

¹³⁶ Prof.Dr. Metin Ayışığı, Balıkesir Üniversitesi’nin web sayfasında yayımlanan makalesinde bu ifadeleri kullanmıştır. Bkz.: “Kurtuluş Savaşı Sırasında Bazı Amerikan Yardım Heyetlerinin Kafkasya Bölgesindeki Faaliyetleri Hakkında”, <http://w3.balikesir.edu.tr/~metinay/kafkasya.htm>, Erişim Tarihi: 16 Mart 2010.

¹³⁷ Kurat, **Türk-Amerikan Münasebetlerine...**, s. 40.

güvenliğini Ankara Hükümetinin sağlayabileceğine inanmıştır.¹³⁸ Bristol'a göre Türkiye bölünmeden bütün olarak muhafaza edilmeli, iyi hükümete, genel bir eğitime kavuşturulmalı ve "*Self Determination*" uygulanmalıydı.¹³⁹ Bristol'un Dışişlerine çektiği telgraflar ve raporlarda Amiral'in, Yunanlıların İzmir işgalinin ve Fransızların Kilikya'daki ilerlemelerinin "*vahşet*" ve "*yüz kızartıcı*" davranışlarla dolu olduğunu yazması ve özellikle Amerika'nın özel bir önem verdiği Ermeniler konusunda dahi Türkleri haklı görmesi dikkat çekicidir. Baştan beri Ermeni Mandası fikrine karşı olan Amiral ABD'ye 1920 yılı içinde gönderdiği raporlardaki ifadelerinde, İtilaf Devletleri'nin genel politikasının tersine; Fransızların Ermenileri kullandığını, dolayısıyla Ermeniler ve Türkleri karşı karşıya bırakarak aradan çekildiğini kullanmıştır. Bu ortamda Anadolu'da konuyla ilgili olarak ABD askerlerinin kullanılmasının ve Ermenilerin ABD tarafından silahlandırılmasının Türk halkının tepkisine sebep olacağı üzerinde yoğunlaşmıştır. Diğer taraftan Amerika'nın da 1920 yılı Mart ayına kadar Türkiye hakkındaki politikası itilaf devletleri gibiydi. ABD da Anadolu'daki milliyetçi ve toplumsal hareketin varlığını kabul etmeyerek Osmanlı hükümeti ile ilişkilerine devam etmişti.

Amiral Bristol 1920 yılı Mart ayının başında Fransız Hükümeti'yle çeşitli görüşmeler yapmış ve Türkiye için hazırlanan anlaşma metninin taslağını görmek istemiştir. Bunun üzerine İtilaf Devletleri 12 Mart 1920'de ABD'ye muhtemel barış anlaşmasının taslağını göndermiştir. ABD yapmış olduğu incelemeler üzerine 24 Mart'ta İtilaf Devletleri'ne maddelerle ilgili görüşlerini ve kendisinin barış anlaşmasının yapılacağı konferanstaki durumunu bildirmiştir. Kendisi Osmanlı ile muharebe sahasında savaşmadığı için barış anlaşmasına da imza atmayacaktır.

Diğer yandan King-Crane Heyeti ile Anadolu'ya gelen ve Mustafa Kemal Paşa ile görüşen General Harbord Amerika'nın Türkiye'ye karşı olan

¹³⁸ Nuri Karakaş, **Türkiye-ABD İlişkileri (1919–2003)**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2002, ss. 95-96.

¹³⁹ Kuran, "Milli Mücadele ve Amiral Bristol", **Dış Politika**, C.10, No.1, 1983, s. 35.

tutumunun müttefiklerine göre çok daha olumlu olduğunun işaretini vermiştir.¹⁴⁰ Türkiye'ye hakkında bir Amerikan temsilcisinden beklenmeyecek nitelikte bir rapor hazırlamıştır. Generalin raporu Amerika'da özellikle Ermeni ve Rum lobileri tarafından büyük tepkiyle karşılanmıştır.¹⁴¹ Ancak yükselen seslere rağmen rapor Wilson tarafından özellikle bir müddet bekletildikten sonra 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı gün senatoya sunulmuştur. Senato bu raporu inceleyerek, Wilson'un isteğine rağmen, 1 Haziran'da aldığı bir kararla, Doğu Anadolu toprakları içerisinde bir Ermenistan Devleti veya Mandaterliği oluşturma teklifini 52'ye karşı 23 oyla reddetmiştir.¹⁴²

Sevr Anlaşması'nın taslağı 10 Ağustos 1920'de Sevr Barış Anlaşması olarak padişahın imzası bulunmadığı halde itilaf devletleri tarafından Osmanlı Hükümeti'ne kabul ettirildi. Bu antlaşmadan sonra Amiral Bristol, Ankara'da oluşan TBMM Hükümeti'nin ABD hakkındaki fikrinin değiştiğini ve artık ABD'yi de itilaf devletleri gibi Türkiye'yi yok etmeye çalışan bir devlet olarak gördüğünü bildirmişti. Amiral, Türkiye'de Amerikalıların ülkeyi terk etmesi yolunda bir eğilimin başladığını da raporuna eklemiştir.

Amiral Bristol Amerikan vatandaşlarının Türkiye Cumhuriyeti nezdinde hakların gözetilmesi için bir an evvel diplomatik ilişkilerin başlamasından yanaydı. Bu doğrultuda ABD, 1922 yılında Ankara'ya resmi olmayan bir temsilci göndermek istemiş ve Robert W. Imbrie'yi bu görev için uygun görmüştür. Ancak Ankara Hükümeti de aynı niteliklerde bir temsilcinin Amerika'ya görevlendirilmesi şartını koşunca Amerika olumsuz tepki

---

¹⁴⁰ Kendisi Türklerin Amerikan mandaterliği taleplerinin niteliğini tespit etmek ve İstanbul'a karşı yükselen Anadolu Hükümeti'nin amaçlarını ve liderini tanımak üzere görevlendirilmişti. Daha sonra Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı görüşmede şahsi fikrini, eğer Türk olarak doğmuş olması durumunda Milli Mücadelede savaştan onur duyacağı şeklinde ifade etmiştir. İsmail Soysal, "Türk-Amerikan İlişkilerinin Ana Çizgileri", **Belleken**, C.XLI, S.162, Ankara, 1977, s. 258.

¹⁴¹ Rapor, yayın organları tarafından gündeme getirilmiş, mitingler düzenlenmiş, toplantılar yapılmıştır. Hatta Londra'da bulunan Ermeni Komitesi Başkanı, Bogos Nubar Paşa konuyla ilgili olarak Washington'a gelmiştir.

¹⁴² Kadir Kasalak, **Millî Mücadele'de Manda ve Himaye Meselesi**, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1993, ss. 87-91.

vermiştir. Bu gelişmeye rağmen, TBMM daha sonra Imbrie'nin elçiliğini kabul etmiştir. Ancak, İzmir'in alınmasından sonra ise, diplomatik ilişkilerin kurulmadığı gerekçesiyle Amerika'nın İzmir'e resmi temsilci yollama isteğini reddetmiştir.¹⁴³

İngiltere, Fransa ve İtalya'nın Amerika'yı Lozan Konferansı'nın aslı üyesi haline getirme çabalarına rağmen Amerika, Osmanlı İmparatorluğu ile savaş halinde olmadığından Yakın Doğu'daki çıkarlarını korumak üzere, Konferansa sadece gözlemci statüsünde katılmıştır. Ancak 27 Ekim 1922'de Paris, Roma ve Londra Büyükelçilikleri'ne çektiği bir telgrafta¹⁴⁴ Washington'un Türkiye'de ilgilendiği ve önem verdiği konular sıralanmıştır.¹⁴⁵ Konferans'ın ilk bölümü Kasım 1923 - Şubat 1923 arasında icra edilmiş ve ABD, İtalya Büyükelçisi Richard Child, Amiral Mark Bristol ve İsviçre elçisi Joseph Grew¹⁴⁶ tarafından temsil edilmiştir. ABD, Konferans'a "gözlemci" olarak katıldığı halde, bütün Konferans boyunca hemen her sorunda tartışmalara aktif olarak katılmıştır. Bu ise, özellikle Lord Curzon'a, Türk Delegasyonu ile çatıştığı konularda, ABD'yi de işin içine sokma fırsatını vermiştir. Bir örnek vermek gerekirse; İngiliz Hükümeti, İstanbul'daki Rum Patrikhanesi konusunda Amerikan delegasyonuna hiçbir talimat vermediği halde, Patrikhane'nin İstanbul'dan çıkarılması konusunda Curzon ile İsmet Paşa çatıştıklarında, Amerikan delegesi Child da Curzon'u desteklemiştir.

¹⁴³ Selahi R.Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C.1, TTK, Ankara, 1995, ss. 238-239.

¹⁴⁴ Fahir Armaoğlu belgeyi muhtura (aide-memoire) olarak orijinal metin ile birlikte değerlendirilmiştir. Armaoğlu, ...**Türk-Amerikan Münasebetleri**, ss. 21-22.

¹⁴⁵ Bunların başında kapitülasyonların sürdürülmesi; eğitim kurumları ile dini ve hayırsever kurumların güvenliğinin alınması, ticarete fırsat eşitliğinin sağlanması, Türkiye'de yaşayan Amerikalıların savaş boyunca kaybettiklerinin karşılanması, azınlık haklarının korunması, Boğazlarda geçiş serbestinin sağlanması ve arkeolojik çalışmalar için uygun koşulların hazırlanması gelmektedir. **Foreign Relations of United States 1923**, (FLUS), Vol.II, Washington Government Printing Office, 1938, ss. 884-885.

¹⁴⁶ Joseph Grew; Meksika, St.Petersburg, Berlin, Viyana'da uzun yıllar diplomat olarak çalışmış ve Paris Barış Konferansında Amerikan diplomatik temsilcisi olarak görev yapmıştır. Kendisi ve kariyeri hakkında daha ayrıntılı bilgi için Bkz.: Waldo H.Heinrichs, **American Ambassador: Joseph C.Grew and the Development of the United States Diplomatic Tradition**, Oxford University Press, 1999, daha yalın haliyle http://en.wikipedia.org/wiki/Joseph_Grew, Erişim Tarihi: 15 Mart 2010.

Ermeni sorununda da Boğazlar konusunda da keza aynı şey yaşanmıştır, Amerika tamamen İngiltere'yi desteklemiştir.¹⁴⁷ Ancak özellikle baş gözlemci Joseph Grew, kapitülasyonlar hususunda, Türkiye'nin ısrarlı tutumunun sonuç vereceğini ve diğer ülkelerin buna razı olacağını hissetmiş ve bu durumu Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na bildirmiştir. Amerika'nın bu durum karşısında ısrarcı bir tutum sergilemesi, İsmet İnönü'nün sert tepkisine neden olmuş ve bu kararlı yaklaşım kapitülasyonların kaldırılmasında önemli rol oynamıştır. Özellikle adli konulardaki kapitülasyonlar, Amerika ile Türkiye arasında ciddi sorunlar yaratmış, Amerika yabancıların özel statülerinin konsolosluklara bırakılması hususunda ısrarcı olmuştur. İsmet Paşa, 17 Ocak 1923'te Amerikalı temsilcilerle yaptığı özel görüşmede, Türkiye'nin tam bağımsızlık istediğini ve yabancı bir ülkenin içişlerine her türlü müdahaleye zemin hazırlayacak düzenlemelere karşı olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁸

Konferans ikinci kez Nisan 1923'te toplanmıştır. Mayıs ayına gelindiğinde İsmet Paşa iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin tekrar normale dönmesi için yapılacak anlaşmanın resmi görüşmelerinin bir an önce başlamasını teklif etmiştir.¹⁴⁹ Lozan Antlaşması'nın metni son halini aldıktan sonra Joseph Grew¹⁵⁰ ve İsmet İnönü Lozan'ı terk etmemiş ve iki hafta içerisinde ABD ve Türkiye arasındaki ilişkiler hakkında mutabakata varıp, 6 Ağustos 1923'te, kapsamı Lozan Antlaşması'na çok yakın olan genel ve

¹⁴⁷ Armaoğlu, **Atatürk Döneminde Türk-Amerikan İlişkileri**... s. 638.

¹⁴⁸ Joseph C. Grew, **Lozan Günlüğü**, Çeviri: Seha Meray, 3. Baskı, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 24-28.

¹⁴⁹ John V. Lippe, "The Other Treaty of Lausanne: The American Public and Official Debate on Turkish-American Relations", **Milletler Arası Münasebetler Türk Yıllığı**, S.23, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1993, s. 47.

¹⁵⁰ Grew, hatıralarında yapılacak anlaşmanın gerekliliğini şu sözlerle dile getirmiştir:

"Lozan Antlaşmasında Türkiye'deki gayri-Müslim azınlıkların güvenliklerinin Milletler Cemiyeti tarafından veya başka suretle garanti edilmesine Amerika'nın katılması mümkün değildir. Keza, gayri-askerî hale getirilmiş bulunan Boğazlara yönelik bir saldırı halinde Milletler Cemiyeti'nin gerekli tedbirleri almasını öngören Boğazlar Sözleşmesi'ne de Amerika'nın katılması mümkün değildir." Armaoğlu, **...Türk-Amerikan Münasebetleri**, s. 89.

suçluların iadesine ilişkin ayrı bir anlaşma imzalamışlardır.¹⁵¹ “*Türk-Amerikan Lozan Anlaşması*” olarak da bilinen “*Genel Antlaşma*” Amerikan kamuoyunda büyük tepki alınca¹⁵², ABD senatosu 1923 yılında bu anlaşma ile birlikte Lozan’ı da onaylamamıştır. Tepkiler arasında Lozan Antlaşması’nın kabul edilmemesi için 3 yıl boyunca propaganda faaliyetlerini yürüten, Türkiye’ye karşı düşmanca tavırlar sergileyen “*Lozan Antlaşması’na Karşı Amerikan Komitesi*”nin oluşturulması da bulunmamaktadır.¹⁵³

Anlaşmanın reddedildiğini Türkiye’ye bildirme görevi Amiral Bristol’a verilmiştir. Ancak bu durumun iki ülke arasındaki ilişkileri bozması kesinlikle istenmemektedir. ABD Türkiye’nin tepkisinden çekinirken, TBMM bu gelişmeyi oldukça sessiz karşılamıştır ve basına yansıyan,¹⁵⁴ modern bir

¹⁵¹ Anlaşma 32 maddeden oluşmakta ve ABD’nin Türk kanunlarına uygun olarak ticaret yapabileceği, bütün Amerikan kurumlarının Türk kanunlarına uymaları koşuluyla faaliyetlerini sürdürebileceği, Amerikan vatandaşlarının da kanunlar çerçevesinde Türkiye’ye yerleşme ve iş edinme hakkına sahip olabilecekleri ifade edilmiştir. Ayrıca ABD, anlaşmayla en çok gözetilen ülke statüsünü kazanmıştır. Armaoğlu, ...**Türk-Amerikan Münasebetleri**, ss. 88-109.

Bu anlaşma imzalanırken İnönü ile ilgili Grew şu cümleleri kullanmıştır:

“Tabiiyet, adli beyanname ve kapitülasyonlarla ilgili maddelerde ödün vermemiş olsaydık, İsmet Pasa bırakıp gidebilirdi. İsmet Pasa oyununu çok dakik bir şekilde ve akıllıca oynadı. Onun, bu antlaşmanın imzasına ne kadar önem verdiğini biliyorduk. Fakat Türk Hükümetinin reddettiği şeyleri bu antlaşmaya sokmak hususunda direnmiş olsaydık, antlaşmayı imzalamazdı”. Armaoğlu, ...**Türk-Amerikan Münasebetleri**, s. 90.

¹⁵² Anlaşma; kapitülasyonların kaldırılmasını ön görmüştür. Diğer yandan, Amerika Birleşik Devletleri’nin dini ve eğitim kurumlarına ayrıcalıklar verilmemiş, Anadolu’da Ermenilerin çoğunlukla yaşadığı bölgelerde Bağımsız Ermenistan Devleti’nin kurulmasına müsaade etmemiştir. Anlaşmanın bu maddeleri ABD için onur kırıcı olarak değerlendirilmiştir. Necati Sözüöz, **Türk-Amerikan İlişkilerine Genel Bir Bakış (1923–1950)**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1992, s. 18.

Bu değerlendirmeleri yapanların arasında, Türkiye’de daha önce büyükelçilik görevini yürütmüş olan H.Morgenthau da bulunmaktadır. Kendisi Türklere duyduğu nefreti dile getirmekten kesinlikle çekinmemiş hatta New York Times isimli gazeteye verdiği bir yazıda Amerika Birleşik Devletleri’nin kendini yönetmekten aciz Türk toplumunu yola getirmesini talep etmiştir. İlgili makale için Bkz.: Osman Ulugay, **Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı**, Yelken Yayınevi, İstanbul, 1974, ss. 239-240; Sözüöz, **Türk-Amerikan İlişkilerine Genel Bir Bakış**..., s. 18.

¹⁵³ Komite Amerikalı Ermenilerin “Lozan Anlaşmasına Hayır” sloganları kapsamında “Ermenistan’ın Bağımsızlığı İçin Amerikan Komitesinin isminin değiştirilmesi ile oluşturulmuştur. Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Kantarcı, ...**Ermeni Lobisi**, ss. 155-156.

¹⁵⁴ Milliyet Gazetesi antlaşmanın reddedilmesini Türkiye’yi Amerikalılara yanlış tanıtan, ABD’de yaşayan Ermeni dostlarına ve bazı yabancı devletlerin etkisine bağlamıştır. Vakit Gazetesi ise, antlaşmanın bir azınlık (Ermeniler) tarafından reddedilmesinin Türkiye’deki Amerikalıları da üzdüğünü yazmıştır. Türk basını genellikle Türkiye’nin Amerika’da iyi

anlaşmanın yapılamamasının ilişkilerin seyrini etkilemeyeceğidir.¹⁵⁵ Bu arada 1923 yılında yeni Amerikan Başkanı John Calvin Coolidge ilişkileri düzeltmenin yolu olarak, 1923 Antlaşması'nın onaylanmamasına sebep olmuş olan sorunların, bir kenara bırakılmasını istemiştir. Kendisinin de girişimleri ile imzalanan "*Modus Vivendi*"¹⁵⁶ ABD, Türkiye ile arasındaki diplomatik ilişkileri bir düzene koymuş ve Bristol formülü doğrultusunda 17 Şubat 1927'de ilişkileri düzenlemek için geçici bir antlaşma imzalanmıştır.¹⁵⁷ Bu antlaşmayı Türkiye adına Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, ABD adına da Ankara temsilcisi Amiral Mark L. Bristol imzalamışlardır. Bu antlaşmaya göre, iki devlet arasında karşılıklı diplomatik konsüllerin kurulmasının teati edilmesi; ticaret, konsolosluk, yerleşme ve oturma konularında anlaşma ve sözleşmeler yapılması kararlaştırılmıştır.

Türkiye'de Ankara temsilcisi olarak yaptığı uzun süreli görevden sonra, Washington'un Bristol'u Ankara'ya elçi olarak ataması beklenmiş ancak görev Joseph Grew'e verilmiştir.¹⁵⁸ 12 Ekim 1927'de güven mektubunu Mustafa Kemal'e takdim eden Grew, ABD'nin Türkiye Cumhuriyeti nezdinde ilk büyükelçisi olarak Ankara'da göreve başlamıştır. Muadili olan Türk Büyükelçisi Ahmet Muhtar Bey ise, 1927 Kasımında görevine başlamak

---

tanıtılmadığına değinmektedir. Şimşir, "Türk-Amerikan İlişkilerinin Yeniden Kurulması...", s. 323.

¹⁵⁵ Lippe, "The 'Other' Treaty of Lausanne...", s. 60.

¹⁵⁶ Anlamı 'Antlaşma imzalamanın mümkün olmadığı koşullarda geçici nitelikte imzalanan anlaşma' olan "*Modus Vivendi*", iki devletin ilişkileri verilen notalar yoluyla yürütmelerini, birbirlerini "En ziyade müsaadeye mazhar millet" olarak göreceklerini ve diplomatik ilişkiler ve konsüller ilişkilerin normal şekilde yürüyeceğini beyan etmişlerdir. 1928 Temmuzunda yeni bir anlaşma yapılana kadar ilişkiler bu şekilde yürütülmüştür. Sözüöz, **Türk-Amerikan İlişkilerine...**, s. 18.

¹⁵⁷ Kurat, **Türk-Amerikan Münasebetlerine...**, s. 43; Soysal, "Türk-Amerikan İlişkilerinin Ana Çizgileri...", s. 259; Armaoğlu, "Atatürk Döneminde Türk-Amerikan İlişkileri", s. 639.

¹⁵⁸ Yaylalier, "... Türk-Amerikan ilişkileri II. (1923–1927)", s. 42.

üzere Amerika'ya ulaşmıştır.¹⁵⁹ Kendisi büyükelçi rütbesinde 20 Nisan 1934'e kadar görev yapacaktır.¹⁶⁰

Tarihsel süreç içerisinde Türk-Amerikan ilişkilerine göz attığımızda Sevr Anlaşmasına kadar Amerika'nın politikasının şu aşamalardan geçtiği görülmektedir:

1) 1917 yılında ilişkiler kesilene kadar yürüttüğü tarafsızlık ve karışmama politikası; 2) Birinci Dünya Savaşı ile başlayan, “*Stratejik Değerlendirme /Karışmama*” politikası 3) Barış Konferansı Dönemi ve “*Tam Karışmama*” politikası.

Daha önce de bahsedildiği gibi, ABD'nin geldiği son aşama İtilaf Devletleri ve Türkiye arasındaki ilişkilerin durumdan kaynaklanmaktadır. ABD, Türkiye ile tam bir savaş yaşamamıştır.¹⁶¹

¹⁵⁹ Ancak kendisini Amerika'da bulunan Ermeni ve Rumların büyük protestoları beklemektedir. Sözüöz, **Türk-Amerikan ilişkilerine...**, s. 19.

¹⁶⁰ Washington'da görev yapmış Türk büyükelçileri ve daimi maslahatgözarlar için Bkz.: <http://www.washington.emb.mfa.gov.tr/MissionChiefHistory.aspx>, Erişim Tarihi: 15 Mart 2010.

¹⁶¹ Bir diğer açıdan, Türkiye-ABD ilişkilerinin 1918–1977 yılları arasındaki dönemi İsmail Soysal şu dönemlere ayırmıştır:

“1. Dönem 1918–1923: Amerika Birleşik Devletlerinin Türkiye’de gözlemci durumu, ilişkilerin başladığı dönem,
2. Dönem 1923–1939: İlişkilerin uzaktan dostça yürütüldüğü dönem, ilişkiler bu dönemde düzenlenmeye başlanmıştır.
3. Dönem 1939–1945: ikinci dünya savaşının ilişkilere yön verdiği saygınlık ve anlayış dönemi,
4. Dönem 1945–1952: Amerika Birleşik Devletlerinin Türkiye’yi koruyucu rol üstlendiği dostluğun hâkim olduğu dönem,
5. Dönem 1952–1964: İlişkilerin sınırlarının silikleştiği, ittifakın oldukça arttığı dönem,
6. Dönem 1964–1977: İlişkilerin bunalım sürecine girdiği Kıbrıs Krizi’nin yaşandığı dönem.”
Soysal, “Türk-Amerikan İlişkilerinin Ana Çizgileri...”, ss. 257-258.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE CUMHURİYETİ VE AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ ARASINDA DİPLOMATİK İLİŞKİLERİN TEKRAR BAŞLAMASI

4.1 Birinci Dünya Savaşı Sonrası İlişkilerin Genel Değerlendirmesi

Birinci Dünya Savaşı sonu itibarıyla ortaya çıkan yeni dönem, siyasal ve ekonomik anlamda (hegemonya güçleri açısından), genel olarak yeni sömürgecilik (*neo colonialism*) diye adlandırılan dönemdir. Esasen bu süreç 1914'te başlamış ve 1945'e kadar sürmüştür. Bu dönem İngiltere ve Fransa gibi başat güçlerin yanı sıra İtalya ve Almanya gibi revizyonist devletlerin de sahneye çıktıkları bir dönemdir. Siyasal rejimler açısından, çok-uluslu devletlerin tam bir çözülme dönemine girdiği bu dönemde, yaşanan Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı İmparatorluğu gibi birçok büyük imparatorluk tarihe gömülmüştür.¹⁶²

Cumhuriyet dönemi Türk diplomasisinin özelliklerinden kısaca bahsetmek gerekirse, dış politika bizzat Mustafa Kemal Atatürk tarafından belirlenmiş, diplomasi ise, yine Atatürk öncülüğünde yürütülmüştür. Dışişleri Bakanları veya diplomatlar düzeyinde atılımlar yapılsa da son söz Cumhurbaşkanı tarafından verilmiştir. Cumhuriyet döneminde Lozan Konferansı'ndan sonra süre gelen "açıklık" ilkesi doğrultusunda hareket edilmiş ve Türkiye Cumhuriyeti'nin imzalanan ve yayınlanan anlaşma ve sözleşmeler dışına çıkmayacağı birçok kez yinelenmiştir.¹⁶³

Birinci Dünya Savaşı dönemi boyunca Türkiye-ABD ilişkilerinin büyük çoğunluğu İstanbul Hükümeti'yle yürütülmüştür. Birleşmiş Milletler de muadilleri gibi Mustafa Kemal Paşa önderliğinde gelişen Milli Mücadele'yi ilk

---

¹⁶² Roger Trask'ın **The United States' Response to Turkish Nationalism and Reform, 1914–1939** isimli kitabı, literatürde bu dönemi inceleyen başlıca kaynaklardan birisidir.

¹⁶³ Tevfik Rüştü Aras, **Lozan'ın İzlerine 10 Yıl**, Akşam Matbaası, İstanbul, 1935, s. 145.

etapta tanımamış ve kendisiyle ilişki kurmayı uygun görmemiştir. İlişkilerin farklı boyut kazanması ise, ABD Başkanı Woodrow Wilson'un 2 Kasım 1920'de Başkanlık seçimini kaybederek iktidardan düşmesiyle gerçekleşmiştir.¹⁶⁴ Ermenilerin girişimleri sonuç vermemiş ve yeni ABD Başkanı Warren Gamaliel Harding, Amiral Bristol'un yukarıda bahsedilen Ermeni siyasetini onaylamıştır. Anadolu Hristiyanlarına özellikle Protestanlara gösterilen ilgi ve çalışmalarının sürdürülmesine destek olma çabası, ABD'nin savaş esnasında ve sonrasında dış politikasında Türkiye ile yoğun diplomatik ilişkiler kurmasını gerektirecek bir diğer konu olmuştur.

1921 yılına gelindiğinde bazı önemli gelişmeler yaşanmış, Türk ordusu Ermenilere karşı zafer kazanmış ve Gümrü Antlaşması'nı imzalanmıştır. İç ve dış siyasette kendisini ispatlamaya başlayan Ankara, dış politikada Ermeni meselesini kapatmıştır. İki ülke arasında ilişkilerin canlanmaya başlaması için Amerika'nın girişimlerine karşı 22 Ocak 1921'de ciddi bir girişimde bulunarak önceliklerini belirlemiştir.¹⁶⁵ Ankara'nın öne sürdüğü maddeler şunlardır:

"Büyük Millet Meclisi'nin başlıca amacı, Anadolu halkının politik, ekonomik bağımsızlığını korumaktır, Türk ulusunun bu amacını baltalamak isteyenlerin dışında ne içte, ne de dışta hiçbir düşmanı yoktur ve Ankara Hükümeti, temeli kapitülasyonların kaldırılması olmak üzere Amerika ile dostça ilişkiler kurmak istemektedir. Bir defa bu nokta çözüldükten sonra, okulların ve hayır derneklerinin durumu gibi öteki sorunlar kolayca ve

¹⁶⁴ Wilson'un üzerinde çok durduğu Milletler Cemiyeti ve Versay Antlaşması konuları, 1919 Kasım'ında Amerikan Senatosu tarafından reddedilmekle beraber, "Bağımsız Ermenistan" teklifi, Wilson için, siyasal kaderini bağladığı bir tutku olarak devam etmiştir. Bu tutkuya, İngiltere'nin, Ermenistan Sorunu'nu Amerika'nın sırtına yükleme politikası da eklenince, 1919'un yaz aylarından itibaren Amerika ve Wilson, Ermenistan problemini içine girmeye başlamışlardır. Armaoğlu, "Atatürk Döneminde Türk-Amerikan İlişkileri", s. 634.

¹⁶⁵ Önceliklerin belirlenmesinde nelerin yol gösterdiğini daha iyi anlayabilmek için, Atatürk'ün kurduğu yeni Türk Cumhuriyeti'nin içinde bulunduğu siyasi konjonktürü dikkatlice incelemek gerekmektedir. Gönübol, "Atatürk'ün Dış Politikası, Amaç ve İlkeler", **Atatürk Yolu Dergisi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1995 ss. 233-277; Gönübol, Ömer Kürkçüoğlu, "Atatürk Dönemi Dış Politikasına Genel Bir Bakış", **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000, ss. 3-27.

*kendiliğinden çözülebilir ve işbirliği yapacak iki ülke arasında karşılıklı büyük iktisadi yararlar sağlanabilir. Son olarak eğer Birleşik Devletler, Türkiye'nin politik ve ekonomik bağımsızlığını Mondros Ateşkes Anlaşması'ndan önce Osmanlı Mebuslar Meclisi tarafından çizilmiş olan Türk sınırları içinde tanırsa, ortada savaştan önceki ilişkilerin kurulmasına mani olan bir engel kalmaz".*¹⁶⁶

ABD'nin Ankara Hükümeti ile ilişkileri bu tarihten sonra ticari bağlamda kurulmuştur. Ankara İtilaf Devletleri'nin, demiryolu projeleri konusu başta olmak üzere, bölgeye gönderdikleri temsilcileri geri çevirmemiştir. Bristol da Ankara'nın girişimlerini olumlu karşılamış ancak Washington acele edilmemesi gerektiğini ve öncelikle Ankara'ya bir görevli gönderilmesini önermiştir.¹⁶⁷ Bu maksatla Amerikan Orta Doğu Yardım Örgütü görevlilerinden R. Mc. Dowell Ankara'ya gönderilmiştir. Mc. Dowell, Ankara'da yaptığı görüşmeler neticesinde, Amiral'e ve Washington'a Ankara'nın görüşlerini iletmiştir. Ankara Hükümeti Amerikan sermayesiyle ilgilenmektedir ve kısa sürede ABD'ye önerdikleri teklifin neticesinin ne olduğunu öğrenmek istemektedir.¹⁶⁸

Amiral, Ankara ile ilişkilerin kurulmasını değerlendirirken, İtilaf Devletleri'nin girişimlerini de göz önünde bulundurmaktadır.¹⁶⁹ Washington

¹⁶⁶ Şimşir, "Türk-Amerikan İlişkilerinin Yeniden Kurulması...", s. 290.

¹⁶⁷ Kendinsin bu doğrultuda ABD'yi yönlendirmesi şaşkınlık yaratmıştır. Türklerle kurulacak diyalogu destekleyeceği tahmin edilen Bristol; aksine Türklerin pek de güvenilecek bir millet olmadığını, zamanla daha fazlasını talep edeceklerini bile dile getirmiştir. Bu konuda kesin karar verilmeden önce Londra Konferansı'na kadar beklemenin sağlıklı olacağını ifade etmiştir. Şimşir, "Türk-Amerikan İlişkilerinin Yeniden Kurulması...", s. 291.

¹⁶⁸ Kendisi aslen Amerika'nın ekonomik yatırımları için bölgeye gönderilmiştir ve Bitlis-Diyarbakır-Urfa-Antep üzerinden Yumurtalık limanına uzanacak bir demiryolu yapımını Ankara'ya önermiş olan kişidir. Bu projelerin yanı sıra Yumurtalık Limanı imtiyazını ve bu limandan Musul'a, Samsun'dan Sivas'a, Adana'dan Erzurum'a uzanacak demiryolu hatlarının imtiyazını talep etmiş, bunun karşılığında ise, Ankara Hükümeti'ne 20 milyon liralık borç vermeyi teklif etmiştir. Bige Sükan Yavuz, "Fransız Arşiv Belgeleri'nin Işığında Chester Demiryolu Projesi", **Atatürk Yolu Dergisi**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, S.24, Ankara, 2003, s. 534.

¹⁶⁹ Fransa ve İngiltere'nin Anadolu ile ilişkileri yeniden kurmak amacıyla göndermiş oldukları gayri resmi heyetlerin varlığı ve İtalya'nın Ankara ile ilişkilerini Antalya üzerinden sürdürmeye devam etmesi, Amiral'in fikrini değiştirmesinde etkili olmuştur. Şimşir, "Türk-Amerikan İlişkilerinin Yeniden Kurulması...", s. 294.

Amiral'in telgrafına verdiği cevapta, Ankara'ya gönderilecek delegenin Beyrut ve Halep'teki delegeler gibi olmayacağını çünkü bu bölgelerdeki delegelerin resmi görevliler olduklarını fakat Anadolu'ya gönderilecek delegenin resmi niteliğinin bulunmayacağını bildirmiştir.¹⁷⁰ ABD bu düşünce ile İstanbul'daki Ticaret Kurulu yardımcılarında Julian Gillsepie'yi¹⁷¹ elçi olarak Ankara'ya göndermeyi planlamaktaydı. Çünkü Gillespie Amerikan Dışişleri görevlisi değildir sadece Ticaret Bakanlığı'nın bir çalışanıdır. Dolayısıyla Gillespie'nin Ankara'ya gönderilmesi Ankara ile ABD arasında diplomatik ilişkilerin başladığını ya da Amerikan Hükümeti'nin Ankara Hükümeti'ni tanıdığını göstermeyecektir. ABD Türkiye'ye temsilci gönderme konusunda yapmış olduğu değerlendirmeler neticesinde 1921 yılı Aralık ayında Gillespie'yi Ankara'ya göndermiştir. Yukarıda bahsi geçen Gillespie daha önce planlandığı gibi Amerika'yı resmi olarak temsil etmeyecekti. Gillespie, Mustafa Kemal başta olmak üzere, Adnan Bey, Yusuf Kemal Bey ve oldukça yakın ilişkiler geliştirdiği Rauf Bey ile görüşmelerinin yanı sıra Ankara'da bulunan Amerika Grubu'nun önde gelenleriyle de görüşmeler yapmıştı. Türk temsilciler tarafından da oldukça yakın karşılanmıştı.¹⁷²

Gillespie yapmış olduğu görüşmeler neticesinde elde ettiği politik ve ekonomik sonuçları içeren raporu, Amiral Bristol'a iletmiştir. Bu rapora göre Türkler ABD ile üç sebeple ticari ve ekonomik ilişki kurmak istemekteydi. Birincisi, Amerikan mali kurumlarına imtiyaz vermeleri halinde ihtiyaç duydukları mali yardımı alabileceklerini düşünmeleri; ikincisi, Ankara Hükümeti'nin, Amerikan mali kurumlarını Avrupalı mali kurumlardan farklı görmeleri, bunları politik amaç gütmeyen sadece ticari çıkar hedefleyen kurumlar olarak değerlendirmeleri idi. ABD'nin de bu kurumlar vasıtasıyla

¹⁷⁰ Laurence Evans, **United States Policy and the Partition of Turkey (1914-1924)**, The John Hopkins Press, Baltimore, 1965, s. 331.

¹⁷¹ Kendisi Amerika'nın İstanbul Ticaret ataşeliği görevini yürütmektedir. Bkz. Fahir Armaoğlu'nun "Atatürk Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri" üzerine konferansı <http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=Print&DergilcerikNo=674&Yer=Dergilcerik>, Erişim Tarihi: 05 Aralık 2010.

¹⁷² Serpil Sürmeli, "Ankara'da Amerikalı Bir Gazeteci: Clair Price", **Atatürk Dergisi**, C.4, S.4, Ankara, 2005, ss. 34-35.

Türkiye'nin iç işlerine karışmayacağı değerlendirilmekteydi. Son olarak ise, ABD'nin güçlü bir devlet olması, kendi mali kurumlarını koruyacak güce sahip olması sebebiyle herhangi bir dış baskı karşısında Amerikan kurumları elde ettikleri imtiyazları bırakmak zorunda kalmayacaklardı.¹⁷³

Ankara, karşılık olarak Amerika'ya bir temsilci göndermek için hazırlıklara başlamıştır. Amiral Bristol'un bu gelişmeyi Amerika'ya rapor etmesi sonucunda almış olduğu cevap dikkat çekicidir. 15 Kasım 1921'de gönderilen cevapta Amerika'nın Türkiye'ye karşı içinde olduğu durum özetlenmiştir. Buna göre Amerika Türkiye'den gelmesi planlanan temsilciyi istememektedir çünkü Amerika Ankara Hükümetini *de jure* bir yana *de facto* olarak tanımaktan bile çekinmektedir. Türklere karşı Ermeniler tarafından yürütülen propagandalarda Türklerin Hristiyanlara kötü davrandıkları öne sürülüyor ve kamuoyunda bu şekilde Türklere karşı düşmanca duygular oluşturuluyordu. Eğer Amerikan Dışişleri, Amerika'daki bu durumu göz önüne alarak Türk temsilcisinin gelmesini engellemezse gelişmelerin sadece diplomatik bir sorun olmayacağı ayrıca Kongre'nin ve halkın tepkisinin yöneticileri zor duruma düşüreceği belirtilmiştir.¹⁷⁴ Amiral Bristol ise, bu görüşlere 17 Aralık tarihinde cevap vermiş ve kendi hükümetinin yürütmeye çalıştığı politikayı eleştirmiştir.

Öncelikle Türk temsilcisini kabul etmenin Ankara Hükümeti'ni tanımak anlamına gelmediğini ayrıca itilaf devletlerinin Türk temsilcilerini aynı şartlarda kabul ettiklerini belirtmiştir.¹⁷⁵ Diğer yandan, Ankara Hükümeti'nin bulunduğu durumun gittikçe geliştiğini ve kendini dünya siyaset sahnesinde tanıtmaya başladığını, dolayısıyla Avrupa'da Türklere fırsat verilirken ABD'nin

¹⁷³ Evans, **United States Policy...**, s. 335.

¹⁷⁴ Aslen Amerika'nın bu konuda haklı bir ön görüş geliştirdiği zamanla Türk elçinin Amerika'ya ulaşmasıyla su üstüne çıkacaktır. Amerika'da Türk Büyükelçisini nelerin beklediği Bilal Şimşir'in kaleme aldığı "Türk-Amerikan İlişkilerinin Yeniden Kurulması ve Ahmet Muhtar Bey'in Washington Büyükelçiliği (1920–1927)" isimli makalede ayrıntılarla ifade edilmektedir.

¹⁷⁵ Amerika'dan çok önce İngiltere ve Fransa Ankara'ya gayri resmi de olsa heyetler yollamışlardır. İtalya ise, uzun zamandır Antalya konsolosluğu vasıtasıyla Ankara ile ilişkilerini yürütmektedir.

bu duruma tepkisiz kalmasının anlaşılmasız olduğunu vurgulanmıştır. Amerika'nın politik ilişkilerini şu anki şekliyle sürdürülebileceğini fakat ticari çıkarları için girişimlerde bulunması gerektiğini de hatırlatmıştır.

Sonuç itibariyle, Bristol Ankara Hükümeti'ne güvenmektedir ve diplomatik ilişkilerin kurulmasını, hem Amerikan çıkarları için hem de hali hazırda bazı İtilaf Devletleri'nin uyguladığı bir politika olduğu için uygun olduğunu değerlendirmektedir. Diplomatik ilişkiler kriz durumundan dolayı kesilmemiştir ancak bir an evvel kurulmaması durumunda Amerika'nın ekonomik kayıpları olacaktır. Kendisinin girişimleri sonuç vermiş ve 1923 yılında iki antlaşma imzalanmıştır.

İlişkilerin yeniden tam olarak başlaması için ise, 1928 yılı beklenecektir. Bu tarihte, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin bir an evvel toparlanabilmesi için ticari ilişkiler kurmaya ihtiyaç duyduğu netleşecek, iki ülke arasında Amerikalı yatırımcıları Türkiye'ye çekecek yeni ve geçici bir antlaşma düzenlenecektir.¹⁷⁶ 1 Ekim 1928'de antlaşma senato engelini aşarak imzalanmış ve bu beş maddeden oluşan antlaşma ile Amerika, "*En ziyade müsaadeye mazhar millet*" muamelesini hem ticarete, hem de gemicilik meselelerinde elde etmiştir.

Meclisin aldığı bir karar doğrultusunda, 1 Haziran 1930'dan itibaren geçici anlaşmalar geçerliliğini kaybedince, büyükelçi Joseph Grew'in öncülüğünde, iki ülke arasında ilk resmi antlaşma olan Ticaret ve Seyr-i Sefain Antlaşması 1 Ekim 1929 imzalanmış ve 25 Nisan 1930'da yürürlüğe girmiştir. Ardından 1931'de kredi görüşmeleri¹⁷⁷ için Dışişleri Bakanı

¹⁷⁶ Sözüöz, **Türk-Amerikan İlişkilerine...**, s. 19.

¹⁷⁷ Esasen Şükrü Saraçoğlu başkanlığındaki heyetin başarmayı beklediği belli başlı dört hedef bulunmaktaydı. Heyetin birinci amacı, Amerikan iş çevreleriyle şahsî temaslarda bulunarak daha sonrası siyaset ve ticaret için elverişli bir ortam yaratmak; ikinci amacı, sosyal hizmetler ve bankacılıkta kullanılmak üzere 50 ilâ 100 milyon Dolar arasında bir kredi temin etmek; üçüncü amacı, Türkiye'de pamuk endüstrisini tesis etmek için Amerikalı pamuk uzmanlarının Türkiye'ye gelmesini sağlamak; son amacı da, ABD'nin finans ve ekonomi sistemi üzerinde incelemeler yapmaktır. Ayrıntılar için Bkz.: Semih Bulut, **Atatürk Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri (1923-1938)**, Hacettepe Üniversitesi

başkanlığında bir heyet Amerika'ya gitmiş ancak pek de olumlu sonuçlar elde edememiştir.¹⁷⁸ Ticaret bağlamında ikinci anlaşma 1 Nisan 1939 yılında imzalanmış ve iki ülke arasında ilişkileri canlandırmış, Amerikan şirketlerinin Türkiye'ye kredi aktarımını da mümkün kılmıştır. Türkiye ile ABD arasında 1929 Ticaret ve Denizcilik Sözleşmesi ve 1931 Oturma Antlaşması yapıp yürürlüğe konmuştur. Hala yürürlükte olan bu antlaşmalar, 1927 geçici olarak imzalanan antlaşmayı da geçersiz kılmıştır.¹⁷⁹

İkinci Dünya Savaşı'na kadar ilişkilerin seyri incelendiğinde görülecektir ki, Mustafa Kemal Atatürk'ün, Amerikan milletine karşı ilgili ve hürmetli olmasının ilişkilerin gidişatına oldukça büyük etkisi olmuştur. Atatürk, olumlu yaklaşımının karşılığını her fırsatta almıştır. ABD'nin izolasyonist politikasına devam etmesi ve yaşanan 1929 Ekonomik Krizi'nin ülkeleri daha da içine kapanık hale getirmesi, Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin iç ve dış siyasi konumunu güçlendirme çabaları, yakın komşularla ilişkilerini geliştirme girişimleri bu dönemin belli başlı parametreleridir.¹⁸⁰ Bu amaca yönelik olarak Türkiye'nin, Avrupalı Devletler ve Sovyetler Birliği ile ilişkilerini geliştirmeye

---

Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Ana Bilim Dalı, Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara, 2008.

¹⁷⁸ 1929'dan itibaren, Türkiye'nin gümrük vergilendirmesi konusunda serbest kalmasıyla birlikte, özlem duyulan ulusal sanayinin kurulabilmesi ve korunabilmesi için bağımsız politikaların oluşturulabildiği ve uygulamaya konulduğu bir dönem başladı. Bu dönemin başından itibaren ithalatta korumacı bir politika uygulandı. Ancak, bu konuda yapılan girişimler de dünya ekonomik buhranı ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan devralınan borçların ödemeleri nedeniyle büyük boyutlara ulaşan ödemeler dengesi açıklarını kapatmaya yeterli olamadı. Merkez Bankası'nın faaliyete geçebilmesi için altın karşılığında döviz temin etmesi gerekmektedir. Ancak bu doğrultuda ki adımlar bazı sebeplerden dolayı uygun görülmemiştir. Ayrıntılar için Maliye Bakanlığı arşivlerine bakılabilir. Tarihçe içi Bkz.: <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/banka/tarihce.html>, Erişim Tarihi:15 Mart 2010.

¹⁷⁹ Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-945)**, C.1, Böl.XV, TTK Basımevi, Ankara, 2000, s. 330.

¹⁸⁰ Türkiye Cumhuriyeti genel olarak zor bir dönemden geçmektedir ve Cengiz Okman, dönemin parametreleri değerlendirirken, hızla gelişen politik çevre ile adaptasyonun sağlanması gerekliliğine vurgu yapmıştır. Bkz. Okman, "Turkish Foreign Policy...", ss. 12-13.

öncelik vermesi, Türkiye'nin ABD ile olan ikili ilişkilerinde, kayda değer bir gelişme yaşanmasına fırsat tanımamıştır.¹⁸¹

1930 yılında ilişkilerin seviyesi standardı korumuş, büyükelçi Grew'in öncülüğünde Atatürk ile Amerika arasında samimiyet artmıştır.¹⁸² Atatürk 1931 yılında Türkiye'yi ziyaret eden iki Amerikalı pilotla oldukça yakın ilgilenmiş ve bu ziyaret sonrasında kendileri gıyabında Amerikan başkanına tebriklerini sunmuş ve kısa zaman sonra başkanı Herbert C. Hoover Paşa'nın iyi dileklerine cevabını sunmuştur.¹⁸³

Atatürk ile ABD'nin esas yakınlaşması ise, Amerika başkanlık seçimlerini 1933 yılında Franklin Roosevelt'in kazanması ile gerçekleşmiştir. İki lider arasında oldukça yakın bir dostluk gelişmiştir, Roosevelt söylevlerinde Atatürk'ün devrimleri hakkında övgüyle bahsetmiştir.¹⁸⁴

İki ülke Lozan Antlaşması esnasında imzalanan Boğazlar Sözleşmesi'nin Türkiye tarafından tekrar ele alınması esnasında yoğun görüşmeler yapmışlardır. Ancak ABD'nin Türkiye ile yaptığı diğer müzakerelerde, Avrupa Devletleri'nin Türkiye ile yaptıklarından daha avantajlı anlaşmalar yapabilme mücadelesi genelde olduğu gibi ilişkilerin seyrini zaman zaman değiştirmiştir. Kapitülasyonlar tarihe karışmıştır ancak ABD uzun süre Türkiye ile olan ilişkisini bu temelde götürmek istemiştir. Bu bağlamda Boğazlar konusunu ABD oldukça yakından takip etmiştir. ABD'nin serbest geçiş ilkesine dayandığı Türk Boğazları politikasının temelleri 1830 Osmanlı-Amerikan Ticaret Anlaşması'na kadar uzanmaktadır. Lozan Konferansı'na gözlemci statüsünde katılan ABD, Boğazların idaresinin oluşturulacak bir komisyona bırakılmasına ilk etapta reddetmiş 1923 Genel

¹⁸¹ Bu dönemde Türkiye, 1929 yılında SSCB ile saldırmazlık ve iyi komşuluk üzerine bir antlaşma imzalamıştır. Armaoğlu, "Atatürk Döneminde Türk-Amerikan İlişkileri...", s. 641.

¹⁸² Grew Atatürk ile ilgili kısa bir film hazırlatmış ve Atatürk'ün Amerikan vatandaşlarına seslenişini kayıt altına almıştır. Şu an yaklaşık 7 dakika süren bu kısa film Cumhurbaşkanlığının internet sitesinde yayımlanmaktadır. http://cankaya.gov.tr/sayfa/ata_ozel/video. Erişim Tarihi: 10 Şubat 2010.

¹⁸³ Kurat, **Türk-Amerikan Münasebetlerine...**, ss. 44-46.

¹⁸⁴ Hüner Tuncer, **Atatürkçü Dış Politika**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2008, s. 117.

Anlaşması'nda bu konu ile ilgili özel bir madde bulunmaktadır¹⁸⁵ ancak anlaşma senatodan dönünce notalar ile sorun geçici olarak çözümlenmiştir. Amerika bu konudaki haklarını daima korumuştur.¹⁸⁶ 20 Haziran 1936'da imzalanan Montrö sözleşmesine de iştirak etmemiş yalnızca gözlemci göndermiştir.¹⁸⁷

4.2 İki Savaş Arası Dönemde Türkiye-ABD İlişkileri

İki savaş arasındaki dönemde Türk - Amerikan diplomatik ilişkileri hareketlilikten uzaktır. Türkiye'de bir yandan ekonomik bunalımlar yaşanırken diğer yandan da bölgedeki siyasal gelişmeler takip edilmekte ve bulunulan konum güçlendirilmesi amaçlanmaktadır.¹⁸⁸ Önceki dönemlerde sıkça sorun yaşatan misyoner faaliyetler Cumhuriyet Dönemi'nde oldukça kısıtlanmıştır. Amerikan kurumlarının birçoğu kanunlara uymadıkları gerekçesiyle kapatılmışlardır. Bu dönemde yaşanan ender sorunlardan biri arkeolojik

¹⁸⁵ Boğazlardan geçiş konusu 6 Ağustos 1923 tarihli Türk-Amerikan Lozan Antlaşması'nın X. maddesiyle şöyle hükme bağlanmıştır:

"ABD'nin ticarî gemi ve uçakları ile savaş gemisi ve savaş uçakları 24 Temmuz 1923'te Lozan'da imzalanan Boğazlar Sözleşmesi hükümlerine uygun hareket etmek kaydıyla Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve İstanbul Boğazı'ndan en ziyade müsaadeye mazhar dünya ülkelerinin gemi ve uçakları ile eşitlik prensibi çerçevesinde serbestçe geçiş ve buralarda dolaşım özgürlüğüne sahiptirler."

Orijinal metin için Bkz.: Erdal Açıkse, "Lozan'da Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri Arasında İmzalanan 6 Ağustos 1923 Tarihli Antlaşma", **Atatürk Yolu Dergisi**, S.21, Ankara, Mayıs 2000, s. 13.

¹⁸⁶ Montrö Boğazlar Sözleşmesi imzalanmadan önce ABD, Büyükelçi Robert P. Skinner'den, bir Türk-ABD Boğazlar sözleşmesi imzalanmasının mümkünatı hakkında Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'nın görüşlerini almasını istemiştir. Skinner bu bağlamda 27 Ekim 1934'de Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'la yaptığı görüşmede ABD'nin Türkiye ile ikili bir Boğazlar sözleşmesi imzalamak istediğini söylemiştir. Aras yanıt olarak, ABD'nin Boğazların ortak savunulması sorumluluğunu almaya razı olduğu takdirde, Türkiye'nin böyle bir sözleşmeyi imzalamaktan memnuniyet duyacağını ifade etmiştir. Bu noktada önemli bir husus vardır ki, ABD Türkiye ve Rusya arasında yaşanan yakınlaşmadan endişe etmekte ve iki ülke arasında imzalanması muhtemel güvenlik antlaşması hakkında çıkan dedikoduların doğruluğunu tespit etmektedir. Mensur Akgün, "Great Powers and Straits: From Lausanne to Montreux", **Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı**, S.24, Ankara, 1994, s. 65.

¹⁸⁷ Sözüöz, **Türk-Amerikan İlişkilerine Genel Bir Bakış**, ss. 20-21.

¹⁸⁸ Burcu Bostanoğlu, **Türkiye-ABD ilişkilerinin Politikası**, İmge Kitapevi, Ankara, 1999, ss. 328-330.

alışmalar sebebiyle vuku bulmuştur. Hatay Sorunu gündeme gelince, ABD bir yandan bölgedeki arkeolojik kazıların sürdürölmesi için Türk Hükümeti'nden güvence istemiş diğer yandan ise, “*eski Osmanlı toprakları üzerinde yaşayan ve ABD vatandaşlığına geçmiş kişilerin vatandaşlık statüleri*” ile ilgili görüşmelerde bulunmuştur. Vatandaşlık sorunu bu dönemde çözüme kavuşturulamamıştır. Ayrıca yaşanan kriz konuları arasında, İtalya tehdidine karşı ABD'nin Türk Ordusunu modernleştirme projesi kapsamında Türkiye'de açılan ihalelere katılmaması ve Türk Hava Kuvvetleri'nin teknik eğitim için istediğı uzmanları da göndermemesi sayılabilir.

İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı yılın nisan ayında, iki ölke arasındaki ilişkilerin genel çerçevesini çizen yeni bir “*Ticaret Anlaşması*” imzalanmış, diğer bir deyişle 1929'daki Ticaret Anlaşması yenilenmiştir. İlerleyen yıllarda, ABD savaşa yönelik yeni politikalar geliştirdikçe, Türkiye'ye olan ilgisi de artmıştır. Özellikle 1940 sonrası Türk- ABD çıkarları çatışmış ve mevcut olan “*Vatandaşlık Sorunu*” gibi problem sahalarına rağmen Türkiye ABD için özel bir yere sahip olmaya başlamıştır.¹⁸⁹

Savaş sırasında Türkiye ile İkinci Dünya Savaşı'na muharip olan devletlerin ilişkileri incelendiğinde, Türkiye'nin savaştan kaçınma ilkesi ve bu ilkeyi kabul ettirmek için uyguladığı diplomatik girişimler dikkat çekmektedir. Türkiye, tarafsızlığını menfaatlerine uygun görmeyen devletlerin ataklara maruz kalmış ancak politikasında taviz vermeyince, bu devletlerce icra edilen konferanslara konu olmuştur.¹⁹⁰ Zayıf düşen Osmanlı Devleti'nin mirasını

¹⁸⁹ Gül İnanc Barkay, **ABD Diplomasisinde Türkiye (1940-1943)**, Buke Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 20-21.

¹⁹⁰ Bu konferanslardan biri 12-26 Mayıs 1943 tarihlerinde Washington'da Roosevelt ve Churchill'in katılımıyla gerçekleşmiştir. Alınan kararlar arasında, olası İtalyan işgalinin Türkiye'nin savaşa katılması ile sonuçlanacağı, bu durumda da Romanya petrolerinin bombardımanı için Türk hava alanlarının kullanılmasının mümkün olacağı gibi tezler ortaya atılmıştır. 25 Temmuz 1943'te Mussolini devrilince Churchill bu tezi Türkiye üzerindeki baskıyı artırmak için fırsat olarak kullanmak istemiştir. Ancak Türkiye bu noktada son derece soğukkanlı ve “sağılar diyalogu”nu andıran bir politika izlemiştir. Ayrıntılar için Bkz.: Mustafa Gül, “İkinci Dünya Savaşı Sırasında Müttefikler Arasında Yapılan Önemli Toplantılarda Türkiye”, **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirimleri II (İkinci Dünya Harbi ve Türkiye)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999, ss. 34-35.

alan Türk Cumhuriyeti, kendisini daha mütevazı bir güç olarak ayarlamaya çalışmakta ve batı medeniyetinin bir parçası olarak görmektedir. Zaman zaman Amerika ile yakınlaşmalar olsa da müttefik olarak savaşa girmeyi 23 Şubat 1945'e kadar reddetmiştir.¹⁹¹ Bu esnada bir süredir Türkiye ile Almanya arasında ilerleyen Krom ticareti, müttefik devletler ve Almanya arasında büyük bir rekabet konusu olmaya başlamıştır. Amerika Birleşik Devletleri de bu ilerleyen ticaret ilişkisini hoş karşılamamaya, kendi savunmaları için oldukça gerekli gördükleri Türkiye'yi Almanya ile ticaret yapmaktan alıkoymaya çalışmış ve bu amaç doğrultusunda bazı yaptırımlar uygulamaya başlamıştır.¹⁹²

4.3 İkinci Dünya Savaşı Sonrası Türkiye-ABD İlişkileri

İkinci Dünya Savaşı sonrası Türk-Amerikan ilişkileri, çok hızlı bir şekilde gelişerek, daha önceki dönemlerle karşılaştırılamayacak derecede hareketlilik ve yoğunluk kazanmıştır. Hatta bu yüzden, Türk-Amerikan siyasi ilişkileri üzerine çalışan araştırmacılardan birçoğu, araştırmalarına İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemle başlamışlardır. Savaşın bitmesiyle Amerika 'Monroe Doktrini'ni terk etmesi ve milletlerarası politikaya dâhil olması Türk-ABD ilişkilerinin boyutunu tamamen değiştirmiştir. Her ne kadar günümüz ticari anlayışı o dönemdekine benzer bir şekilde yürümüyorsa da iki ülke arasındaki "*ticaret politikası*" Atatürk döneminde belirlenmiştir. Dünya ekonomisinin girdiği büyük bunalım 1930–1931 yıllarında Türkiye ekonomisini dışarıya kapanarak devlet eliyle bir sanayileşme hamlesine

¹⁹¹ 4-6 Aralık 1943'te Churchill ve Roosevelt'in teklifiyle Kahire Görüşmeleri'ne çağrılan İsmet İnönü İngilizlere bir sonuca varamayınca, Türkiye bir müddet yapılan yardımdan mahrum bırakılmış ve müttefikleri arasında problemler yaşanmaya başlanmıştır. Bkz. Bal, **Değişen Dünyada Uluslararası İlişkiler**, Lalezar Kitapevi, Ankara, 2006, s. 680. Toplantı aynı zamanda Harp Akademileri Komutanlığı tarafından yayımlanan Veli Yılmaz'ın kaleme aldığı **Siyasi Tarih** isimli kitapta kapsamlı şekilde ele alınmıştır.

¹⁹² Krom maddesinin Amerika ve Türkiye arasındaki ilişkiler üzerinde nasıl soğuk rüzgârlar estirdiği Burcu Bostanoğlu tarafından hazırlanan "Türkiye-ABD ilişkilerinin Politikası" isimli kitapta ayrıntılarıyla açıklanmaktadır. Kriz 4 Aralık 1941'de Amerika'nın yardımlara tekrar başlayacağını resmen açıklamasını müteakip çözümlenmiştir.

girmiştir.¹⁹³ Türkiye'nin “devletçi” kalkınma anlayışı diğer bütün ülkeler gibi ABD ile yapılan ticari münasebetleri de kapsamıştır. Bu nedenle atılan adımlar devletçilik ilkesine uygun olarak, uluslararası ticari münasebetlerde öncelikli olarak iç kalkınma göz önüne alınmıştır.

ABD, Türkiye’de endüstriyel ticari firmalar kurup devletin teknik eleman ihtiyacına katkıda bulunmuştur. Her iki ülkenin geliştirilen ilişkilerden farklı beklentiler içerisindeydi; Türkiye, ekonomik ve siyasal bağımsızlığın, ABD kazanma hırsı ve siyasi üstünlük ideallerinin peşindeydi. 1920–1939 yıllarında iki ülke arasındaki ticaret devamlı dengelenmiştir. İlk etapta Amerikan özel şirket ve firmaları Türkiye’ye yatırım yapmaya pek sıcak bakmamışlardır lakin Türkiye’nin ekonomik kalkınma hızı zaman içerisinde değerlendirildiğinde durum o kadar da olumsuz bir tablo çizmemiştir.¹⁹⁴ 1929 ve 1939 yıllarında yapılan ticari anlaşmalar; diplomatik ilişkileri ve ticareti bir düzene sokmuştur. Görüşmeler nezdinde Türkiye, 1929’dan itibaren ABD’den borç almak için girişimlere başlanmış ve yapılan görüşmeler neticesinde 31 Ekim 1931’de alınmıştır.

İlişkilerdeki kriz alanları incelendiğinde, bu dönemde var olan bir diğer problem sahası da Türkiye Cumhuriyeti toprakları üzerinde yer alan Amerikan okullarıdır.¹⁹⁵ Osmanlı döneminde Bulgar, Arap ve Ermeni

¹⁹³ Nadir Eroğlu, “Türkiye’de iktisat Politikalarının Gelişimi (1923-2003)”, Marmara Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Türkiye Cumhuriyeti Sempozyumu, İstanbul, 2003. Bkz.: <http://mimoza.marmara.edu.tr/~neroglu/iktisat-politikalari.pdf>, Erişim Tarihi: 10 Mart 2010.

¹⁹⁴ Sözüöz, **Türk-Amerikan İlişkilerine Genel Bir Bakış**, ss. 19-20.

¹⁹⁵ Cumhuriyet’in ilk yıllarında Türkiye’de; altısı Anadolu’da, beşi de İstanbul’da olmak üzere, toplam 11 adet Amerikan okulu faaliyet göstermekteydi. Bu okulların isimleri şunlardı: İzmir Enternasyonal Koleji, Adana Amerikan Kız Okulu, Bursa Amerikan Kız Koleji, Merzifon Anadolu Kız Okulu, İzmir Kızıllı Amerikan Erkek Koleji, İzmir Göztepe Amerikan Kız Koleji, Tarsus St. Paul Erkek Koleji, Robert Kolej, Arnavutköy Kız Koleji, İstanbul Üsküdar Amerikan Kız Koleji, İstanbul Gedik Paşa Karma Okulu. Frank A. Ross, C. Luther Fry and Elbridge Sibley, **The Near East and American Philanthropy**, The General Committee of the Near East Survey, New York, 1929, ss. 155-160. İlâveten 1928’in sonlarında yeniden açılmasına izin verilen Talas Amerikan Koleji 1960’lara kadar faaliyet göstermiştir. Bu okullardan Bursa Amerikan Kız Koleji anti-laik uygulamaları nedeniyle 1928’de Hükümet tarafından; İstanbul Gedik Paşa Karma Okulu, Adana Amerikan Kız Okulu, Merzifon Anadolu Kız Okulu ve İzmir Enternasyonal Koleji ise,

gençlerine bağımsızlık ve milliyetçilik şuurunu aşıl原因an Amerikan okulları, aynı politikayı yeni kurulan Türk Cumhuriyeti'yle beraber büyük çoğunluğunu Türklerin oluşturmaya başladığı öğrenci kitlelerine uygulamaktan kaçındılar. Bunun yerine Hristiyan- Amerikan değerlerini en iyi şekilde temsil ederek, Türk öğrencileri etkilemeye çalıştılar, kısmen de başarılı oldular.¹⁹⁶ Böylece, yabancı okulların hepsinde olduğu gibi, Amerikan okullarından yetişen öğrenciler, genellikle mensup oldukları topluma yabancılaşmaya ve Amerikan kültürüne de tam anlamıyla adapte olamadıklarından köksüzleştikleri için, iki taraftan da lâyıkıyla beslenememeye başladılar. Bu gençlerin eğitim seviyeleri, diğer öğrencilere göre üst seviyede olduğu için kısa sürede sivrildiler ve Türkiye'de üst basamaklara tırmanmaya başladılar. Tehlikeyi gören Cumhuriyet hükümetleri ise, yabancı okullarla boy ölçüşebilecek Fen Liseleri, Türk Eğitim Derneği (TED) Koleji gibi okullar kurmuşlardır.¹⁹⁷ Ancak, gerek zaman içerisinde bu okulların eğitim ve öğretimlerinde yaşanan gerileme, gerekse arzın talebi karşılayamaması, imkânı olan Türk gençlerini ya yeniden sayıları eskisine göre oldukça azalmış olan yabancı okullara, ya da yine bazıları ABD tarafından finanse edilen tarikat okullarına yöneltti.

Suçluların iadesi ile ilgili olarak ise; Türkiye, yapılacak anlaşmada, suçlunun iadesi için, kriterin suçun kendisinden ziyade verilen ceza olması gerektiğini savunuyordu. Böylece Türkiye, özellikle siyasî suçluların iadesi

---

ekonomik sıkıntılar ve öğrenci azlığı nedeniyle 1930'larda okul yöneticileri tarafından kapatıldı. Bkz.: Sezer, **Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 58.

¹⁹⁶ Bursa'daki Amerikan Koleji, burada okuyan kız öğrencilerin din değiştirmeye başlamaları üzerine okul kapatılmıştır. Armaoğlu, "Türkiye'deki Amerikan Okulları Krizi 1927-1928", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.XII, S.37, Ankara, 1997, s. 18.

¹⁹⁷ Eğitim sektörüne özel girişimcilerin de desteğinin alınması için 31 Ocak 1928'de Türk Eğitim Derneği (TED) kurulmuştur. Derneğin yönetmeliğinde kuruluş amacı olarak maddî olarak eğitim olanağı bulamayan zeki ve başarılı öğrencilerin barındırılacağı yurtların kurulması ve böylece Anadolu'nun yoksul çocuklarının, yurtlarında barınma imkânı sağlayıp çeşitli ihtiyaçlarını karşılayarak, eğitimlerine destek verileceği belirtilmiştir. Kuruluş amaçlarının bir diğeri ise, Türk çocuklarının yabancı okullara başvurmak zorunluluğundan kurtaracak okullar açmaktır. Bu amaçla Mayıs 1931'de Ankara Yenışehir'de ilk olarak bir anaokulu açılmış ve ardından, aynı yerde, bugünkü kolejin orta kısmı devreye girmiştir. Daha sonra Ankara Koleji olacak olan bu okulun lise, kısmının açılması için ise, 1935'te bütçeden ödenek ayrılmıştır. Selçuk Uygun, "Türkiye'de Düünden Bugüne Özel Okullara Bir Bakış (Gelişim ve Etkiler)", **Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, C.36, S.1-2, Ankara, 2003, s. 114.

konusunda ABD'nin problem çıkartmasını engellemek istemiş olsa gerektir.¹⁹⁸

4.4 Afyon Sorununa Kadar Olan İlişkiler

Amerika Birleşik Devletleri İkinci Dünya Harbi'ne katılmadığı dönemde, Japonya'nın 27 Eylül 1940 tarihinde Mihver devletlerle ittifak yapması ve Mihver devletlerinin Avrupa'da hızla ilerlemesi üzerine bazı tedbirler almaya karar vermiştir. Bu doğrultuda Amerika Birleşik Devletleri Kongresi "*millî savunmanın menfaati için*" ve "*savunmaları Amerikan savunmasında hayati olan ülkelere*" yardım etmek üzere 11 Mart 1941 tarihinde "*Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu'nu (Lend –Lease Bill)*" kabul etmiştir.¹⁹⁹ Bu kanun doğrultusunda ilk olarak İngiltere'ye 27 Mart 1941 tarihinde 7 milyar dolarlık bir yardım yapılmıştır. İngiltere'nin aracılığı ile bu yardımlardan Türkiye'nin de yararlandırılmasına 7 Kasım 1941 tarihinde izin verilmiştir. 30 Kasım 1941 tarihinden itibaren de iki devlet arasında herhangi bir anlaşma olmaksızın Amerikan hükümetince Türkiye'ye yardıma başlanmıştır. Yardımın yapıldığı 1941–1944 döneminde "*Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu*" uyarınca Türkiye Amerika Birleşik Devletleri'nden 95 milyon dolarlık savaş malzemesi almıştır. Sözleşme, iki ülke arasında 23 Şubat 1945 tarihinde, Türkiye'nin Mihver Devletleri'ne savaş ilan etmesinin hemen ardından resmi olarak imzalanmıştır.²⁰⁰

---

¹⁹⁸ İki ülke tarafından, bu bağlamda hazırlanan anlaşma ancak 18 Ağustos 1934'te yürürlüğe girmiştir. Türkiye'nin anlaşma tarihinden dört ay önce kendisinin bağlayan hiçbir hukuki zorunluluk olmadığı halde, uzun süredir aranan bir suçlu olan Samuel Insull isimli Amerikan vatandaşını ABD'ye iade etmesi, diğer yandan tazminat talepleri meselesinde ortaya koyduğu yapıcı tutumu ABD'nin dostluğuna eskiye oranla çok daha fazla önem verdiğini göstermektedir. konu ile ilgili ayrıntılar için Bkz.: Trask, **The United States' Response to Turkish...**, ss. 212-214.

¹⁹⁹ Barkay, **ABD Diplomasisinde Türkiye...**, ss. 51-64, 66.

²⁰⁰ Hüseyin İldeniz, "İkinci Dünya Harbinin Siyasi ve Askeri Olaylarının Türkiye Büyük Millet Meclisi Müzakerelerinde Değerlendirilmesi", **Altıncı Askeri Tarih Semineri**, s. 492, yardımlar İkinci Dünya Savaşı boyunca devam edeceğinden, savaş biter bitmez yardımlarda kesilmiştir. Bu bağlamda yapılan anlaşmanın tam metni için Bkz.: "ABD'nin

ABD'nin Türkiye'ye olan ilgisi, özellikle savaştan sonra dikkat çekmeye başlamıştır. Bu ilgi doğrudan doğruya Türkiye'nin güvenliği ve huzuru ile ilgili değil ancak Boğazların ve Karadeniz'in güvenliğine yönelik olmuştur. 1945 Temmuzunda düzenlenen ve diğer konferanslardan farklı olarak savaşın nasıl biteceğini değil, barış ortamının nasıl sağlanacağına yönelik olan Potsdam Konferansı öncesinde, ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından Başkan Harry Truman'a sunulmak üzere "*ABD'nin Türkiye'ye Yönelik Politikası*" adıyla hazırlanmış bir brifingin gizli metninde, ABD'nin Türkiye'ye bakışı ortaya konulmuştur.²⁰¹ Bu belgede Türkiye'nin, tarihsel olarak Rusya ve Büyük Britanya arasında potansiyel diplomatik, ekonomik ve askeri anlaşmazlıkların ve rekabetin yaşandığı bir yer olageldiği belirtildikten sonra; Türkiye'nin gelecekte bir Sovyet uydusu olmaktan İngiltere'nin vereceği destek ve cesaretle kurtulabileceği söylenmektedir.

Diğer yandan savaş sonrasında İngiliz ekonomisi dar boğaza girmiş ve Amerika, Türkiye'nin askeri ve ekonomik yardım alacağı tek ülke konumuna gelmiştir. Bu yöndeki umutlar, ABD'nin dönemi en büyük savaş zırhlısı olan 1934-1944 yılları arasında Muhtar Bey'den sonra Washington'da büyükelçilik görevini yapmış olan ve orada hayatını kaybeden Mehmet Münir Ertegün'ü naşını 5 Nisan 1946'da İstanbul'a getirmesi ile canlanmıştır. Bu ziyaret Türk Hükümeti tarafından "*Türkiye-ABD dostluğunun kesinleşmesi*" olarak yorumlanmıştır.²⁰² Zırhlının bu ziyareti, Türk basınında da oldukça büyük yer tutmuş ve Türk Milleti büyük ilgiyle karşılamıştır.²⁰³ Missouri'nin ziyaretini

---

11 Mart 1941 Kanunu ile İlgili Yardımlar Hakkında Anlaşma", Düstur, 3.Tertip, C.26, S.1285.

²⁰¹ Boğazların uluslararası su yolu statüsüne sokulmasını savunan Truman, Balkanlar'daki Sovyet varlığı ve ideolojik yayılmacılığın güçlenmeye başlamasıyla tehlikenin boyutunu idrak edebilecek ve Boğazların Türk egemenliğinde kalmasını savunmaya başlayacaktır. Brifing metninin tamamı için Bkz.: Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan...**, ss. 134-136.

²⁰² Sözüöz, **Türk-Amerikan İlişkilerine Genel Bir Bakış**, s. 47.

²⁰³ Ziyaretin basında yansımaları için 5-7 Nisan 1946 tarihli basılı yayın organları takip edilebilir. Örneği Ulus gazetesinden Falih Rıfkı Atay 7 Nisan 1946 tarihli "Türkiye'den Amerika'ya" başlıklı yazısında yaşanan olayı "*Türk Milletinin bu büyük dostluk tezahürü karşısında duyduğu heyecan, minnettarlık ve sevgi sonsuzdur.*"cümleleriyle dile getirmiştir. Olay öyle büyük etki yaratmıştır ki Tekel fabrikası ziyaretin anısına "Missouri"

izleyen günlerde Türk- ABD ilişkilerinin daha da sıcak bir döneme girmesini sağlayan gelişmelerden birisi de 7 Mayıs 1946'da yapılan bir anlaşmayla²⁰⁴ ABD'nin, Türkiye'nin 2.Dünya Savaşı sırasında “*Ödünç Verme ve Kiralama Yasası*” yoluyla aldığı borçlarını silmesiydi. Böylece ABD, tıpkı benzer anlaşmalar yaptığı Avrupa'daki müttefiklerine yaptığı gibi, savaş sonrasında ekonomik bir darboğazdan geçmekte olan Türkiye'nin sırtından da ağır bir yük kaldırmıştır.²⁰⁵

İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle dünyadaki dengeler de değişmiş, 1990'lara kadar sürecek ve literatüre Soğuk Savaş olarak geçecek, oldukça uzun bir süreç başlamıştır. Dünyanın ABD ve SSCB'nin liderliğinde iki kutba ayrılması, Sovyetler Birliği'nin yenedünya düzeninde tehdit kaynağı olarak Almanya'nın yerini alması tarihin belli bir kesitine yön vermiştir.²⁰⁶ Soğuk Savaş'ın başladığı günlerde Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye verdiği 7 Ağustos 1946 tarihli nota²⁰⁷, Türkiye ve ABD'nin birçok hususta aynı ideallere bağlı

---

isimli bir sigara dahi üretime koymuştur. “Missouri Pulları ve Missouri Sigaraları”, (5 Nisan 1946), **Son Posta** p, A 2-3.

²⁰⁴ Anlaşmanın içeriği ve tam metni için Bkz. Armaoğlu, ...**Türk-Amerikan Münasebetleri**, ss. 143-147.

²⁰⁵ Oran, **Türk Dış Politikası...**, s. 525.

²⁰⁶ Okman, “Turkish Foreign Policy...”, s. 15

²⁰⁷ 1925 yılında Sovyetler Birliği ve Türkiye arasında yirmi yıllık bir saldırmazlık paktı imzalanmış, 1945 yılına gelindiğinde ise, Sovyetler Birliği paktı yenilemeyeceğini bildirmiştir. Müteakiben Montreux Boğazlar Sözleşmesinin onuncu yılında, Ankara hükümetine verdiği notada, belli başlı beş maddenin altını çizmektedir:

1. Boğazlar bütün devletlerin ticaret gemilerinin geçişine devamlı açık tutulmalıdır,
2. Boğazlar, Karadeniz devletlerinin savaş gemilerinin geçişine devamlı olarak açık tutulmalıdır,
3. Özel suretle ön görülecek haller dışında, boğazlar, Karadeniz'e sahili olmayan devletlerin savaş gemilerinin savaş gemilerinin geçişine kapalı olmalıdır,
4. Karadeniz'e geçmek ve ya çıkmak için tabii su yolu olan boğazlara müteallik rejimin kurulması yalnız Türkiye'nin ve Karadeniz'e sahili olan diğer devletlerin yetkisi dâhilinde olmalıdır,
5. Boğazlarda ticari seyrüsefer serbestliğini ve boğazların güvenliğini temin hususuyla en fazla ilgili ve bunu gerçekleştirmeye muktedir oldukları için Türkiye ve Sovyetler Birliği boğazların diğer devletler tarafından Karadeniz'e sahili bulunan devletler aleyhine kullanılmasının önüne geçmek amacıyla, bunların savunulmasının müştereken temin edilmesini istemektedir. Sözüöz, **Türk-Amerikan İlişkilerine...**, ss. 48-49. Ayrıca Bkz.: ‘Sovyetlerin Talepleri’, (14 Ağustos 1946) **Cumhuriyet** p. A.1

olduklarını fark etmelerini sağlamıştır.²⁰⁸ Nota aynı zamanda kopya olarak Amerikan ve İngiliz Hükümetleri'ne de gönderilmiştir. 19 Ağustos 1946'da ABD konuyla ilgili Türkiye'ye verdiği notada; Türkiye'nin Boğazların korunmasında yetkili tek ülke olduğu, korumanın Türkiye dışında başka bir ülke tarafından birlikte veya yalnız yapılamayacağı, bunun dışında herhangi bir çözüme razı olmayacağı ifade edilmiştir.²⁰⁹ Diğer bir deyişle ABD, Türk topraklarının bütünlüğünün korunmasını desteklediğini dile getirmiştir.²¹⁰ Daha sonra Türkiye Sovyetler Birliği'ne verdiği cevabi notasında boğazlarda geçişi tayin edici hükümlerde değişiklik yapılabileceği ancak savunmasının yalnızca Türkiye tarafından icra edilebileceğinin açıklamıştır. İki ülke arasındaki gerilim devam etmiş ve Sovyet Hükümeti' 24 Eylül 1946 tarihinde bir önceki ile aynı konuları içeren ikinci bir nota göndermesi üzerine Türkiye Amerika ve İngiltere'yi konu hakkında bilgilendirmiştir.²¹¹

Sovyetlerden gelebilecek tehditlerle karşı karşıya kalan, İkinci Dünya Savaşı'na katılmadığı halde ekonomisi büyük yara alan ve savaşın bitmesiyle yardımlardan mahrum kalan Türkiye için ekonomik yardım ihtiyacı daha da kaçınılmaz hale gelmiştir. 21 Şubat 1947'de İngiltere'nin Washington büyükelçisi ABD Dışişleri Bakanlığına düzenlediği bir ziyarette Türkiye ve Yunanistan'ın kaderini belirleyecek iki rapor teslim etmiştir. Raporlara göre

---

²⁰⁸ Nasuh Uslu, **The Turkish American Relationship Between 1947-2003** isimli kitabının ikinci bölümde, Türkiye-ABD ilişkilerinin teorik boyutunu ele almıştır. Genel olarak iki ülkenin birbirleriyle müttefikliğe bakış açıları değerlendirilmektedir. Kitaba göre ilişkilerin geliştiği 1947 sonrası süreçte Türkiye'nin Amerikan müttefikliğini istemesi üç gerekçeye bağlanmıştır: Bunlardan ilki güvenliğini idame ettirmek, askeri ve ekonomik destek almak ve son olarak ta batıya dönük ilerlediği çizgisini kuvvetlendirmek. Diğer yandan ABD için Türkiye ise, Sovyetler Birliğini de içerisine alan küresel politikalarını ve Ortadoğu'daki çıkarlarını gözetebilecek stratejik bir konuma sahiptir. Uslu, 3 sorunun cevabını kendince açıklamıştır: ABD kurulan bu müttefiklikte patron konumunda mıdır, Türkiye ABD'ye ne derece bağımlıdır ve Türkiye iç ve dış politikada kara alma aşamalarında ne derece bağımsız kalabilecektir.

²⁰⁹ Amerika'nın cevabı basına 22 Ağustos 1946'da yansımıştır. Bkz.: (22 Ağustos 1946) **Cumhuriyet** p. ve **Ulus** p. A.1

²¹⁰ Mensur Akgün, "Geçmişten Günümüze Türkiye ile Rusya Arasında Görünmez Bağlar: Boğazlar", (Der.) Gülten Kazgan, Natalya Ulçenko, **Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya: Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 72-73.

²¹¹ Sözüöz, **Türk-Amerikan İlişkilerine Genel Bir Bakış**, s. 50.

1947 yılının başlarında savaştan aldığı ağır darbe ile ülke genelinde ekonomik kriz içine giren İngiltere, Türkiye ve Yunanistan'a yapmakta olduğu geleneksel askerî ve malî yardımı bu tarihten itibaren gerçekleştiremeyecektir. Aynı zamanda İngiltere, Yunanistan'da konuşlanmış olan askerî birliklerini de çekmeyi planladığını ve bölgedeki sorumluluğu Amerikan Hükümeti'nin alması, üstlenmesi gerektiğini bildirmiş, bu iki ülkenin (Türkiye-Yunanistan) Sovyet etkisinden kurtarılmasının şart olduğunun altı çizilmiştir.²¹² Bu arada 12 Mart 1947'de başkan Harry Truman tarafından senatoya yapılan konuşma ile Truman Doktrini açıklanmıştır. Bu kapsamda askeri nitelikte olan yardımlar için ABD ve Türkiye arasındaki görüşmeler 27 Mayıs 1947 itibarıyla başlamış 12 Temmuz'a gelindiğinde ise, Türkiye adına Hasan Saka, ABD adına ise, dönemin büyükelçisi Edwin C. Wilson'un imzalamasıyla belge yürürlüğe girmiştir.²¹³

Türkiye'ye yapılacak ABD yardımlarına yön veren Truman Doktrini, Türk dış politikasında devrim niteliğinde değişikliklere yol açmıştır. Başlangıçta Doktrini, Türkiye ile ABD arasında sıcak ilişkilerin gelişmesine ve Sovyetler Birliği'nin isteklerinin geri çevrilmesine yardımcı bir unsur olarak değerlendiren Türk politikacılar, Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'da izlediği politikalar karşısında, İngiltere'nin de etkisiyle, 1940'lı yılların sonlarından

---

²¹² Ülman, ...**Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri**, ss. 93-94.

²¹³ Türkiye'ye yardımlar ilk etapta aşağıdaki şekilde planlanmıştır:

1. Türkiye'nin savunması için önemli olan karayollarının bakım ve onarımı için 5 milyon dolar,
2. Deniz Kuvvetleri için 14.750.000 dolar,
3. Hava Kuvvetleri için 26 milyon dolar
4. Kara Kuvvetleri için 48 milyon dolar,
5. Tersanelerin onarımı için ise, 5 milyon dolar.

Ancak Türkiye yapılması planlanan 100 milyon dolar yardımdan yalnızca 69 milyon alabilmiştir. Yetersiz bulunan yardım için tekrar görüşmeler yapılmış ve 1947 yılında ek bir yardım alınmıştır. Bu yapılan yardımlar aynı zamanda Türkiye'ye bazı yaptırımları da beraberinde getirmiştir. Örneğin Türkiye, kendisine ABD tarafından yardım olarak verilen malzemenin mülkiyetine sahip değildir. Ayrıca bu malzeme, verilme amacı dışında kullanılamayacaktır. Bu 4. Madde 17 yıl sonra Kıbrıs'a yapılması düşünülen 1964 harekâtında Türkiye'nin karşısına çıkacaktır. Bir diğer maddede ise, ABD Başkanına gerekli gördüğü şartlarda yardımları kesme yetkisi vermiştir. "Türkiye'ye Yardım Anlaşması" metni için Bkz.: Sözüöz, **Türk-Amerikan İlişkilerine...**, EK 4 ve EK 5.

1960'lı yıllara kadar, özellikle Amerika paralelinde bir dış politika yürütmeye başladılar. Bu dönemde, Amerikan askeri yardımı çerçevesinde Türkiye'ye verilen malzemenin bakım ve yedek parça giderlerinin Türkiye bütçesinden karşılanması, Türkiye'nin ekonomisinde sıkıntıya neden oldu. Amerika'dan gelen yardımın bakım ve yedek parçası için Türkiye'nin bütçesinden yılda yaklaşık 145 Milyon dolar ayrılması gerekti. Bu durum, Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı sonrasında elinde bulundurduğu döviz stokunun kısa sürede erimesine neden oldu. Bu doğrultuda yapılan ithalat arttıkça dolar sıkıntısı da büyüdü ve Türkiye'nin dış ticaret dengesi bozuldu.²¹⁴

Askeri yardımların yanı sıra Türkiye; Avrupalı bir ülke statüsünde, ABD'nin kendi güvenliği sağlamak için savaştan ekonomik zarar gören Avrupa Devletleri'ni ayakta durabilecek konuma getirecek yardımları kapsayan Marshal Planı içerisine dâhil edilmiştir. Avrupa ülkeleri için hazırlanan plan ABD Dışişleri Bakanı George Marshall'ın, 5 Haziran 1947'de Harvard Üniversitesi'nde verdiği bir konferansından ismini almıştır. Marshall konuşmasında özetle, Avrupa devletlerinin iktisadi kalkınmalarını planlamak için bir araya gelmelerini istemiş ve ortak bir plan hazırlanırsa Amerika Birleşik Devletleri'nin destek ve yardımını esirgemeyeceğini dile getirmiştir.²¹⁵ Türkiye bu kapsamda 12 Temmuz 1947'de Paris'te icra edilen Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü Komitesi toplantısına iştirak etmiştir.²¹⁶ 11 Mart 1947 tarihinde Uluslararası Para Fonu (IMF)'na giren Türkiye görüldüğü üzere batı ile ilişkilerini hızlı bir şekilde geliştirmeye başlamıştır. Bunda hiç şüphesiz hissedilen Sovyet tehdidinin de büyük rolü vardır.²¹⁷ Bu tarihlerden itibaren Türkiye, yapılan yardımlarla ABD'nin ekonomik ve askeri etkisi altına girmeye başlamış, iki ülke arasında ticari bağlarında kuvvetlenmesi ile dış ve

²¹⁴ Oran, **Türk Dış Politikası...**, ss. 535-536.

²¹⁵ Ülman, **Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri**, ss. 116-117.

²¹⁶ Sander, **Türk-Amerikan ilişkileri 1947-1964**, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, Ankara, 1979, s. 46.

²¹⁷ Senatóda Türkiye ve Yunanistan'a askeri yardım konusu ile ilgili tartışmalar sırasında, Türkiye'nin Sovyet Rusya'nın baskısı altında bulunmasının Boğazlardan Çin'e kadar olan bütün Orta Doğu'yu ve Asya'yı tehlikeye sokacağı belirtilmiştir. Armaoğlu, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1989, s. 443.

iç politikada karşı karşıya gelinen durumlar ortaya çıkmıştır.²¹⁸ Türkiye'nin Marshall Planı çerçevesinde aldığı ekonomik yardımın miktarı daha sonradan tartışma konusu olmuştur. Genele bakıldığında Türkiye'nin aldığı yardım, tüm Marshall yardımlarının sadece binde 36'sını oluşturmuştur.²¹⁹

Tüm bunlarla birlikte, Türkiye, Truman Doktrini ve Marshall Planı sürecinde Amerika'dan aldığı destekle Sovyet taleplerini geri çevirmiştir. Bu süreç, bir dönem için Sovyetler Birliği'ne karşı Türkiye'nin güvenliğini sağladı. Yapılan askeri yardım, büyük oranda Amerika için eski sayılabilecek malzeme ve silahtan oluşsa da, o dönem için Türk Ordusu'nun modernizasyonunu sağladı. Ayrıca Marshall Planı ile yapılan yatırımı Türkiye diğer ülkelerden farklı olarak daha çok tarım alanında kullanmış, böylece tarımda kullanılan malzemenin kalitesinin ve teknolojisinin yükselmesine ve Türkiye'nin büyük bir tarım hamlesi yaparak üretimini arttırmasına önemli bir katkı sağlamıştır.²²⁰

Türk- ABD yakınlaşmasının doruk noktası, Türkiye'nin NATO'ya katılmasıyla gerçekleşmiştir. 1949 yılında kurulan ve ABD önderliğindeki Batı Bloğu'nun savunma örgütü olan NATO'ya katılmak için Türkiye büyük çaba göstermiştir. 1950 yılındaki iktidar değişimi bu çabaları hızlandırmış ve

---

²¹⁸ Truman Doktrini'ne kadar Arap Devletleri'ni destekleyen Türkiye yardım almaya başladıktan sonra politikasını Amerikan eksenine sokmuştur. Türkiye bundan sonra İsrail Devleti'ni tanıdığı gibi Türkiye'de yaşayan Yahudilere de İsrail'e göç etme izni vermiştir. Kürkçüoğlu, "Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası 1945-1970", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C.27, S.2, Ankara, 1972, s. 30.

²¹⁹ Oran, **Türk Dış Politikası**, s. 542. Yardımlar sayesinde Avrupa savaş öncesi girdiği dar boğazdan büyük oranda çıkmıştır. 1948-1952 yılları arasında, Avrupa tarihinin en hızlı ekonomik büyümesi yaşanmış, yardım süresince Batı Avrupa ülkelerinin ulusal üretimi, yüzde 32 oranında artarak, 120 milyon dolardan 159 milyon dolara çıkmıştır. Savaş öncesine göre üretim, tarımda yüzde 11, endüstride yüzde 40 artış göstermiştir. Türkiye de ise, yardımın nasıl kullanıldığı basın taraması yoluyla Bilgehan Bülbül tarafından incelenmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Bilgehan Bülbül, **Marshall Planı ve Türkiye'de Uygulanışı (1948-1957)**, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır, 2006.

²²⁰ Türkiye özellikle NATO'ya dâhil olduktan sonra savunma sanayisinde kısıtlamalara gidebilmiştir. Bu dönemde iktidarda bulunan Demokrat Parti'nin uyguladığı ekonomi politikaları, bütçe sonuçları ve açıklayıcı tablolar için Bkz.: Yaşar Baytal, "Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950-1957)", **Ankara Üniversitesi Atatürk Yolu Dergisi**, S.40, Ankara, 2007, ss. 545-567.

katılma konusundaki kararlılık artmıştır. Türkiye, 1950'de Kore Savaşı nedeniyle BM'nin yaptığı çağrıya ABD'den sonra yanıt veren ikinci ülke olmuş ve ilk kez sınırları dışında bir bölgede savaşmak için asker yollamıştır.²²¹ TBMM'ye danışılmadan hükümetin aldığı bu karar, ABD tarafından takdir edilmiştir. Dış politikadaki bu belirgin değişim, NATO'ya katılma çabalarıyla sürmüştür. Türkiye'nin güvenliğini gerekçe göstererek ABD'ye yaptığı başvurular nihayet sonuç vermiş ve Türkiye 18 Şubat 1952'de NATO'ya katılmıştır.²²²

Türkiye'nin ABD ile ilişkilerinin seyrinde, yukarıda bahsi geçen Amerikan yardımları büyük pay sahibi olmuştur. Ekonomik sorunlar ve bulunulan coğrafi konum itibarıyla, ABD'nin ekonomik ve askerî yardımları, dönemin iktidardaki politikacıları tarafından önemli görülmüştür. Hükümetler, daha fazla yardım için Sovyet tehdidini gündemde tutarak ABD politikalarını desteklemişlerdir.²²³

İlişkileri sıcak ve krizden uzak tutmaya çalışan hükümetin öncülüğünde yapılan anlaşmalara bağlı olarak, önce İzmir Çiğli'de Altıncı Taktik Müttefik

²²¹ Menderes Hükümeti'nin oldukça radikal şekilde aldığı karar doğrultusunda TBMM'ye danışmadan yabancı topraklara asker göndermesi ülke içerisinde oldukça sert tepkilere sebebiyet vermiştir. Olayı bir anayasa ihlali olarak gören Behice Boran'ın başkanlığını yaptığı Barışseverler Derneği kararı bir bildiri ile protesto etmesinin üzerine askeri mahkemece takibata uğramış ve kapatılmış, yöneticileri ise, on beş ile on ay arasında değişen cezalara çarptırılmıştır. Bu bağlamda alınan karar şu şekildedir: *"Cemiyet gayesinin siyasi olmadığı hakkında beyanname verildiği halde, tamamen siyasi maksatlar güdüldüğü, Amerikalılarla dostluğumuzun bozulması gayesi istihdaf edildiği, Kore'ye hükümetin asker gönderme kararı karşısında neşrettikleri beyannamelerle halkın hükümete itimadını kırdıkları ve milli mukavemeti zaafa uğrattıkları zikredilmektedir."* Bkz.: 31 Aralık 1950 **Cumhuriyet** p. A.1. Ayrıca 1961 Anayasasının ardından 31 Mayıs 1963'te "Milletlerarası Antlaşmaların Yapılması, Yürürlüğe Girmesi Yayınlanması ile Bazı Antlaşmaların Yapılması İçin Bakanlar Kuruluna Yetki Verilmesi Hakkındaki Kanun" çıkartılarak, bu tarihten önce olduğu gibi, bu tarihten sonra da birçok ikili antlaşma TBMM onayından geçirilmeden ve kamuoyuna açıklanmadan yürürlüğe koyulmuştur. Erhan, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", (Der.) Baskın Oran, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 555-559.

²²² 16 Şubat 1952'de ABD elçisinin on iki devlet adına sunduğu davetiye ile Türkiye Lizbon'da Konferansa çağırılmış 19 Şubat 1952'de ise, TBMM iktidar ve muhalefetteki milletvekillerinin oybirliği ile Türkiye'nin NATO üyeliğini onaylamıştır. George McGhee, **ABD-Türkiye-NATO-Ortadoğu**, Bilgi Yayın Evi, Ankara, 1992, ss. 154-156.

²²³ Sander, **Türk-Amerikan ilişkileri...**, ss. 94-98.

Hava Kuvvetleri kurulmuş, 1955'te de Adana İncirlik Üssü kullanıma açılmıştır. Bununla birlikte, 1957'den itibaren ABD Türkiye'ye iki güdümlü füze ve Jüpiter füzelerini yerleştirmiştir.²²⁴ Bu gelişmelerden sonra Türkiye, Sovyetler Birliğinin büyük tepkisiyle karşılaşmış ve nükleer bir tehditle karşı karşıya kalmıştır. Yerleştirilen bu füzeler, iki ülke arasında yeni bir kriz dönemine sebep olacaktır, konu çalışmanın ileri bölümlerinde ele alınacaktır.

Bu döneme kadar Türk- ABD ilişkilerine genel olarak bakıldığında dış politika konusunda iki ülke çoğunlukla aynı görüşleri paylaşmışlardır. Türkiye'nin ekonomik sıkıntıları daha çok ekonomik ve askerî yardıma ihtiyaç duyulmasına neden olduğu için, Türkiye-ABD ilişkileri de genellikle yardımların gölgesinde kalmıştır. İki blok arasında görece bir yumuşama sürecinde bile Türkiye Sovyet tehdidini hep gündem de tutmuştur. Bunun nedeni Amerikan yardımlarının devamını veya artmasını sağlama isteğinden kaynaklanmış olmalıdır. Öyle ki, Sovyet rejiminin 1953'te Türk Hükümeti'nden savaş sonunda Stalin'in Türkiye'ye yönelik politikası için özür dilemesi bile Türk yetkililer tarafından inandırıcı bulunmamıştır.²²⁵ 1950'lerin sonlarına doğru iki süper devlet arasında ilişkilerin göreceli yumuşaması, Türk yetkililerin pek hoşuna gitmemiştir. Bununla birlikte dönem boyunca izlenen politika, Türkiye'nin bölgede ve üçüncü dünya ülkelerinin gözünde itibar kaybına neden olmuştur. Ancak ABD'nin Türkiye'de etkinliği önemli ölçüde artmıştır. Dış politikadaki bu değişim ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel yaşamı da belirgin biçimde etkilemiştir.²²⁶ İki ülke arasında ilişkiler Türkiye'de

---

²²⁴ Sovyetler Birliği'nin 1957 yılının sonunda uzun menzilli balistik füzelere sahip olduğunu göstermesi ABD Başkanı Dwight D. Eisenhower'ın NATO üyelerinin topraklarına nükleer başlık taşıyan orta menzilli füze yerleştirilmesi teklifini doğurmuştur. Füzelerin yerleştirilmesi kapsamında Türkiye ile anlaşma 25 Ekim 1959'da Paris'te imzalanmıştır. TBMM'nin onayına sunulmadan yürürlüğe sokulmuştur. Anlaşmaya göre yerleştirilmesi planlanan 15 Jüpiter füzesi için İzmir Çiğli uygun görülmüştür. Halil Şimşek, "Johnson Mektubu ve Türk-Amerikan ilişkilerine Etkiler", (Der.) Sedat Laçiner, Osman Bahadır Dinçer, Hacı Necefoğlu, **Yeni Dönemde Türk Dış Politikası**, USAK Yayınları, Ankara, 2010, ss. 81-82.

²²⁵ Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 521.

²²⁶ Torun, **Birinci Dünya Savaşı Sonrası Türkiye'de Kültürel Değişimlere Yol Açan İç ve Dış Etkenler (1945-1960)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2002, ss. 163-166, 234-237.

yaşanan 27 Mayıs 1960 askeri darbesinden sonra da kısa zamanda düzelmiştir. Aslen güçlü istihbarat ağı ile ülkedeki iç politikadan ve yaklaşan darbeden haberdar olan ABD, ilişkilerde bir gerginlik yaşanmayacağını değerlendirmiştir. Haklı çıktığı ilk durum ise, yönetimi devralan silahlı Kuvvetlerin Türkiye'nin NATO'dan ayrılmayacağını bildirmesidir.²²⁷ ABD bu durumu takdirle karşılamıştır.²²⁸ Halkın iradesi ile iktidarda olan partinin devrilmesi ve yerine gelen kadronun uluslararası arenada destek bulması bazı büyük devletlerin desteğine bağlıydı. Bu sebeple 1960-61 yıllarında askeri yönetim ABD ile ilişkilerinde hassas davranmıştır.²²⁹ 1947'den itibaren süre gelen koşulsuz müttefiklik ilişkilerinde ilk soğuma noktası yukarıda bahsi geçen Jüpiter füzelerinin sökülmesi konusunda yaşanmıştır. Türkiye'den havalanan bir keşif uçağının 1960 Mayıs'ında Sovyet topraklarına düşmesi ile başlayan gerilim, 1962 yılında Sovyetlerin Küba'ya füze yerleştirmeye başlamasıyla doruk noktaya ulaşmıştır.²³⁰

SSCB ve ABD arasında yaşanan füze krizini kendi aralarında çözüme kavuşturmuşlardır ancak ABD'nin tutumu²³¹ kriz döneminde daimi olarak ABD'ye destek olan Türk halkını da şaşkınlığa uğratacaktır. Türk-Amerikan

²²⁷ 27 Mayıs 1960 radyoda okunan darbe bildirisinde net olarak şu cümle kullanılmıştır: "Bütün ittifaklarımıza ve taahhütlerimize sadıqız. NATO ve CENTO'ya inanıyoruz ve bağlıyız.", konuşmanın tam metni için Bkz.: "27 Mayıs 1960 Askeri Darbe Bildirisi'nin Okunması", http://tr.wikisource.org/wiki/27_Mayyüzde_C4yüzde_B1s_Darbe_Bildirisi, Erişim Tarihi: 25 Mart 2010.

²²⁸ Uslu, **Türk-Amerikan İlişkileri**, 21.Yüzyıl Yayınları, Ankara, 2000, s. 182.

²²⁹ Türkiye Cumhuriyeti ve ABD 1952–1966 arasında toplam 54 antlaşma imza atmıştır. Bunlardan 3'ü tek parti döneminde, 31'i on yıllık Demokrat Parti Döneminde, 20'si ise, askeri idare döneminde gerçekleşmiştir. "Atatürk Hariç ABD ile Gizli Anlaşma Yapmayan Yok", (07 Kasım 2007) **Yeni Çağ** p. A.1; Bkz.: <http://www.yenicaggazetesi.com.tr/haberdetay.php?hit=3236>, Erişim Tarihi: 10 Mart 2010; Erhan, **Türkiye ile ABD Arasındaki İkili Anlaşmalar**, Türk Dış Politikası, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 556.

²³⁰ Konu ile ilgili ayrıntılar için Bkz. Armaoğlu, **Siyasi Tarih**, ss. 599-602.

²³¹ Sovyetler Birliği Türkiye'de konuşlanmış füzeleri görüşmeler sırasında pazarlık konusu yapmış ve görüşmelerin sonunda ABD bu füzeleri tek taraflı sökme kararı almıştır. Bu karar göstermiştir ki ABD gerekli gördüğü şartlarda Türkiye'nin güvenliğini ve varlığını tehlikeye atabilecektir. ABD'nin müttefiki olmak veya NATO şemsiyesi altında bulunmak Türkiye'nin tüm saldırılardan korunabileceği anlamına gelmemektedir. ABD'nin tutumu araştırmamızın ileriki bölümlerinde ele alınacak Johnson Mektubu ile daha da belirginleşecektir.

ilişkilerinde 1960'a kadar hemen hemen hiçbir siyasi sorun krize dönüşmemiştir. Ancak bu tarihten itibaren, iki müttefik arasında normalde rastlanılması pek muhtemel olmayan siyasi krizler ve politik fikir uyuşmazlıkları baş göstermiş; ancak yine de ittifak ilişkisi devam etmiştir. Bu dönemde ilişkileri olumsuz yönde etkileyen ve üst üste gelen bu kriz ve uyuşmazlık dönemlerinden iki tanesi çalışmanın devamında ele alınacaktır. Bu süreçteki ilk olay afyon yasağı konusudur.

BEŞİNCİ BÖLÜM

AFYON KRİZİ

5.1 Afyon Krizinin Tarihsel Gelişimi

Türkler Anadolu'ya ilk yerleşmelerini müteakip İç Anadolu ve Ege bölgelerinde yaşayan yerel halktan haşhaş tarımını öğrenmişlerdir. Bu üretim sadece afyon elde etmek için yapılmamış, ekimi yapan köylüler bu bitkiden elde ettikleri yağı yemeklerde, tohumları hayvan yemi olarak, saplarını ise, kerpiç yapımında kullanmışlardır. Osmanlı Devleti döneminde de aynı maksatlarla kullanılan haşhaştan elde edilen afyonun içilmesi pek yaygın olmamıştır.²³² Her ne kadar 16. ve 17. yüzyıllarda bazı dergâh ve tekkelerde afyon içilse de, özellikle IV. Murat döneminde getirilen sert yasaklamalarla bu alışkanlığın yayılması önlendi. Yine bu dönemde Anadolu'da üretilen afyon, Venedikli tüccarlar tarafından Avrupa, Hindistan ve İran'a taşınmaya başlandı. Köylülerin ürettiği afyonu ise, genellikle Rum, Ermeni ve Yahudi tüccarlar topluyor ve Venediklilere satıyorlardı. 19. yüzyıl başlarında Çin'de afyon kullanımının artmasıyla, İngiliz ve Amerikan tacirleri Anadolu afyonunu, Malay ve Çin sahillerine taşımaya başladılar ve büyük kazançlar sağladılar.²³³ Çin'de afyon kullanımındaki artış bir süre sonra ABD'de de görülmeye başlamıştır. Afyon ve türevlerinin tıbbî amaçlar dışında ABD ve sömürgelerine sokulması 1875 yılında yasaklandı.²³⁴ Oysa afyonun

---

²³² George Fowler, **Turkey: The History Of Origine, Process and Decline of Ottoman Empire**, London, 1854, s. 263.

²³³ İngiliz Doğu Hindistan (East Indian Company) Şirketinin Çin'e haşhaş satışı yasaklanınca oluşan boşluğu Amerikan gemileri doldurmuş ve 15 yıl boyunca Osmanlı'dan Çin'e taşıyıcılık yapmışlardır. Ancak afyon taşımacılığında elde edilen gelir İngiliz gemicileri yasa dışı yollarla bu ticareti yapmaktan alıkoyamamıştır. William Travis Hanes ve Frank Sanello, **The Opium Wars (1840–1842)**, Sourcebooks Press, Illinois, 2002, s. 21; Uslu, **Türk-Amerikan İlişkileri**, s. 165.

²³⁴ Amerika da iç savaş boyunca sakinleştirici etkisi sebebiyle kullanılan haşhaş, 15 Kasım 1875'te yayımlanan San Francisco yönetmeliği ile Çin'den afyon getirilmesi çeşitli tehlikeleri de beraberinde ülkeye soktuğu için yasaklanmıştır. Ayrıntılı bilgi için Bkz.: 125th Anniversary of the First U.S. Anti-Drug Law: San Francisco's Opium Den

Anadolu’da büyük miktarlarda üretilmesi ve bu maddenin ticaretini yapanların talebinin çoğalmasından dolayı, Osmanlı Devleti’nin afyon ihracatı da 19. yüzyıl başından itibaren artmıştır. Önceleri sadece İngilizlere satılan afyon, 1820’lerden itibaren Amerikalı tüccarlara da satılmaya başlamıştır.

Çok uzun yıllar afyon başta olmak üzere tüm uyuşturucu maddeler, ticareti yapılan diğer mallar gibi alınıp satılmıştır. Bu dönemde Uzakdoğu’da sayıları milyonlarla ifade edilebilecek insan, afyon bağımlısı haline gelerek ölmüştür. Ancak bu durum afyon tacirlerini etkilememiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısında, afyon kullanımı Avrupa ve Amerika’da yaygınlaşmaya başlamış ve bu maddenin ticareti ilk kez insani kaygılarla ele alınmıştır. Düzenlenen kongre ile 1890 tarihinden itibaren Amerika’da afyon ve benzeri nitelikteki maddelere farklı vergilendirme getirmiş ve 1906 yılında ülke içerisinde uyuşturucu madde üretimi ve kullanımı üzerine çeşitli ceza yükümlülükleri uygulanmaya başlanmıştır.²³⁵

Amerikan Hükümeti müteakibinde 1911’de Şanghay’da ve 1913’te Lahey’de, kaçak afyon üretimini ve ticaretini engellemeyi amaçlayan uluslararası konferanslar düzenlemiştir. Osmanlı Devleti bu konferanslara katılmadığı gibi, 1. Lahey Afyon Konferansı’nın sonunda (1912) hazırlanan Afyon Sözleşmesi’ni de imzalamamıştır. Ancak Sevr Anlaşması’nın 280. maddesi²³⁶ gereği bu sözleşmeye uymayı taahhüt etmek zorunda bırakılmış,

---

Ordinance (Nov. 15, 1875), <http://www.drugsense.org/dpfca/opiumlaw.html>, 31 Mart 2010.

²³⁵ “Yasal olarak düzenlenen evraklarla, yasal yollar dışında Kolombiya’dan ülkeye deniz yoluyla işlenmemiş uyuşturucu madde getiren veya ülke dışına taşıyan kişi 1000 dolar ceza veya bir yıl hapis istemi ile yargılanacaktır.” Kongrede kaleme alınan tüm metin ve ilgili bölüm için Bkz. <http://coursesa.matrix.msu.edu/~hst203/documents/pure.html>, 31 Mart 2010.

²³⁶ Madde 280 – Hükûmat-ı akidinden 23 kânunusani 1912 tarihinde Lahey’de imza olunan Afyon Mukavelenamesini henüz imza etmeyenler veyahut imza ettikten sonra henüz tasdik etmemiş bulunanlar mezkûr mukavelenameyi mevki-i meriyete vazetmeği ve bu maksatla bu bapta iktiza eden kavanini sûrat-i mümkin ile ve nihayet işbu muahedenamenin tarih-i meriyetinden itibaren on iki ay zarfında ihzar eylemeği kararlaştırmışlardır. Bundan maada hükûmat-ı akidin işbu muahedenamenin tasdiki muamelesini kendi aralarından mezkûr mukavelenameyi henüz tasdik etmeyenler hakkında gerek mukavele-i mezkûrenin gerek bunu mevki-i icraya koymak üzere 1914 senesinde akdedilen Üçüncü Afyon Konferansı mukarreratına tevfi kanun Lahey’de kuşat

Lozan Anlaşması'nın 100. maddesiyle de yeni Türk Devleti Lahey Afyon Sözleşmesi'ne taraf olmayı kabul etmiştir.²³⁷

20. yüzyılda uyuşturucu bağımlılığı konusunda ciddi sorunlar yaşayan ABD, bu maddelerin uluslararası denetimini yapılmasına yönelik girişimlerin öncülüğünü yapmıştır. Türkiye ile ABD arasında haşhaş ekimi ve afyon üretiminin sorun olması sanılanın aksine 1970'lerde başlamış bir sorun değildir. Çok daha önceleri, 1909 yılında Shangay'da toplanan ilk afyon konferansından sonra bu konu ABD ile Osmanlı Devleti arasında anlaşmazlık konusu olmuştur. Gerek Osmanlı Devleti gerekse Türkiye Cumhuriyeti, ABD'nin taleplerini ekonomik çıkarlarına uygun bulmadığından yapılan konferanslara katılmamış ya da katıldıkları halde varılan anlaşmalara taraf olmamışlardır. Bu durum afyon üretimi konusundaki krizi giderek büyötmüştür.²³⁸

Türkiye Cumhuriyeti üzerinde, kurulduğu 1923'ten itibaren bazı afyon sözleşmelerine taraf olduğu 1932'ye kadar, ABD'nin yoğun baskısı olmuştur. Bu tarihten sonra yaklaşık 30 yıl süre ile afyon konusu iki ülke arasında sorun olmaktan çıkmıştır. Ancak 1960'lı yıllarda Amerikan gençliği arasında uyuşturucu kullanımının hızla yayılması ve uyuşturucu bağımlılarının işlediği suç oranlarının çok yükselmesi sonucu, konu tekrar gündeme gelmiştir.

ABD, 1960'lı ve 1970'li yıllarda uyuşturucuyla mücadelede önceliği kaynağın yok edilmesine vermiş ve tüm çalışmalarını bu doğrultuda yapmıştır. Bu çalışmalarda, ölkelerine giren uyuşturucunun yüzde 80'nin Türkiye kaynaklı olduğu şeklinde büyük bir yanlış içerisine düşmüş ve

---

edilen hususî protokolün her nokta-i nazardan tasdik ve imzası makamında addeceklerini kabul ederler. Fransa Cumhuriyeti Hükümeti işbu muahedenamenin tasdikini mutazammın zabıt varakasının musaddak bir suretini Felemenk Hükümetine tevdi ederek mezkûr hükümeti işbu vesikayı 23 kânunusani 1912 tarihli muahedenamenin nüsa-ı musaddakalarının tevdi ve 1914 senesi müzeyyel protokolünün imza muamelesi makamından ahz ve kabul etmeğe davet eyleyecektir.” Nihat Erim, **Devletler Arası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri**, C.1, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, TTK Basımevi, Ankara, 1953, s. 626.

²³⁷ Erhan, **Beyaz Savaş: Türk-Amerikan İlişkilerinde Afyon Sorunu**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1996, ss. 28-54.

²³⁸ Erhan, ...**Afyon Sorunu**, s. 21.

Türkiye'ye karşı politikalarını giderek sertleştirmiştir.²³⁹ Yürütülen diplomasi ve karşılıklı görüşmeler tırmanan krizi bir türlü azaltmamış ve soruna çözüm bulunamamıştır. Bunun neticesinde 1970-1975 döneminde Türkiye ile ABD arasındaki ilişkiler iki kez kopma noktasına gelmiştir. ABD'nin uyuşturucunun gerçek kaynağı olan Uzakdoğu ve Güney Amerika'ya yönelmesi ve Türkiye'nin aldığı bazı önlemler sonucunda iki ülke arasındaki afyon krizi yumuşamış ve ortadan kalkmıştır.

5.1.1 Krize Yol Açan Gelişmeler

Richard NIXON 1968'de ABD'de iktidara geldikten sonra afyon meselesi Türkiye-ABD ilişkilerinin en önemli konusu olmuştur. Çünkü Nixon başkanlık seçimleri öncesi iki konuda taahhütte bulunmuştu: bunlardan birisi Vietnam Savaşını sona erdirmek, diğeri ise, toplum ve gençlik üzerinde yıkıcı etkileri olan uyuşturucu sorununu çözmektir.²⁴⁰ Nixon yönetimi uyuşturucu konusunda ABD'nin içinde bulunduğu durumun sorumlusu olarak, afyon üreticisi ve kaçakçısı olan ülkeleri, özellikle de Türkiye'yi görüyordu.

1969 yılında başkanın özel temsilcisi sıfatıyla Türkiye'ye gelen Senatör Patrick Moynihan, Türk yetkililere ABD'nin 1969 yılının tüm afyon üretimini satın almak istediğini ilettiler. Ancak daha önce yapılan ticari sözleşmeler nedeniyle Türkiye bu talebi reddetti. ABD o yıl içinde resmi olarak bu talebini birkaç kez tekrarlasa da sonuç değişmedi.

23 Haziran 1969 tarihinde, Ankara Büyükelçilik görevine atanan William Handley, taleplerinin reddedilmesi üzerine bizzat Başbakan Demirel ile görüşme talebinde bulundu. Görüşmede 1969 Ekim döneminden itibaren

²³⁹ Erhan, ...**Afyon Sorunu**, s. 22.

²⁴⁰ 1960'da ABD'de uyuşturucu madde kullananların sayısı resmi rakamlara göre 60 bin iken 60'ların sonunda bu sayı 250 bini aşmıştı. Uyuşturucu kullananların yüzde 98'i eroin bağımlısıydı. 1965'te uyuşturucu ile bağlantılı suçlardan tutuklananların sayısı 50 binden az iken 1969'da 233 bin kişi bu suçlardan tutuklandı. John Ingersoll, "Report to the U.N Narcotics Commission" **US Department of State Bulletin**, 26 Ekim 1970, s. 492.

haşhaş ekiminin ve afyon üretiminin durdurulmasını isteyen büyükelçi, ortaya çıkacak zarar için ABD'nin 5 milyon dolar ödemeye hazır olduğunu bildirdi.²⁴¹ Teklifi bir kez daha reddeden Demirel, haşhaş ekiminin ve afyon üretiminin yüzyıllardır yapıldığını, Türk halkı için gelenekselleşmiş bir ürün olduğunu, hatta afyon isminde bir şehrin bile bulunduğunu, bu ürünün toptan yasaklanamayacağını, ancak 1963'ten beri bazı kısıtlamaların getirilmeye çalışıldığını belirtti.²⁴²

Tekliflerin sürekli olarak reddedilmesi, ABD'nin Türkiye aleyhine yürüttüğü politikaları daha da sertleştirdi. Çeşitli platformlarda Türkiye, ABD gençliğini zehirleyen ve uzlaşmaya yanaşmayan bir ülke olarak anılıyordu. Özellikle Amerikan basını, bu konuda sürekli Türkiye aleyhtarı yayınlar yapmaktaydı. Yapılan propagandalar her ne kadar gerçeği ortaya koymasa da Türkiye gittikçe daha fazla suçlanıyordu. Bu dönemde ortaya atılan, ABD'ye giren uyuşturucunun yüzde 80'inin Türkiye'den geldiği iddiası hiçbir bilimsel veriye dayanmamaktaydı. Bilakis Türkiye o yıllarda afyon üretilen illerin sayısını 21'den 9'a düşürmüştü.²⁴³

Türkiye'de yılda ortalama 120 ton olarak üretilen afyondan elde edilecek eroin ABD'deki bağımlılara ancak 24 saat yetecek miktardaydı. Kaçakçıların eline gecen miktar yüzde 20 olsa bile elde edilecek eroin 2 ton ediyordu. Bu da ABD'deki tüketimin ancak yüzde biri ediyordu.²⁴⁴ Diğer taraftan Türkiye'den kaçırıldığı iddia edilen afyonun tamamının saf eroin halinde ABD'ye gittiğini bir an için kabul etsek bile bu miktar ABD'de tüketilen eroinin ancak yüzde 20'si olur ki Türkiye'ye isnat edilen yüzde 80 rakamının çok uzağında kalmaktadır.²⁴⁵

---

²⁴¹ Erhan, ...**Afyon Sorunu**, s. 91.

²⁴² Uslu, **Turkish American Relations 1960–1975**, Durham Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1991, s. 278.

²⁴³ Catherine Lamour, **Eroin Dosyası**, Çev. Semih Tugrul, İstanbul Milliyet Yayınları, İstanbul, 1985, s. 298.

²⁴⁴ Jandarma Genel Komutanlığı, **Narkotik Maddelerle Mücadelede Temel Bilgiler**, Ankara, 1975 s. 31.

²⁴⁵ Ayhan Songar, **Haşhaş Meselesi ve Türkiye**, Hareket Yayınları, İstanbul, 1974 s. 54.

5.2 Kriz Sürecinde ABD'nin Tutumu

1970 yılında bütçenin reddedilmesi ve Demirel'in istifasının ardından Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, hükümeti kurma görevini yine Demirel'e vermişti. Ancak hükümet zayıflamış ve yönetim gücünü yitirmişti. Bunun farkında olan ABD, afyon konusundaki baskılarının şiddetini artırmaya başladı.

5 Mart 1970'te ABD Federal Uyuşturucu Maddeler Dairesi Başkanı John Ingersoll, Türk hükümetine yeni bir teklif sundu. Buna göre, haşhaş ekiminin yasaklanması karşılığında, çiftçilere zararlarının karşılanması için üç milyon dolar kredi verilecek, eroin kaçakçılığının engellenmesi için de Türk polisine uçak, silah, cephane yardımı yapılacaktı. Ancak hükümet bir kez daha haşhaş ekiminin yasaklanmasının mümkün olmadığını bildirdi.²⁴⁶

Haşhaş, yoksul çiftçinin her şeyinden yararlanmakta olduğu önemli bir üründü, ancak hükümetler için afyon üretiminin ekonomik değerinin dışında siyasi bir değeri de vardı. Hiçbir siyasi irade haşhaş üreticisinin desteğini kaybetmek istemiyordu. Bu şartlar altında 23 Nisan 1970'te resmi temaslarda bulunmak için Türkiye'ye gelen ABD Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Richardson, tekrar yasaklama talebinde bulundu. Mecliste bütçesi reddedildiği için zor günler yaşayan hükümet, ABD ile haşhaş üreticisi arasında kalmıştı. ABD'nin tepkisinden çekinen hükümet, haşhaş ekim alanlarının 50.600 hektardan 13.000 hektara düşürüleceğini açıkladı.²⁴⁷ Bu açıklama ABD tarafından memnuniyetle karşılanmış ve ileriki yıllarda daha da azaltılacağına ümit edildiği belirtilmişti. ABD'nin açıklaması basın ve kamuoyunda hükümete karşı tepkileri ateşlemiş ve hükümet de haşhaş ekiminin tamamen yasaklanmasının söz konusu olmadığını açıklamak durumunda kalmıştı.

²⁴⁶ T.C. Dışişleri Bakanlığı, Belleten, No:65, Şubat 1970, s.15.

²⁴⁷ T.C. Dışişleri Bakanlığı, Belleten, No:67 Nisan 1970, s.133.

ABD başkanı Nixon'un özel temsilcisi Moynihan'ın, Haziran 1970 tarihinde, Brüksel'de, Türkiye'nin daimi temsilcisi Muharrem Nuri Birgi'ye, Türk-Amerikan ilişkilerinin geleceğinin, haşhaş ekiminin tamamen yasaklanmasına bağlı olduğunu belirterek tehditkâr bir hava yaratması ortamı iyice germiştir.²⁴⁸ ABD'nin tavrını yumuşatmak amacıyla, hükümet haşhaş ekilen illerin sayısını bir kararname ile yediye indirdiğini açıkladı.²⁴⁹ Ancak sınırlandırma kararı, tamamen yasaklama beklentisi içinde olan ABD'nin tavrını daha da sertleştirdi. ABD hükümeti içerisinde de uyuşturucu sorununa bir an önce çözüm bulunması konusunda sert tartışmalar yaşanmaktaydı. Sorunun kökeni olarak gördükleri Türkiye'ye ekonomik yaptırımlar uygulanması sıkça gündeme gelmeye başlamıştı. Uyuşturucu maddeler konusu görüşülürken, Adalet Bakanı John Mitchell'e, Ohio temsilci Charles Vanik'in bu konuda yönelttiği sorular karşısında verdiği cevabi raporda, Türkiye'ye ekonomik ambargo uygulanmasından, hatta ticaretin tamamen askıya alınmasından yana olduğunu belirtmesi ilişkileri son derece gerginleştirdi. Bu durum Türk kamuoyunda büyük tepki yarattı. 22 Temmuz'da Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Orhan Eralp, ABD maslahatgüzarı David Cuthell'i bakanlığa çağırarak bu tutumun hayret ve üzüntü ile karşılandığını, en kısa zamanda bir açıklama beklediklerini bildirdi.²⁵⁰ Mecliste de yoğun tepkilere sebep olan bu açıklamalar karşısında muhalefet çok daha sert ifadeler kullanarak ABD'yi protesto etti.

Oluşan olumsuz hava karşısında, ABD yönetimi, Türk Büyükelçisini Dışişleri Bakanlığına çağırarak, ABD hükümetinin afyon konusunda Türkiye'ye herhangi bir ekonomik yaptırım uygulama niyetinde olmadığını bildirerek teminat verdi. Türkiye'ye yönelik ekonomik yaptırımlar öneren dış ticaret yardım yasası teklifi de ABD kongresinde reddedildi.²⁵¹

²⁴⁸ Cüneyt Arcayürek, **Cüneyt Arcayürek Açıklıyor: Çankaya'ya Giden Yol (1971–1973)**, Cilt 6, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985, s.155.

²⁴⁹ T.C. Dışişleri Bakanlığı, Belleten, No 69, Haziran 1970, s.112.

²⁵⁰ T.C. Dışişleri Bakanlığı, Belleten No: 70, Temmuz 1970, ss. 73-76.

²⁵¹ Erhan, ...**Afyon Sorunu**, s. 108.

5.3 Türkiye'nin Baskıları Hafifletme Çabaları

Türk hükümeti kendisine yönelik suçlamaları önlemek ve baskıları azaltmak maksadıyla, Toprak Mahsulleri Yasasında önemli değişiklikler öngören bir yasa teklifi hazırlayarak meclise, sundu. Yasa teklifine göre, haşhaş ekimi yapılan bölgelere, üreticilere ruhsat vermeye yetkili birer komisyon kurulacak ve üretilen ürünü bu komisyonlar teslim alacaktı. Belirlenen bölgeler dışında üretim yapanlara, ürünü teslim etmeyenlere ağır cezalar verilmesinin yanı sıra, ihbarcılarla, kaçak ekim yapanları yakalayan güvenlik güçlerine ödül verilmesi öngörülmüştü.²⁵²

Yasa tasarısı hemen sonuç vermiş ve ABD'den memnuniyet belirtisi olarak olumlu açıklamalar gelmişti. 1970 yılı içerisinde uyuşturucu kaçakçılığı ile mücadelede Türk güvenlik birimleri önemli aşamalar kaydetmişti. Ayrıca Türkiye, uluslararası anlaşmalardan doğan yükümlülüklerini büyük ölçüde yerine getirmekteydi. Ancak sorun boyut değiştirmiş, Türkiye diğer ülkelere üretilen uyuşturucunun geçiş yolu olmaya başlamıştı. Afyon kaçakçılığı, Türkiye'nin bir sorunu olmaya devam etmekteydi. Bu durum karşısında ABD, yeni önerilerle Türkiye'ye gelmeye devam etti. Ocak 1971'de ABD Uyuşturucu Maddeler Dairesi Başkan Yardımcısı John Warner Türkiye'ye gelerek ABD'nin yeni teklifini ilettili. Buna göre, haşhaş üretiminin tamamen yasaklanması karşılığında, ABD haşhaş yerine ekilebilecek yeni ürünler geliştirilmesi için üç milyon dolar yardım yapacaktı. Görüşmeler bu noktada tıkanıp ve sonuç alınamadı.²⁵³ Bunun üzerine ABD'de basın yayın organları Türkiye aleyhtarı yayınlarına tekrar hız verdiler. Bu yayınların olumsuz etkilerini ortadan kaldırmak için Washington Büyükelçi Müsteşarı Ahmet Karasapan CBS televizyonuna bir açıklama yaparak, Türkiye'nin bu konuda o güne kadar attığı adımları anlatarak kendilerine haksızlık yapıldığını belirtti.²⁵⁴ Ayrıca 11 Ocak 1971'de Viyana'da, BM Uyuşturucu Maddeler

²⁵² Bilgi için Bkz. (28 Ağustos 1970) Cumhuriyet p. A-1.

²⁵³ Bkz. (10-19 Ocak 1971) Milliyet p. A. 1-7.

²⁵⁴ T.C. Dışişleri Bakanlığı, Belleten No:76, 5 Ocak 1971, ss. 13-14.

Komisyonunda Türk Temsilcisi Büyükelçi Coşkun Kırca bir konuşma yaparak Türkiye'nin çalışmalarını anlattı. Tüm bunlara rağmen ABD'deki bazı çevreler, sorunun kaynağı olarak Türkiye'yi göstermeye devam ederek yaptırımlar uygulanması konusunda çabalarını sürdürdü.

ABD'li yetkililer, Türkiye'nin ABD'den aldığı yardımın yanında afyon gelirlerinin çok az yer tuttuğunu, Türkiye'nin bu özveriyi göstermesi gerektiğini vurgularken, siyasi irade afyon üreticilerinin oylarına muhtaç olduğundan tamamen yasaklamaya yanaşmamaktaydı. Türkiye'deki siyasetçiler ABD'nin tüm baskısının ardında Rum ve Ermeni lobilerinin olduğunu ifade etmekteydi. Ayrıca Türkiye'de gittikçe artan bir anti-Amerikan akım oluşmuştu. İşte tüm bu dinamikler arasında Türk-Amerikan ilişkileri, afyon konusunda bir çıkmaza girmiş ve kısırdöngüden kurtulamamıştı.

5.4 Krizin Sona Erdirilmesi

12 Mart 1971'de Türk Silahlı Kuvvetleri'nin verdiği muhtıra sonucu hükümet istifa etmiş ve Nihat Erim başkanlığında yeni bir hükümet kurulmuştu. Bazı kesimler 12 Mart müdahalesinin sebeplerinden birinin de çözülemeyen afyon sorunu olduğunu iddia etmişlerdir. Eski Başbakanlardan Bülent Ecevit'e göre, ABD muhtırayı teşvik etmiş, afyon konusunda tamamen yasaklamanın ancak oy kaygısı olmayan bir hükümet tarafından gerçekleştirilebileceğini düşünmüştü.²⁵⁵ Dönemin Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil de müdahalenin ardında afyon sorunu nedeniyle ABD'nin olduğunu savunmuştur.²⁵⁶

Yeni hükümetin ilk günlerinde, ABD'de Türkiye aleyhtarı kampanyalar tüm hızıyla devam etmekte ve kongrede Türkiye'ye karşı yaptırımlar uygulanmasını isteyenlerin sayısı artmaktaydı. 9 Nisan 1971'de ABD dışişleri

²⁵⁵ Bülent Ecevit ile Çağrı Erhan'ın 15 Mart 1995'te yaptığı mülakattan alıntıdır. Erhan,...**Afyon Sorunu**, s. 116.

²⁵⁶ İsmail Cem İpekçi, **Tarih Açısından 12 Mart**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1977, s. 296.

Bakanının kongreye sunduğu raporda Türkiye’den kaçak afyon çıkışının bir türlü önlenemediği ve tek çözümün afyon üretiminin tamamen yasaklanması olduğu belirtilmekteydi.²⁵⁷ Yeni hükümet oy kaygısı olmamasına rağmen kamuoyunun tepkisini düşünerek bu konuda biraz ağır davranmaktaydı.

14 Haziran 1971’de ABD Başkanı Nixon, Fransa, Meksika, Tayland, Türkiye ve Vietnam Büyükelçilerini Beyaz Saray’a çağırarak uyuşturucu maddelerin tamamen ortadan kaldırılması ile ilgili olarak alınacak tedbirleri açıkladı.²⁵⁸ Artık Türkiye’nin başka seçeneği kalmamıştı. Yasaklamanın niteliği ve kapsamı konusunda ABD ile yapılan görüşmeler sonucu Bakanlar Kurulu 29 Haziran 1971’de yayınladığı bir kararname ile Türkiye’de haşhaş ekiminin ve afyon üretiminin yasaklandığını bildirdi. Üretimin yasaklanması sonucu doğacak zararın karşılanması için ABD’nin 10 yıl süreyle, yılda 3,5 milyondan toplam 35 milyon dolarlık yardımı, Türk Tarım Bakanlığı’nın hazırladığı raporda yaklaşık 450 milyonu bulan tazminat talebinin çok gerisinde kalmaktaydı.²⁵⁹ Askeri dönemde iktidarda bulunan hükümet, ABD’nin kararlı tutumuna ancak birkaç ay dayanabilmişti.

Bakanlar Kurulu 29 Haziran 1971’de yayımladığı bir kararname ile Türkiye’de haşhaş ekiminin ve afyon üretiminin yasaklandığını bildirdi.²⁶⁰ Başbakan Nihat Erim haşhaş yasağının gerekçesini kararın alınmasından bir gün sonra basına açıklarken Türkiye’nin dünya gençliği için kahredici bir afet halini almış uyuşturucu maddeler konusunda sessiz kalamayacağını taraf olunan uluslararası anlaşmaların kaçakçılığın önlenememesi halinde üretimin durdurulmasını öngördüğünü yasaklamanın bu nedenle alındığını ifade ediyordu.²⁶¹

²⁵⁷ T.C. Dışişleri Bakanlığı, Belleten, No79, Nisan 1971, s. 96.

²⁵⁸ Erhan, ...**Afyon Sorunu**, s. 119.

²⁵⁹ TC Tarım Bakanlığı, **Beyaz Kitap**, Ankara, Haziran, 1971, s.15.

²⁶⁰ TC Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi Başkanlığı Bakanlar Kurulu Kararı 29.06.1971 Karar Sayısı 7-2654.

²⁶¹ T.C. Dışişleri Bakanlığı, Belleten, No:81, Haziran 1971, s. 140.

Türk hükümetinin kararı ABD Kongresi'nde de memnuniyetle karşılandı. Ancak bazı senatörler kendi hükümetlerini uyararak Türkiye'nin aldığı bu kararla ABD'deki uyuşturucu sorununun çözölemeyeceğini, daha etkili önlemler alınması gerektiğini belirttiler. Bu açıklamalar aslında yetkililerin ABD'ye pek çok yerden uyuşturucu girdiğini bildiklerini göstermesi açısından önemlidir.²⁶² Türk kamuoyu yasaklamanın ardında ABD'nin baskılarının olduğunu biliyordu. Bu da hükümete karşı duyulan güvensizliğin artmasına neden oldu. ABD'den yüklü bir tazminat alınacağı konusunda beklentiler vardı ama kamuoyu bu miktarın 10 yıla yayılmış 35 milyon dolar olduğunu bilmiyordu.²⁶³ Üstelik bunun bir kısmı da araç-gereç seklindeki, belki de çoğu kullanılmış malzeme olacaktı.²⁶⁴

Başbakan Nihat Erim ağırlıklı olarak haşhaş yasağı ve karşılığında yapılacak yardımın nasıl ve ne zaman yapılacağı konularını netleştirmek için 18–23 Mart 1972 tarihleri arasında ABD'ye bir ziyarette bulundu.²⁶⁵ Burada yaptığı açıklamalar esnasında haşhaş yasağını yüceltmek için ve yardımın bir an önce yapılmasını sağlamak için Türkiye'de üretilen afyonun büyük ölçüde ABD'ye kaçırıldığını bu nedenle yasaklamanın ABD'ye çok büyük katkısı olduğunu söyledi.²⁶⁶

ABD yardımının iki ayrı şekilde kullanılması planlanmıştı: Çiftçiye ödenecek tazminat ve yeni projelerin geliştirilmesi. Ancak her iki alanda da başarıya ulaşılamadı. Çiftçilere verilmesi planlanan 10 milyon doların sadece 2 milyon doları 1971–1973 döneminde dağıtılmış kalan 8 milyon dolar bir süre Ziraat Bankası'nda bekletildikten sonra Hazineye devredilmiştir. İkame

²⁶² Bkz. "1972'de Afyon Ekim Yasağı: Amerika Her Üreticiye Baş Fiyatın Mislini Ödeyecek", (30 Haziran 1971) *Milliyet* p. A.1-7.

²⁶³ Erhan, ...*Afyon Sorunu*, s. 124.

²⁶⁴ Aytunç Altındal, *Haşhaş ve Emperyalizm*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004, s. 210

²⁶⁵ Yapılan görüşmelerin tam metinleri için: Amerikan Basın ve Kültür Merkezi, Resmi Temaslar: *Başbakan Erim'in ABD Seyahati*, Ankara, 1971.

²⁶⁶ Başbakan Erim'in ABD'nin afyon konusunda Türkiye'ye karşı tezlerini kabul etmesi sonraki yıllarda haşhaş yasağını kaldıracak hükümetleri zor durumda bırakacak ve ABD'de Türkiye karşı olumsuz propaganda yürütenlerin eline koz verecek talihsiz bir açıklama olmuştur.

projeler kapsamında çiftçilere önerilen tahıl, hububat, tütün ve şeker pancarına ise, çiftçiler sıcak yaklaşmamış üretime girenler de hâsılattan memnun olmamıştır. Çünkü yüzyıllardır haşhaş ekilen topraklar başka bir ürün için uygun değildi.²⁶⁷ 1973 yılı sonunda genel seçime giden Türkiye’de hemen hemen tüm siyasi partiler, vaatlerinin ilk sıralarında haşhaş ekim yasağının kaldırılacağını belirtiyorlardı. Bu ABD ile ilişkilerin yeniden kriz yaşanabilmesi demekti.

ABD Kongresinde, Türkiye’deki haşhaş konusunda görüşmeler sürerken Temsilciler Meclisi 16 Temmuz 1974’te Türkiye’ye gönderilen bütün askeri ekonomik ve diğer yardımlar ile tüm savunma amaçlı mühimmat ve hizmet satışı ve silah nakliyesine ait ruhsatları askıya aldı. Aynı gün Temsilciler Meclisi aldığı diğer bir kararla ABD İhracat ve İthalat Bankası’nın Türk Hükümeti’ne, ajanslarına ve ulusal kuruluşlarına garanti sigorta ve kredi vermesinin 1 Ocak 1975’ten geçerli olmak üzere durdurdu.²⁶⁸

ABD Başkanı Gerald Ford, haşhaş yasağı konusunda Türkiye ile müzakerelerin devam ettiği gerekçesiyle yardımı durdurmadı. Ancak 14 Ağustos 1974 İkinci Kıbrıs Harekâtının yapılmasıyla Kongrenin almış olduğu ambargo kararını başkanın durdurması mümkün olmadı ve kararı onayladı.²⁶⁹

5.4.1. Afyon Sorununun Türkiye-ABD İlişkilerinin Gündeminden Çıkması

1975 yılı içerisinde ABD kongresi, tam üç kez karar alarak haşhaş yasağının tekrar konmasını istedi. Ancak bu kez resmi düzeyde görüşmeler olmadı. Bunun en önemli nedeni Türkiye’nin almış olduğu önlemler sonucu afyon kaçakçılığını büyük ölçüde sona erdirmiş olmasıydı. Hem BM hem de

²⁶⁷ Erhan, ...**Afyon Sorunu**, s. 130.

²⁶⁸ Erhan, ...**Afyon Sorunu**, s. 148.

²⁶⁹ Chester Arthur, “Controversy over the Cutoff of Military Aid to Turkey”, **Congressional Digest**, No:54, April 1975, s. 59.

ABD’li yetkililerin Türkiye’de yaptığı incelemelerde, alınan önlemlerin etkinliği ve güvenlik güçlerinin çalışmaları son derece başarılı bulunmuştur. Ayrıca haşhaş ekim ve toplama mekanizmasının yapılan tetkiklerde çok muntazam çalıştığının tespit edilmesi ve bunların duyurulmasıyla afyon sorunu Türk-Amerikan ilişkilerinde öncelikli gündem maddesi olmaktan çıkmıştır. ABD’nin tutumunun değişme sebeplerinden birisi de, 20 Ağustos 1976’da, haşhaş üreticiden çizilmeden alacak ve işleyecek bir alkaloit fabrikasının temelinin Bolvadin’de atılması olmuştur. Fabrikanın 1981’de üretime başlamasıyla da haşhaşın tekelleşme süreci tamamlanmıştır.²⁷⁰

5.5 Krizin Türk-Amerikan İlişkilerine Yansımaları

ABD’ye giren uyuşturucunun büyük ölçüde Türkiye’den geldiği iddiası, etkin bir propagandanın sonucudur. Başta ABD Başkanı Nixon olmak üzere ABD’li yöneticiler, seçim öncesi verdikleri uyuşturucuyla savaş sözü kapsamında böyle bir propagandaya yönelmişlerdir. Çünkü uyuşturucunun asıl kaynağı Uzakdoğu ülkeleriydi ve bölge ülkelerinin üretici ve kaçakçılara karşı otoriteleri zayıftı. ABD’nin bu bölgede sonuç alması çok zordu. Pek çok konuda kendisine bağımlı olan Türkiye ise, ABD’nin daha etkili politikalar üretebileceği bir ülkeydi.

Bunun yanında, Kıbrıs konusunda sorunlar yaşadığımız Rumların ve soykırım iddialarını her fırsatta dile getiren Ermenilerin yoğun lobi ve propaganda faaliyetleri vardı. Bu iki grubun da ABD’deki basın yayın kuruluşlarıyla yakın ilişkileri vardı.

Dönem dönem başa geçen askeri yönetimler, dış politikanın zayıf olduğu süreçlerdi. Özellikle askeri ve ekonomik yardımlar açısından ABD’ye bağlı olan hükümet, ABD’nin isteklerine boyun eğmek zorunda kalmıştı.

---

²⁷⁰ Erhan, ...**Afyon Sorunu**, s. 150.

ALTINCI BÖLÜM

KIBRIS KRİZİ

6.1 1964 Kıbrıs Krizine Kadar Olan Süreç

Türkiye ve ABD, Kore Savaşı'ndan sonra, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, iki kutuplu sistemin müttefik unsurları biçiminde bir karşılıklı ilişki içinde olmuşlardır. Sovyet yayılması ve tehdidi, bu ittifak ilişkisinin sebebi olmakla, Türk Dış Politikası'nın yarım asırlık dönemine şekil veren en önemli unsur hâlini almıştır. Bununla birlikte, ikili ilişkilerde önemli iniş çıkışlar da yaşanmıştır. Çalışmanın bu kısmından itibaren 1970'li yıllarda özellikle Kıbrıs ve ambargo meseleleri bağlamında ilişkilerin iniş çıkışları ele alınacaktır.

Günümüzde de güncelliğini kaybetmemiş ve dünya politikasının değişmeyen unsurlarından biri olmaya devam eden Kıbrıs, aynı zamanda Türkiye'nin dış politika da özellikle yoğunlaşmak durumunda kaldığı bir alandır. Özellikle ABD ile olan ilişkilerde Kıbrıs tarih sürecinde önemli bir yer tutmuştur. Türkiye'nin Kıbrıs Meselesinde takip etmiş olduğu politika zaman zaman Türk - Amerikan ilişkilerinde de pürüzlerin oluşmasına sebep olmuştur. Günümüzde halen önemini koruyan Kıbrıs Meselesi, bugün de olduğu gibi geçmişte de Türk - Amerikan ilişkilerini önemli ölçüde etkilemiştir. 1964 senesine kadar ilişkiler kesintisiz ittifak düzeyinde seyrederken, Kıbrıs Meselesi kapsamında yaşananlar, bu ittifakı birden bire sekteye uğramıştır. Bu durum elbette tek bir gerekçe ile açıklanması mümkün bir konu değildir. Bu meseleyi anlayabilmek için öncelikle Kıbrıs Sorununun temellerine inmek, adada bulunan dinamikler ve uğradıkları değişiklikleri incelemek ve konjonktürel değişikliklerin Türk - Amerikan ilişkilerine yansımalarını takip etmek gerekmektedir.

6.1.1 Kıbrıs Sorunun Tarihsel Gelişimi

Zaman zaman büyük krizlere yol açan gelişmelerin yaşandığı Kıbrıs'ta, bugünlere uzanan sorunların kökeninde, 19. Yüzyıl başında, Mora İsyanı ile başlayan Yunanistan Ulusal Bağımsızlık Hareketi bulunmaktadır. Türkler, Avrupa'da ilk ele geçirdikleri bölge olan bu topraklara tam dört yüz yıl boyunca hükmetmiş, ticaret, din, dil ve kültür konularında Yunanlıları serbest bırakmışlardır.²⁷¹ Ancak bu hoşgörölü yönetim anlayışına rağmen Rumların isyan etmesini,²⁷² Türkler kabullenememiştir. Yunanistan ise, bağımsızlığını kazandıktan sonra, yüzyıllardır boyunduruğu altında yaşadığı Türklere karşı bugünlere uzanan nefretin tohumlarını her fırsatta ekmiştir. Tarihi geçmişlerindeki bu kırılganlıklar, yüzyıllarca bir arada yaşayan bu iki toplumu karşı karşıya getirmiş ve yaşadıkları her sorunda bu tarihsel geçmiş yansımalarına sebep olmuştur.²⁷³

Osmanlı Devleti 1571 yılında fethettiği Kıbrıs Adasını, 1878 yılına kadar diğer Hristiyan unsurların yaşadığı bölgelere nazaran, genelde sorunsuz yönetmiştir. Bu tarihten sonra, 1878 yılında İngiltere'nin ada üzerine olan menfi politikaları ve Rumların adadaki ayrılıkçı faaliyetleri sebebiyle, ada

²⁷¹ Kıbrıs tarihi boyunca Mısırlılar, Hititler, Akalar, Dorlar gibi çok farklı medeniyetlerin zamanına tanıklık etmiştir. Venedikliler döneminde adada konuşlanan korsanlar Akdeniz ticaretini ablukaya almış, yaklaşık bir yıl süren savaş sonrasında ise, Osmanlıların 1571 tarihinde adayı topraklarına katmaları ile dini özgürlükleri kısıtlanan Kıbrıs Rumları rahat nefes alabilmişlerdir. Adada Türk nüfusu artırmak, ekonomiyi canlandırmak veya toprakları işletebilmek için çıkarılan 1571 tarihli "Sürgün Hükümü" ile adaya göç başlatılmış ve halka verilen siyasi özgürlüklerin yanı sıra direk padişaha arza çıkma yetkisi de verilmiştir. Seyit Yolak, **1571'den Günümüze Kıbrıs Türk Yönetimleri**, KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, Lefkoşa, 1989, s. 16. Sürgün döneminde Kıbrıs'ın dokusunun bozulmamsına özellikle özen gösterilmiştir. İsmail Bozkurt, "Kıbrıs'ın Tarihine Kısa Bir Bakış", (Der.) İrfan Kaya Ülger, Ertan Efegil, **Avrupa Birliği Kışkacında Kıbrıs Meselesi**, HD Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 9.

²⁷² Fransız İhtifalinin getirdiği akımlardan esinlenen Rumlar Osmanlı yönetimine karşı 1821'de gerçekleştirdikleri Mora isyanından Kıbrıs Rumları da etkilenmiş ve Kıbrıs Ortodoks Kilisesi isyanda büyük rol oynamıştır. Rifat Uçarol, **1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı-İngiliz Antlaşması**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1978, ss. 37-38.

²⁷³ American Hellenic Institute tarafından hazırlanan "Crisis on Cyprus" isimli rapora göre Akdeniz'de bulunan Kıbrıs; Türkiye'den 40 mil, Suriye'den 60 mil Yunanistan'dan ise, 500 mil uzaklıktadır. 2006 rakamlarını göre, ada nüfusunun yüzde 80'i Yunanca konuşan Ortodoks Hristiyan, yüzde 18'i Türk Müslümanlardan oluşmaktadır. **Crisis on Cyprus**, U.S Government Printing Office, Washington, 2006, s. 9.

Osmanlı Dış Politikası'nın da en önemli problem sahalarından biri olarak daima güncelliğini korumuştur.²⁷⁴

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin yaşadığı hızlı zayıflama ve gerileme dönemi, askeri başarısızlıkların arka arkaya gelmesi ve bunun bir sonucu olarak, 1877 yılında başlayan Osmanlı-Rus Savaşının kaybedilmesi Kıbrıs'ın kaderini belirlemiştir. Zor duruma düşen Osmanlı Devleti, 4 Haziran 1878'de İngiltere ile imzaladığı gizli bir savunma anlaşması ile Rus tehlikesine karşı, Kıbrıs'ı geçici süreyle İngiltere'ye devretmiştir.²⁷⁵ İngiltere, çalışmanın önceki bölümlerinde bahsedildiği gibi bu dönemde öncelikle kendi çıkarları doğrultusunda Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü korumaya çalışmaktadır. Rusya'ya savaş sonrasında bir nota vererek savaş sonrasında imzalanan Ayastefanos anlaşmasının şartlarını eleştirmektedir, aynı zamanda Osmanlı ile de bir savunma anlaşması imzalamaya çalışmaktadır.²⁷⁶ Rusya'ya karşı sert tavır alan İngiltere²⁷⁷ 22 Temmuz 1878'de adanın yönetimini resmen devralmıştır.²⁷⁸ Adaya gelen bu yeni yönetimi farklı açılardan taşıdıkları umutlarla Rum ve Türk vatandaşlar olumlu karşılamıştır. Yönetimin değiştiği ilk on yıl içerisinde ise, adada fark edilir derecede değişen nüfus²⁷⁹

²⁷⁴ Ahmet Sözen, **The Cyprus Conflict and The Negotiations A Political and International Law Perspective**, Can Reklam, Ankara, 1998, s.2.

²⁷⁵ Vehbi Zeki Serter, Ozan Zeki Fikretoğlu, **Kıbrıs Türk Mücadele Tarihi (1878–1988)**, Halkın Sesi LTD, Lefkoşa, 1988, ss. 5-6.

²⁷⁶ Bu bağlamda İngiltere Hariciye Nazırı İngiltere'nin İstanbul büyükelçisine anlaşma talebini iletmış ve II. Abdülhamit ile iki maddelik bir savunma anlaşması imzalanmıştır. Anlaşma ile Kıbrıs'ın idaresi belli bir miktar kira karşılığında İngiltere'ye devredilmiştir ancak iki ay sonra, 1 Temmuz 1878'de yapılan ikinci anlaşma ile Kıbrıs'ın uygun koşullar oluştuğunda Osmanlıya iade edilmesi şart koşulmuştur. Bkz, Sonyel, "İngiltere Dışişleri Bakanlığı Belgelerine göre: Osmanlı Padişahı Abdülhamit 48 Saat İçinde Kıbrıs'ı İngilizlere Nasıl Kiraladı", **Belleten**, 168/XLII, TTK, Ankara, 1978; Ziya Enver Karal, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C. VIII, TTK Yayınları, Ankara, 1983, s. 73.

²⁷⁷ Kuran, **Kıbrıs İdaresi'nin İngiltere'ye Terki, Kıbrıs ve Türkler**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1964, ss. 59-60.

²⁷⁸ İngiliz Yüksek Komiseri ve Başkomutanı unvanı ile Sir Garnet Wolseley adaya ulaşmıştır. Ahmet C. Gazioğlu, **Kıbrıs Tarihi İngiliz Dönemi 1878–1960**, Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi (CYREP), Lefkoşa, 2003, ss. 1–30.

²⁷⁹ 1771 yılında 47.000 Müslüman nüfusuna karşılık 37.000 Rum nüfus yaşarken, 1881 ölçümlerinde 45.480 Müslüman nüfusuna karşılık yaklaşık 138.000 Rum nüfusu bulunmaktadır. Ramazan Özey, "Türkiye Aksırsa Kıbrıs Nezle Olur: Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Dünü, Bugünün ve Geleceği", **Tarih ve Medeniyet Dergisi**, S.55, İhlâs Holding Yayınları, İstanbul, 1998, ss. 50-55.

İngiltere'nin genel tutumu hakkında bir izlenim vermeye yetmiş ve Rum halkını sevindiren niteliklerde olmuştur. Birinci Dünya savaşının başlaması ile de Osmanlı Devleti'ne karşı yürüttüğü koruyucu dış politikayı bir kenara iten İngiltere 29 Ekim 1914'te adaya el koymuştur. Bu durum Türkiye tarafından 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Anlaşmasının imzalanmasına kadar değişiklik göstermemiştir.²⁸⁰

Yunanistan'ın Anadolu'yu işgal girişimi ve Türk Kurtuluş Savaşı'nın Yunanlılara karşı kazanılmasından sonra imzalanan Lozan Antlaşması gereğince, adadaki İngiliz egemenliğinin Türkiye tarafından resmen tanınmasıyla, o tarihe kadar hukuken Osmanlı toprağı olan, ancak fiilen İngiliz yönetimi altında bulunan Kıbrıs, hukuken de İngiliz toprağı haline gelmiştir.²⁸¹

De Facto olarak 1878'de ve *de Jure* olarak ise, 1923'te İngiliz idaresi altına giren Kıbrıs'ta, 1925–1959 yılları arasında Rumlar, Ada'nın statüsünü değiştirmek için çeşitli teşebbüslerde bulunmuşlardır. İngiliz yöneticilere karşı İlk ayaklanma 1931 yılında yaşanmış, ikinci dünya savaşından itibaren ise, gerilimlerin esas kaynağı olan Rumların Enosis²⁸² talebi adada daha çok hissedilmeye başlanmıştır. İngiltere adadaki otoritesini savaştan sonra çekmeye başladıkça uluslararası alanda İngiltere'nin etkinliğini artırmaya

---

²⁸⁰ Bozkurt, "Kıbrıs'ın Tarihine Kısa Bir Bakış", s. 11.

²⁸¹ Meray, **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar ve Belgeler**, İkinci Takım, Cilt II, İstanbul, 1993, s. 7

²⁸² Enosis, Yunanlıların "Megali İdea" hedefi çerçevesinde, Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanmasını ifade etmektedir. Kelime anlamı "İlhak" olan Enosis, ilk Megali İdea haritasının çizildiği 1791 yılından beri gündemde olan bir konudur. Oğuz Kalelioğlu, "Türk-Yunan İlişkileri ve Megali İdea", **Atatürk Yolu Dergisi**, S.41, Ankara, 2008, ss. 108-110.

yönelik planlar ortaya konmuş²⁸³ ancak Enosis'e ters düştüğü gerekçesiyle hepsi Rumlar tarafından reddedilmiştir.²⁸⁴

Kıbrıs konusunda, Türkiye ve Yunanistan arasındaki toplumsal ve devletlerarası çatışmalar, İngiltere'nin adadan çekilme yolunda attığı adımlarla gün yüzüne çıkmış ve giderek büyümüştür. Yunanistan İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra 12 Adayla birlikte Kıbrıs'ın da kendilerine verilmesini şiddetle talep etmiş ancak bir sonuç alamamıştır.²⁸⁵ Adada çoğunluk durumunda olan Rumlar, İngilizlerin bağımsız bir Kıbrıs devleti teklifine sıcak bakmamış ve Enosis politikası doğrultusunda eylemlerini yoğunlaştırmaya başlamıştır.

Batı bloğunun bir parçası olmayı ve ABD ile ilişkilerini iyi tutmayı hedeflemiş olan Türkiye 1952 yılında komşusu Yunanistan ile birlikte NATO üyeliğini almış ve ortak savunma ilkesi doğrultusunda NATO savunmasının en kritik noktasını oluşturan Güney-Doğu Kanadını meydana getirmişlerdir.²⁸⁶ Ancak dostluk ve barış havasında bir süre devam eden ilişkiler iki ülke arasında 1954–55 yıllarında Yunanistan'ın izlediği Kıbrıs politikası sebebiyle sekteye uğramıştır.²⁸⁷ Yunanistan, 1950'li yılların başından itibaren Kıbrıs ile ilgileneneğini belli etmiş ve ABD, bu devlete destek olanların başında

²⁸³ 1947 Lord Winster Planı, 1948 Jackson Planı, 1955 1. Mac Millan Planı, 1955 1. ve 2. Harding Planları, 1956 Radcliff Planı, 1958 2. Mac Millan Planı ve 1958 Spaak Planı İngiltere'yi adada daha etkin tutmak için hazırlanan planlardır. Bozkurt, "Kıbrıs'ın Tarihine Kısa Bir Bakış", s. 13.

²⁸⁴ Aslen İngiltere Birinci Dünya Savaşı öncesinde Kıbrıs'ı kendisi ile birlikte savaşa girme koşuluyla Yunanistan'a vermeyi teklif etmiş ancak Yunanistan savaşa girmeyi reddetmiştir. Abdülhaluk Çay, **Kıbrıs'ta Kanlı Noel 1963**, TKAE Yayınları, Ankara, 1989, s. 20.

²⁸⁵ 1945 yılında İngiltere'yi ziyaret eden Yunanistan Kral Naibi Damaskinos gazetecilere verdiği demeçte 12 Ada ile birlikte Kıbrıs'ın da Yunanistan'a verilmesini istemiş, ancak İngiltere adada bulunan ve Enosisi kesinlikle kabul etmeyecek olan Türk nüfusundan çekinmiştir. Fikret H. Alaysa, "Yunanistan ve Kıbrıs Meselesi", **Kıbrıs ve Türkler**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1964, s. 98.

²⁸⁶ Armaoğlu, "Amerikan Belgelerinde Kıbrıs Sorunu 1958–1959", **Belleten**, C.LX, S.229, TTK Basımevi, Ankara, 1997, s. 745.

²⁸⁷ Yunanistan ile 1954 Şubatında Türk-Yunan-Yugoslav Dostluk ve İşbirliği Anlaşmasına da imza atmış olan Türkiye, 1955'e kadar Yunanistan'ın faaliyetlerini görmezden gelmiştir. Bostanoğlu, **Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası**, İmge Yayınevi, Ankara, 1999, s. 433.

gelmiştir. Bunun başlıca nedeni, bu dönemde, ABD ve İngiltere'nin, Kıbrıs'ı da içine alan Orta Doğu bölgesine ilişkin politikalarında birbirleri ile mutabakata varamayacaklarının işaretlerini vermeleridir.²⁸⁸ 1950 yılında adadaki Enosis ruhunu güçlendiren bir diğer gelişme daha yaşanmış ve Rum Ortodoks Kilisesinin başına Makarios atanmış ve 1951 yazında Yunan Dışişleri Bakanlığı tarafından adanın Yunanistan'a ilhakı resmen talep edilmiştir. 1954 yılında Yunanistan ada için self-determinasyon istemini BM'e taşımış ancak beklediği gibi bir sonuç alamamıştır.²⁸⁹ Konu ile yakından ilgilenen ABD'nin tutumu tamamen çıkarları doğrultusunda şekillenmektedir. Demokrasinin temsilcisi olan ABD bir taraftan savaş sonrası sömürge bilincinin geride bırakıldığı süreçte ulusların kendi kaderlerini tayin hakkına destek verirken diğer yandan soğuk savaş sürecinin keskinleşmeye başlamasının verdiği gerginlik ile Sovyet Birliğinin öncülüğünde oluşan Varşova Paktına karşı küresel güvenliği sağlama kaygısı taşıyordu. Aslında adadaki Rumların Enosis taleplerini oldukça iyi değerlendiren SSCB, Kıbrıs'taki İngiliz varlığını ortadan kaldırıp Akdeniz'e inme çabalarında adadaki gurupları kullanmaya başlamıştır.²⁹⁰ Böyle bir ortamda İngiltere sorunun Sovyetlere karşı zafiyete yol açmadan çözülmesi yönünde ABD baskısına maruz kalmaya başlamıştır. İngiltere' de bunun üzerine bir denge unsuru olarak el altından Türkiye'nin pozisyonunu destekler görünmeye başlamıştır. Öyle ki 1955 Şubatında İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Bowker Dışişleri Bakanlığına yazdığı mektupta Kıbrıs konusunda Türkiye'nin desteklenmesini önermiştir.²⁹¹ Türkiye'nin de 1955 yılında Kıbrıs için bir

²⁸⁸ Şükrü Sina Gürel, **Tarihsel Boyut İçinde Türk-Yunan İlişkileri 1821–1993**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1993, s. 55.

²⁸⁹ B.M. Genel Kurulu; Türkiye'nin sert tutumunun yanı sıra, İngiltere'nin durumu bir iç mesele olarak değerlendirmesini göz önünde alarak, 17 Aralık 1954 tarihinde 8 çekimser oya karşı 50 oyla "şimdilik" konuyu müzakere etmeme yolunda karar almıştır. Süleyman Koç, **Dünden Bugüne Kıbrıs Sorunu ve Stratejik Yaklaşımlar**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2005, ss. 155-136.

²⁹⁰ Ahmet Gazioğlu, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kıbrıs", (Der.) Hasan Cemal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, **Türkler Ansiklopedisi**, C.19, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss. 927-929.

²⁹¹ William Mallinson, **A Modern History Crprus**, İ.B Tauris & Co.Ltd, 2005, s. 22.

politika geliştirdiğini aynı yıl düzenlenen Londra Konferansı'nda Dışışleri Bakanı Fatih Rüştü Zorlu şu şekilde dile getirmiştir:

“Kıbrıs, coğrafi olarak Anadolu yarımadasının bir uzantısıdır bu yüzden ada Türkiye'ye ya da Türkiye'nin çevresindeki ülkelerin kaderiyle en az Türkiye kadar yakından ilgili bir devlete ait olmalıdır. Savaş durumunda Türkiye'nin ikmali ancak batı ve güney limanlarından mümkün olabilecektir ama bu limanların hepsi Kıbrıs'ın gölgesi altındadır. Eğer bu adayı elinde bulunduran ülke aynı zamanda Türkiye'nin batısındaki adaları da elinde bulunduran bir devlet ise, o zaman Türkiye'yi etkinlikle çevrelemiş olacaktır. Hiçbir devlet kendi güvenliğini ne kadar yakın dost ve müttefik olursa olsun bir başka devlete tümüyle teslim edemez”²⁹²

Adada gerilim ve terörist faaliyetler EOKA (Kıbrıs Mücadelesi Ulusal  rg t  – Ethniki Organosi Kipriaku Agonos)  nderliğinde örgütlenmeye başlamıştır. Makarios ve General George Grivas tarafından kurulan  rg t, Enosis talebiyle Türklerin yanında İngilizlere de zarar vermeye başlamış, İngilizler adadan ayrılmaya çalışırken Kıbrıslı Türkler ise, dağınık örgütlenmeyi Türk Mukavemet Teşkilatı (TMT) altında toplamışlardır.²⁹³ Adada yaşanan kargaşa ve kaosa Türkiye'nin seyirci kalması pek mümkün olmamıştır, 1957 yılında İngiliz Koloni Bakanı Alna Lennox'un Avam Kamarasında yaptığı bir konuşmada taksim tezini²⁹⁴  ne sürmesi Kıbrıs için bir yol haritası çizmiştir. Bu tarihten sonra adada sular iyice ısınmış, Rumların Enosis taleplerine karşın Türklerin taksim istemleri Yunan ve Türk ilişkilerini de kopma noktasına getirmiştir. Türk Dışışleri Bakanının Londra'ya verdiği notada, taksim dışında bir   z m  Türkiye'nin değerlendirmeye

²⁹² Koç, **Dünden Bugüne Kıbrıs Sorunu**, s. 147.

²⁹³ Türk Mukavemet Teşkilatı (TMT) hakkında daha ayrıntılı bilgi için Bkz. Yakan Cumaloğlu, “Kıbrıs Türklerinin Bağımsızlık ve  zg rl k Mücadelesi”, (Der.) İrfan Kaya  lger, Ertan Efegil, **Avrupa Birliği Kıskaçında Kıbrıs Meselesi**, HD Yayıncılık, Ankara, 2001, ss. 16-20.

²⁹⁴ Rumların Yunanistan ile birleşme isteği doğrultusunda İngiltere Türkler için kaderini tayin hakkı verilecek ve eğer Türkiye'ye bağlanma talebi çıkarsa ada bölünecektir. Bölünme için Türkler tarafından 35. paralel uygun görülmektedir. Armaoğlu, “Amerikan Belgelerinde Kıbrıs...”, s. 746.

almayacağını bildirmesi üzerine Yunanistan Türkiye ile NATO bünyesindeki ilişkilerini kesmiş ve İzmir’de konuşlu olan karargâhını boşaltma kararı almıştır.²⁹⁵ Müttefikler arasındaki gerilim, Sovyetler tehdidinin devam ettiği yıllarda ABD’nin soruna müdahil olması kaçınılmaz kılmış, gelişen olayların ardından, 1964 yılı başında Türkiye, ABD ile düştüğü anlaşmazlık sonucunda büyük bir yalnızlığa itilmiştir.

6.2 Johnson Mektubu ve Türkiye-ABD İlişkilerine Etkisi

Birleşmiş Milletler, 1957 yılında, Kıbrıs konusundaki sorunun, Türkiye ve Yunanistan’ın aralarında çözmesine karar vermiş ve bağımsızlık üzerinde bir anlaşmaya varılması fikri ABD tarafından desteklenmiştir.²⁹⁶ ABD, elinde tuttuğu ekonomik yardım silahını Türkiye’ye karşı son derece sert bir şekilde kullanmıştır. Sorunun çözülmesi için sunulan İngiltere Başbakanı Harold McMillan’ın planı²⁹⁷ taksim öngördüğü için Yunanistan tarafından reddedilmiş, NATO Genel Sekreteri Paul Spaak tarafından Türkiye’ye sunulan “*Bağımsız Kıbrıs Devleti*” planı ise, Türkiye tarafından kabul görmemiştir. Nihayetinde de 1959 Şubat ayında Türk ve Yunan Hükümetleri Zürih Anlaşması’yla Kıbrıs Cumhuriyetine giden yolda resmi bir adım atmış oluyorlardı. Aynı ay Londra Konferansı ile Britanya Hükümeti ve adadaki toplum temsilcileri bu uzlaşmayı resmen kabul ettiler. Londra’da tüm taraflarca imza edilen anlaşma²⁹⁸ 4 Mart 1959’da TBMM tarafından 138’e karşı 347 oyla kabul edildi. 7 Temmuz 1960’da ise, Bağımsız Kıbrıs

²⁹⁵ Hüseyin Bağcı, **Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası**, İmge Yayınevi, İstanbul, 1990, s. 117.

²⁹⁶ Kıbrıs konusunu yakından takip eden Amerika başkanı Eisenhower 31 Aralık 1957’de Türk ve Yunan başbakanlarına verdiği mektuplarda sorunun NATO dayanışması içerisinde çözülmesi telkininde bulunmuştur. Armaoğlu, “Amerikan Belgelerinde Kıbrıs...”, s. 749.

²⁹⁷ Ayrıntıları için Bkz.: “Harold McMillan Planı”, <http://www.cyprus-conflict.org/materials/macmillanplan.html>, Erişim Tarihi: 20 Mart 2010.

²⁹⁸ Londra Konferansı ile Kuruluş Antlaşması, Kıbrıs Cumhuriyetinin Temel Yapısı, İttifak Antlaşması ve Garanti Antlaşması imzalanmıştır. Uçarol, **Siyasi Tarih (1789–1999)**, Filiz Kitapevi, İstanbul, 2000, ss. 752-753.

Cumhuriyeti'nin Kurucu Anlaşması Lefkoşa'da imzalandı 16 Ağustos'ta bağımsızlık ilanı edildi.²⁹⁹ İki ülke arasında anlaşma sağlamak oldukça zor olsa da başarılmış ancak adada huzur yakalanamamıştır.³⁰⁰

Adada Rumların Enosis talepleri iyice kemikleşmeye başlamış, bunun önünde engel olarak gördükleri Türklere karşı, imzalanan Zürich-Londra Anlaşmalarını ve anayasayı yok sayma eğilimleri göstermeye başlamışlardır. Bunun üzerine Garantör ülke olan Türkiye ilk kez ciddi uyarısını yapmıştır.³⁰¹ Öncelikle iki toplum gelir vergisi sebebiyle sorun yaşamaya başlamıştır hatta Rumlar anayasanın kamu hizmetlerinde yüzde 70'e yüzde 30 kuralını koyan ilgili maddesini uygulamak için, adada kamu hizmeti mevkilerinin üstlenecek bu oranda Türk bulunmadığı gerekçesi ortaya atmışlardır.³⁰²

1961–1963 yılları arasında, Rumlar Kıbrıs'taki statüyü lehlerine değiştirmeye başlamış ve ada anayasanın ve ilgili anlaşmaların maddelerinin uygulanmasında ihlaller, yapmışlardır. Bu neticede, adada bulunan Türklerin hakları daha açık şekilde gasp edilmeye başlanmıştır.³⁰³ Rum lider Makarios'un anayasa konusundaki tekliflerinin Türkiye ve adadaki Türkler tarafından reddi, Rumların Türklere karşı olan genel tutumları ve 22 Aralık 1963 gecesi Rum polisler tarafından iki Türkün öldürülmesi kıvılcımı çakmıştır.³⁰⁴ EOKA ve Enosis söylemlerinin sonucunda patlayan olaylar, adadaki iki toplumu birbirinden koparmış ve Rumların Türklere karşı şiddet hareketleri başlamış ve ilk hedef Lefkoşa'daki Türkler olmuştur. Yaşanan olaylar, tarihe Kanlı Noel

²⁹⁹ Bağcı, **Demokrat Parti Dönemi...**, ss. 120-122.

³⁰⁰ Adada bulunan İngiliz Diplomatik temsilcisi Arthur Clark İngiltere'ye gönderdiği raporlarda Türk ve Rum halk için Kıbrıslılık zihniyetinin oluşması söz konusu değildir. İki halk arasındaki güvensizlik yerleşmiştir ve kısa süre sonra terörün tekrar can alması muhtemeldir.

³⁰¹ Dışişleri Bakanı Rüştü Zorlu "... anlaşmaları ihlal etmek isteyenler olursa netice onların lehine olmayacaktır" demiştir. Gönübol, **Olaylarla Türk Dış Politikası 1919–1995**, Siyasal Kitapevi, 1977 s. 373.

³⁰² Süha Bölükbaşı, "Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Birleşmiş Milletler: 1954–1996 Arası Barışçı Çözumsuzlük", (Der) Faruk Sönmezoğlu, **Türk Dış Politikasının Analizi**, Der Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 286-287.

³⁰³ Uçarol, **Siyasi Tarih...**, s. 756.

³⁰⁴ Korkmaz Haktanır, **Under The Shadow of The Embargo**, SAM Yayınları, Ankara, Mayıs 2001, s.7.

olarak geçmiştir. Yaşanan olayların ardından soruşturmaların başlatılacağı duyurulmuş ancak halklar arasında yaşanan silahlı çatışmaların önüne geçilememiştir. Garantör ülkeler, Kıbrıs Hükümeti ve Türk-Rum Cemaatleri liderlerini ortak ateşkes çağrısı yapmaya çağırmışlardır ancak Rum tarafı kaçamak cevaplar vermiş ve çatışmayı sürdürmüştür.³⁰⁵ Olayların artması üzerine Türkiye, adaya müdahale edeceğini duyurmuş ve 25 Aralık günü Noel'de jetlerini ada üzerinde uçurarak bir nevi ihtarda bulunmuş, yine aynı gün Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel Amerika Başkanı Johnson'a adada sayıca az olan Türklere yapılan mezalimin durdurulması için Rumlara baskı yapılmasını istemiştir. Başkan Johnson ise, cevabını adadaki Rum ve Türk lidere göndermiş ve garantör ülkeleri destekleyeceğini bildirmiştir.³⁰⁶ ABD'nin yanıtından çıkarılan sonuç kendisinin soruna müdahil olmak istememesi ve sorunun çözümünü Yunanistan, Türkiye ve İngiltere'ye bırakmış olmasıdır. Ancak sorunun bir an evvel ortadan kalkması NATO dolayısıyla da kendisi için zorunluluk arz etmektedir. Başbakan İsmet İnönü'nün Yunanistan ve İngiltere'ye, ortak müdahalede bulunma teklifi kabul görmüş ve böylece sorun uluslararası alana taşınmıştır. Sonrasında BM tarafından adaya bir Barış Gücü gönderilmesi kararlaştırılmıştır.³⁰⁷ Ancak Türkiye uluslararası alana taşınan Kıbrıs sorununda kendi tezlerini bir türlü ifade edememiş ve yalnız kalmıştır. Türkiye-ABD ilişkileri, verilen karşılıklı demeçlerle gerginleşmiş, hatta Başbakan İsmet İnönü Time dergisine verdiği röportajda, *"İttifak içinde sorumluluk sahibi ABD'nin liderliğine güvendim. Şimdi cezasını ödüyorum"* diyerek oldukça sert bir üslup kullanmıştır. Diğer yandan Milliyet Gazetesi'nde yayınlanan manşete göre, Amerika'nın Sesi Radyosu 19 Nisan 1964 tarihli yayınında *"Kıbrıs Olayları"* başlığı altında bir yoruma yer vermiştir. Buna göre, ABD üç garantör ülkeye de aynı mesafede

³⁰⁵ Gönlübol, **Olaylarla Türk Dış Politikası...**, s. 377.

³⁰⁶ Oran, **Türk Dış Politikası...**, C.1, s. 658.

³⁰⁷ Üç garantör ülkenin askerleri 27 Aralık günü İngiliz komutanın komutasında adada göreve başlamışlardır. Uçarol, **Siyasi Tarih...**, s. 758.

bulunmaktadır ve politikası eleştirilse dahi sorunun çözümü için sahip olduğu tek rol Türk ve Rum tarafına duyduğu dostluktur.³⁰⁸

Diğer yandan, ada için yapılan görüşmeler netice vermemiş BM'in aldığı kararlara rağmen çatışmalar hız kesmemiştir. Türkler aleyhine gelişen olaylar üzerine Türkiye, 29 Mayıs 1964'te İngiltere ve Yunanistan'a durumun kötüleştiğini bildiren bir nota vermiştir. Yine 5 Haziran 1964'te Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin verdiği bir demeçte, Rumların faaliyetleri devam ederse Kıbrıs'a müdahale etmenin olası olduğunu dile getirmiştir.³⁰⁹ Sonu olarak, 25 Aralık günü Türk Hava Kuvvetleri'nin ada üzerinde icra ettikleri uçuşlardan sonra kesilen mezalimin boyutları daha sonra açılan mezarlarla gün yüzüne çıkmıştır.³¹⁰ Haziran ayında Türkiye'nin olası bir müdahaleye hazırlandığından endişe duyan ABD, yardım kozunu bir kez daha gündeme taşımıştır. Artan gerginlik üzerine ABD Başkanı Johnson, Başbakan İsmet İnönü'ye tarihe "*Johnson Mektubu*" olarak geçecek bir mektup³¹¹ göndermiştir. ABD Dışişleri Bakanlığında bir gecede kaleme alınan ve ultimatom havasında hazırlanmış olan bu mektup, Türk-Amerikan ilişkilerinde derin yaralar açmıştır.³¹² Mektupta Başkan Johnson özetle şu ifadeleri kullanmıştır:

Türkiye garanti antlaşmasını tam işletmeden adaya müdahale kararı almıştır. Dolayısıyla Türkiye henüz müdahale hakkını kullanamaz. Türkiye'nin

³⁰⁸ "Amerika'nın Sesi Radyosu Kıbrıs Olaylarını Yorumladı." (19.04.1964) **Milliyet** p, A. 1-7.

³⁰⁹ "Arabulucu Henüz Bir Çare Yok Dedi." (05.06.1964) **Milliyet** p, A.1 Bkz.: http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/3pbiXPg1kIAIhikADRfzhg_x3D_x3D_ Erişim Tarihi: 22 Nisan 2010.

³¹⁰ Vefa Toklu, **Uluslararası İlişkiler**, İmaj Yayınevi, Ankara, 2004, ss. 507-508.

³¹¹ Johnson mektubu bahsi geçen tarihte açıklamamıştır, ancak Hürriyet Gazetesi tarafından ele geçirilen mektup 13 Ocak 1966 tarihinde tam metin halinde basına yansımıştır. Bilginin sızması üzerine hükümet ertesi gün, 14 Ocak 1964, mektubu ve Başbakan İsmet İnönü'nün cevabını resmi olarak basına vermiştir. "Johnson Mektubu" (13.01.1966) **Hürriyet** p, A.1-7; Türkçe metin için Bkz.: Türkçe Metin için Haluk Şahin, **Gece Gelen Mektup: Türk-Amerikan İlişkilerinin Dönüm Noktası**, Cep Yayınları, İstanbul, 1987; İngilizce metin için Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dış Münasebetler Enstitüsü, **Milletler Arası Münasebetler Türk Yılığ**, Vol.VII, Ankara, 1966, ss.139-141.

³¹² Armaoğlu, **Siyasi Tarih 1914-1995** (Genişletilmiş 13.Baskı), Alkım Yayınevi, İstanbul, 1998, s. 788.

*Kıbrıs'a müdahalesi Onu Sovyetler Birliği ile bir çatışmaya itebilir. Bu durumda NATO Türkiye'yi desteklemeyebilir. Türkiye ile ABD arasında yapılmış 12 Temmuz 1947 yardım antlaşmasına göre; Türkiye, Amerika'nın vermiş olduğu silahları Kıbrıs'ta kullanamaz. Çünkü bu silahlar Türkiye'ye savunma amacıyla verilmiştir.”*³¹³

Johnson mektubunda Türkiye'yi olası bir Sovyet saldırısında yalnız bırakacağını ve aldığı kararların arkasında ABD'yi bulamayacağını bildirmiştir. Mektubun basına sızması, milliyetçilik duygularının kabarmasına yol açmıştır. Ancak, mektup yine de amacına ulaşmış ve adaya bir müdahale olmamıştır. Türk hükümetinde hayal kırıklığı yaratan mektuba cevaben, İsmet İnönü sağduyulu ve diplomatik lisana uygun bir cevap yazmıştır. Bu cevabi mektupta; Türkiye'nin haklı olduğu konularda durumunu bir türlü ABD'ye anlatamadığından, NATO ülkelerinin birbirlerine karşı sorumlulukları ve taahhütlerinden bahsedilmiş, olası bir Sovyet saldırısı karşısında Türkiye'nin her ne sebeple olursa olsun yalnız bırakılma durumu tartışmaya açılabiliyorsa ittifakın temelleri yerinden oynamış ve anlamını yitirmiştir denilerek yaşanan büyük hayal kırıklığını ifade edilmiştir.³¹⁴

---

³¹³ Rauf Denktaş, **Rauf Denktaş'ın Hatıraları**, C.1, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1996, ss. 325-329.

³¹⁴ Dönem içerisinde devlet sırrı niteliğinde olan belgenin basına sızdırılması ülkede çalkantılara sebep olmuştur. Ayrıca, gazete demeçlerinde durumu ifade eden şu cümleler kullanılmaktadır: “Amerika'nın tavrı Türkiye için hayal kırıcı olmuştur. 1963 ten beri Kıbrıs'a müdahale ihtiyacı dört kez ortaya çıkmıştır. Rumların silahlanması, Anayasaya aykırı faaliyetler yürütülmesi ve Türklerin katledilmesine kimse ses çıkarmamış Amerika da bu konuda girişimde bulunmamıştır. Birbirlerine karşı anlaşmalardan doğan yükümlülüklerini istediği zaman reddeden devletlerarasında bir ittifaktan söz edilebilir mi? NATO kendi üyesine saldırıya karşı koymayacaksa tedaviye muhtaçtır.” (18 Haziran 1964), **Hürriyet** p. A.1-7.

6.3 ABD'nin Kıbrıs Krizine Arabuluculuk için Diplomatik Girişimleri

6.3.1. Cenevre Görüşmeleri ve 1. Acheson Planı

ABD; Doğu Akdeniz'de Kıbrıs Sorunu çözülmedikçe, NATO ittifakının sağlanamayacağını düşünüyordu. Bunun için iki tarafı bir araya getirerek, bir çözüm yolu bulmayı hedeflemiş ve Türkiye, Yunanistan, İngiltere BM arabulucusu ve eski ABD Dışişleri Bakanı Acheson'un arabuluculuğu altında Cenevre'de toplanma kararı alınmıştı.

Cenevre Görüşmeleri 8 Temmuz 1964'de başlamıştır.³¹⁵ Kıbrıslı Temsilcilerin çağrılmadığı görüşmelere, Türk delegasyonunun başkanı olarak Nihat Erim, Yunan Delegasyonu'nun Başkanı olarak ise, Nicolareis katılmıştır. Acheson iki tarafla da ayrı ayrı görüşerek önerilerini iletmiştir. 15 Temmuz 1964'te ABD'nin, Acheson aracılığı ile sunduğu plana göre; Kıbrıs, Yunanistan ile birleşmeyi yani Enosis'i seçmekte özgür olacaktı. Kıbrıs'ın kuzeydoğusunda bulunan Karpaz Yarımadası'nın bir bölgesi üs olarak Türkiye'ye verilecek; Türkiye de buna karşılık Enosis'i kabul edecekti.³¹⁶ Kıbrıs altı yerel yönetime ayrılacak, bunlardan ikisi Türk denetimine bırakılacaktı. Acheson bu planla Kıbrıs'ın Yunanistan'la birleşmesini ve aynı zamanda Türkiye'nin de adada daimî bir askeri güç bulundurmasını sağlayacaktı. Türkiye'nin Kıbrıs'ta bir üsse sahip olması, ada üzerinde herhangi bir anlaşmazlık durumunda Türkiye'nin garantörlük hakkını kullanarak, doğrudan müdahalesi anlamına geliyordu. Bu da Enosis'in

³¹⁵ Michel Stephen, **The Cyprus Question**, British Northern Cyprus Parliamentary Group, London, 1997, s. 18.

³¹⁶ Gazioğlu, "Rum Mezalimi ve KKTC'ye Doğru", Çukurova Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi, Bkz.: <http://strateji.cukurova.edu.tr/KIBRIS/10.htm>, Erişim Tarihi, 22 Mart 2010.

önünde ciddi bir engeldi ve bir bakıma adı konmamış bir taksim planı gibiydi. Bu sebeplerle Makarios tarafından reddedildi.³¹⁷

ABD Kıbrıs'ın artık NATO çıkarları için kullanılabilecek bir yer olmasını hedeflemiş ve planı öne sürerken iki tarafı da memnun edecek şartlar ortaya koymaya gayret ederek bir uzlaşma zemini yaratmaya çalışmıştır. Gerçekte ABD iki tarafa da birtakım öneriler sunarken bunda da yine kendi çıkarlarını gözetmiştir. Türk Tarafınca bu plan, Kıbrıs'ta bir bölge verilecek olması açısından olumlu karşılanmıştır. Fakat yine de 1. Acheson Planı başarısızlıkla sonuçlanmış, Cenevre Görüşmeleri de yarıda kesilmiştir.³¹⁸

6.3.2. 1964 Olayları ve Türkiye'nin Kıbrıs'a Müdahalesi

Cenevre Görüşmeleri'nin sonuç vermediği dönemden itibaren başlayan silahlanma yarışı, her an bir çatışmanın çıkabileceğinin işareti olmuştur. Artan gerginlik neticesinde ilk çatışmalar, 6 Ağustos 1964'te, Erenköy - Mansura bölgesinde meydana gelmiştir. Erenköy, Türkiye'den gelen yardımların Kıbrıs Türklerine ulaşabileceği tek nokta olması açısından stratejik öneme sahip bir bölgeydi.

Mücahitler BM ve NATO'dan yardım istemişler, ardından da Türk savaş uçakları bölge üzerinde 7 Ağustos'ta ihtar uçuşlarına başlamıştır. Rum saldırılarının devam etmesi üzerine Türk uçakları, Rum askerî birliklerine karşı harekâtı başlatmış ve Rum kuvvetleri bozguna uğratılmışlardır.

Makarios, Erenköy çarpışmalarından sonra Kıbrıs Türklerine tam bir ekonomik abluka uygulamış stratejik madde olduğunu ileri sürdüğü çimento, demir, çivi, kereste, benzin gibi maddelerin Türk bölgelerine girişini

³¹⁷ "Acheson Planı", <http://www.brt.gov.nc.tr/haberler/haber/sagmenu/belgeler/acheson.htm>, Erişim Tarihi: 22 Nisan 2010.

³¹⁸ Fatma Gül Kesiktaş, **Kıbrıs Sorununun Türk-Amerikan İlişkilerine Yansıması: Johnson Mektubu (1960–1965)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2005, ss. 95-96.

yasaklamıştır.³¹⁹ Ancak Türkiye'nin eylül ayında kuvvet kullanarak Kıbrıs Türklerinin ihtiyaç duyduğu maddeleri adaya taşıyacağını açıklamasından sonra Makarios, Türk yardım malzemesinin Türk bölgesine ulaşmasına göz yummak zorunda kalmıştır.³²⁰

1964 olaylarının çatışmalar ve müdahalelerle sürmeye devam etmesi, sorunun nihai çözüme ulaşamaması üzerine ABD, yeniden arabuluculuk çalışmalarına başlamıştır.³²¹

6.3.3 2. Acheson planı

Birinci planın başarısız olmasından sonra Acheson, hazırladığı ikinci bir planı taraflara sunmuştur. 20 Ağustos'ta açıklanan plana göre; Karpaz yarımadasında bir üs, elli yıllığına Türkiye'ye kiralanacak, ada Türklerine azınlık hakları verilecek, Lefkoşa'da Türk işlerine bakan bir yüksek memur bulunacak ve ada Yunanistan'a bağlanacaktı. Ayrıca Türk hakları da ABD garantisi altında olacaktı.³²²

2. Acheson Planı, birinci planı beğenmeyen Yunanistan'ı ikna etmek amaçlı maddeler içermektedir. Türkiye'nin prensipte reddettiği bu plan, Makarios tarafından da kayıtsız ve şartsız Enosis'i öngörmediği için kabul edilmemiştir. Türkiye'nin bu önerileri reddetmesindeki temel sebep Türkiye'ye kesin bir toprak parçasının verilmemiş olmasıdır.³²³

³¹⁹ Rumların Türklere uyguladığı ambargonun ayrıntıları için Bkz.: "Cyprus: Historical Overview", http://www.mfa.gov.tr/cyprus-historical-overview_en.mfa, Erişim Tarihi: 22 Nisan 2010.

³²⁰ Erhan Yaylalı, "Ejderha ile Dans Etmek: Türk-ABD İlişkilerinin Yakın Geçmişi", http://www.yenitrend.com.tr/eyaylali/eyaylali_ejderha.html, Erişim Tarihi: 24 Nisan 2010.

³²¹ Kesiktaş, ...**Johnson Mektubu (1960–1965)**, ss. 97-98

³²² Hüner Tuncer, **Kıbrıs Sarmalı: Nasıl Bir Çözüm?**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2005. s. 982.

³²³ İçişleri Bakanlığı Araştırma ve Etütler Merkezi, "Kıbrıs Sorunu'nun Tarihsel Süreci: Kıbrıs Sorunu'nun Kökenleri", http://www.arem.gov.tr/rapor/degerlendirme/kibris_tarihsel_surec.pdf, Erişim Tarihi: 22 Nisan 2010.

ABD'nin tüm yönlendirmelerine karşın Makarios'un Enosis düşüncesi dışında bir çözüme razı olmayacağı artık iyice netleşmiştir. Bunun üzerine ABD herhangi bir sonuç elde edemeyeceğini anlamış ve 31 Ağustos'ta Cenevre Görüşmeleri'ndeki arabuluculuk görevinden çekildiğini ilan etmiştir. Böylece Cenevre Konferansı herhangi bir sonuç alınamadan sona ermiştir.³²⁴

6.4. Kıbrıs Krizinin Sona Ermesi

1963–64 döneminde Johnson mektubuyla Türkiye ile ABD arasında başlayan kriz neticesinde Türkiye'nin ABD'ye karşı güveni sarsıldı. ABD ile Türkiye arasında güven bunalımı yaşanınca, Türkiye SSCB ile siyasi ilişkiler gelişmeye başladı. Bu amaçla Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin 30 Ekim–6 Kasım 1964'te Moskova'yı ziyaret etti. İki ülke arasındaki görüşmelerden sonra yayımlanan bildiri ile Sovyetler Birliği, Kıbrıs'ta iki milli cemaatin varlığını kabul ederek Türkiye'nin görüşünü benimsediğini açıkladı.³²⁵ Böylece Türkiye Kıbrıs meselesinde Rumları destekleyen SSCB'yi, yaptığı diplomatik bir atakla yanına çekerek, bu dönemde haklı davasını savunmada Rusya'nın da desteğini sağlamıştır. Daha sonra dönemin başbakanı İnönü'nün Kıbrıs danışmanı Nihat Erim yaşanan krizi şu şekilde özetleyecektir:

*“Denebilir ki o zamana kadar dünyanın tek memleketi Türkiye idi ki, orada Amerikalılara ‘Go Home’ denmiyordu. Bu Johnson mektubundan sonra Türk kamuoyunda Amerika’ya güven çok sarsılmıştı ve ilk defa olarak Türkiye’de Amerika’ya karşı olumsuz kamuoyu meydana gelmeye başlamıştı. Bundan sonraki yıllarda bu daha da kuvvetlenmiştir.”*³²⁶

³²⁴ Uslu, **Türk-Amerikan İlişkilerinde Kıbrıs**, 21.Yüzyıl Yayınları, Ankara, 2000, s. 143.

³²⁵ Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 794; Bkz.: (07.11.1964) **Cumhuriyet p. A.1-7**.

³²⁶ Süleyman Özmen, **Avrasya'nın Kırılma Noktası Kıbrıs**, IQ Yayınları, İstanbul, 2005, s. 268.

6.5 Kıbrıs Krizinde 1967 Bunalımı

1967 yılında Kıbrıs'ta başlayan Rum saldırılarının temelinde Yunan Cuntasının kamuoyuna bir başarı sunma gayreti yatmaktadır. Türkiye ve Yunanistan arasında yapılan görüşmelerin sonuç vermemesi üzerine, Yunan subayların yönetimindeki Rum Milli Muhafız Ordusu, Türk mevzilerine saldırmaya başlamıştır. Bu saldırı BM tarafından protesto edilmiş, Türkiye soruna diplomatik çözümler önermiştir. Yunan cuntasının geri adım atması sonucu kriz savaşa dönmeden sona ermiştir. Bu dönemde ABD başkanı Johnson'un özel temsilcisi Cyrus Vance Ankara'ya gelmiş ve NATO kapsamında Türkiye'ye verilen silahların Kıbrıs'ta kullanımına izin verilmediği mesajını iletmiştir.³²⁷ Bu mesaj, zaten var olan ABD aleyhtarı havayı körüklemiştir. Ancak Türkiye Kıbrıs'ta yaşanan insanlık dışı saldırılara, seyirci kalmaya niyetli değildi ve kararını ABD temsilcisi aracılığıyla Yunanistan'a verdiği 13 maddelik bir notada ifade etmekteydi.³²⁸

Aslında bu dönemdeki ABD-Yunanistan ilişkileri de gergin bir havada seyretmekteydi. Daha doğrusu Yunan kamuoyu mevcut durumdan dolayı ABD'yi suçlu olarak görmekteydi. Kıbrıs konusunda ABD'nin Yunanistan'a karşı tutumu oldukça sert ve kaba olmuştur. Hatta ABD başkanı Johnson, Yunan Hükümetine karşı ağır hakaretler içeren bir konuşmasında “*ABD bir fildir, Kıbrıs ve Yunanistan ise, birer piredir. Pireler fili kaşındırmaya devam ederse filin onları hortumuyla pataklaması işten bile değildir*”³²⁹ diyerek diplomatik nezaketin çok dışında bir uyarıda bulunmuştur. 1967 buhranı, ABD karşıtı akımların hızla arttığı bir dönemin başlangıcı olmuştur. Altıncı

³²⁷ Başkan Johnson bu talebini 20 Kasım 1967'de Türkiye'ye yolladığı başka bir mektup ile bildirmiştir. Erol Mütercimler, **Satılık Ada Kıbrıs**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2004, s. 166.

³²⁸ Maddeler arasında Yunanistan 16 Ağustos 1960 tarihli Lefkoşa Antlaşması gereğince; adanın bağımsızlığını kabul edecek, EOKA teşkilatını tamamen dağıtacak, Grivas bir daha adaya dönmesini engelleyecektir. Özmen, ...**Kırılma Noktası Kıbrıs**, ss. 274-275.

³²⁹ Bostanoğlu, **Türk- ABD İlişkilerinin Politikası...**, s. 451.

filo³³⁰ karşıtı eylemlerin ve Amerikan askeri personele yönelik protestoların arttığı bu dönem 12 Mart muhtırasına kadar sürmüştür. Bu dönem ayrıca, Türkiye'nin çıkarları doğrultusunda ABD'den bağımsız bir siyaset uygulamayı savunan Bülent Ecevit'in başbakanlığa kadar giden yükselişine tanıklık etmiştir.

6.5.1 Türkiye'nin Kıbrıs'a Müdahalesi

1974 yılına kadar, Türkiye ve Yunanistan arasında yapılan görüşmelere rağmen soruna bir çözüm bulunamamıştır. Ancak bölgeyi bütünüyle etkileyecek boyutta bir kriz de yaşanmamıştır. Bu dönem süresince Kıbrıs Türkü, Türkiye'nin varlığını arkasında hissetmiştir.

15 Temmuz 1974 tarihinde, Enosis'in güç kullanarak gerçekleştirilebileceğine inanan Nikos Sampson yaptığı darbeyle Rum Kesimini de yönetimi ele geçirmiş ve ardından Makarios İngiltere'ye kaçmıştır.³³¹ Başbakan Ecevit, adada artan olaylar üzerine, önce Atina'ya daha da sonra da Londra'ya giderek, İngiltere ve Yunanistan'a, Kıbrıs'a beraber müdahale etmeyi teklif etmiş ancak bir sonuç alamamıştır. Bunun üzerine, 1960 Zürih ve Londra Anlaşmalarının Türkiye'ye tanıdığı garantörlük hakkına dayanarak, 20 Temmuz 1974 tarihinde adaya tek başına asker çıkarmıştır. Daha sonra sürdürülen diplomatik görüşmelerden sonuç alınamaması üzerine de 14–16 Ağustos 1974 tarihleri arasında ikinci bir harekâtla adanın yüzde 37'sini kontrol altına almıştır.³³²

---

³³⁰ ABD'nin Sovyetler Birliği tehdidine karşı 1949 yılında Akdeniz'e gönderdiği 6. Filosu, Demirel Hükümet'i döneminde Türk Karasuları'ndan ayrılmış ve Yunanistan'a yerleşmiştir. Birleşik Devletleri rahatsız eden bu harekete rağmen Demirel Hükümeti, halk tarafından Amerikan yanlısı dış politika izlemekle eleştirilmiştir. İşyar, "An Analysis Of Turkish-American Relations From 1945 to 2004: Initiatives and Reactions In Turkish Foreign Policy", **Alternatives: Turkish Journal of International Relations**, Vol.4, No.3, 2005, s. 26.

³³¹ Bostanoğlu, **Türk- ABD İlişkilerinin Politikası...**, s. 454.

³³² Armaoğlu, **Siyasi Tarih...**, s. 805.

Kıbrıs'a yapılan Türk müdahalesi tüm dünyada ses getirmiş, BM ve uluslararası kurumlar müdahaleyi işgal ve saldırı olarak nitelemişlerdir. Ayrıca müdahalenin hemen sonrasında Yunanistan'da iktidarı 7 yıldır elinde tutan Askeri Cunta devrilmiş, yerine gelen yeni hükümet, Batının Türkiye'yi önleyemediğini ileri sürerek, protesto amacıyla NATO'nun askeri kanadından ayrılmıştır.

1975 yılının Şubat ayında, Kıbrıs'ın kuzey kesiminde Kıbrıs Türk Federe Devleti ilan edilmiştir. KTFD'ni Türkiye dışında sadece Bangladeş tanımış, O da Bağlantısızlar Grubunun politikası uyarınca 24 saat içinde tanımmasını geri çekmiştir.³³³

Gerçekte bu müdahale büyük bir sürpriz değildi. O güne kadar yaşanan gelişmeler ve Türkiye'nin tavrı, özellikle ABD'de böyle bir beklenti doğurmuştu. Diğer taraftan Yunanistan'da iktidarı elinde tutan Askeri Cunta'ya karşı ABD'nin ve Yunanlı politikacıların duyduğu tepkisi, bu müdahalenin başlangıçta olumlu karşılanmasını sağlamıştı. Ancak ikinci harekâtla Türkiye, kontrol ettiği bölgeyi genişletince, hemen tepkiler de gelmiş ve Türkiye işgalcilikle suçlanmıştı. 14 Ağustos 1974'te ABD geleneksel uyarısını yapmış, olası bir Türk-Yunan savaşında her iki ülkeye de askeri malzeme desteği sağlamayacağını bildirmiştir.³³⁴

6.6 ABD'nin Ambargo Kararı

ABD Başkanı Johnson'un, 1963–1964 Kıbrıs krizindeki mektubuyla ağır yara alan Türk-Amerikan ilişkileri, 1974 Kıbrıs kriziyle bir kez daha çıkmaza girmiştir. Bu dönemde Rum yanlısı bir politika izleyen ABD, 5 Şubat 1975'te aldığı bir kararla, Kıbrıs Barış Harekâtını gerekçe göstererek,

³³³ Soysal, **Türk Dış Politikası İncelemeleri İçin Kılavuz (1919–1993)**, Eren Yayınevi, İstanbul, 1993, ss. 85-86; (22 Şubat 1975) **Cumhuriyet** p., A.1.

³³⁴ Hart, **...Cyprus, A Frisrhand Account of Crisis Management**, s. 133; Bostanoğlu, **Türk- ABD İlişkilerinin Politikası...**, s. 455.

Türkiye'ye silah ambargosu uygulamaya başlamıştır. Türkiye uluslararası yalnızlığa iten bu ambargo Eylül 1978'e kadar sürmüştür.³³⁵ NATO içinde müttefik olan iki devletten birinin diğerine silah ambargosu uygulaması tarihte eşine rastlanmadık bir olay olmuştur.³³⁶

Türkiye'nin bu ambargo kararına cevabı aynı sertlikte olmuş ve 13 Şubat 1975 tarihinde Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin kuruluşu ilan edilmiştir.³³⁷ İkinci olarak, Türkiye'deki ABD üsleri konusunda büyük bir mücadele yaşanmıştır. 17 Haziran 1975 tarihinde, Türkiye ABD'ye verdiği bir notayla, Türkiye'de bulunan 20 kadar ABD üssünün statüsü hakkında 30 gün içinde müzakereye girilmediği takdirde yeni bir durumun doğacağını bildirmiştir.³³⁸ Türkiye'nin bu girişimi neticesinde, Temsilciler Meclisinde çok çetin tartışmalar yaşandı. 24 Temmuz'da yapılan oylamada az bir farkla ambargonun kaldırılması reddedildi.³³⁹ Bunun üzerine Ankara, bir gün sonra yani 25 Temmuz 1975 tarihinde Türkiye'deki tüm ABD üs ve tesislerinin 26 Temmuz 1975 tarihinden itibaren Türk Silahlı Kuvvetlerinin "*kontrol ve gözetimi*" altına gireceğini bildirdi.³⁴⁰ Türkiye'deki ABD üslerini kapatarak, anlamlı bir tepki göstermiştir.³⁴¹

ABD, Türkiye'nin gerçekleştirdiği 1974 Barış Harekâtı'nı bir türlü hazmedememiştir. Bunun arkasında başka sebepler de olduğu bazı yabancı radyo ve gazeteler tarafından ısrarla ileri sürülmüştür. 1974'te yapılan

³³⁵ Melek M. Fırat, "Kıbrıs Sorununun Türk Dış Politikasına Etkileri (1955–1997)", **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, s. 560.

³³⁶ Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 809.

³³⁷ "Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin Kuruluşu", <http://www.kktcb.eu/upload/pdf/87966.pdf>, Erişim Tarihi: 24 Nisan 2010.

³³⁸ Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 812.

³³⁹ Karar Temsilciler Meclisi'nde 206'ya karşı 223 oyla ret edilmiştir. "Ford: Türkiye ile Muhtemel İlişkiler Zedelenmiştir.", (26 Temmuz 1975) **Milliyet** p., A.6.

³⁴⁰ "Üstler Türk Ordusunun Denetimine Veriliyor", (26. Temmuz 1975) **Milliyet** p. A.1; Ellen B. Laipson, **Congressional-Executive Relations And The Turkish Arms Embargo**, US. Government Print Office, Washington, s.25.

³⁴¹ Uslu, "Kıbrıs Sorunu ve ABD", **Avrupa Birliği Kıskaçında Kıbrıs Meselesi**, ss. 151-187.

Sampson Darbesi'nin CIA tarafından gerçekleştirildiği veya en azından darbenin yapılacağını CIA'nın çok önceden bildiği iddia edilmiştir.³⁴²

Ecevit Hükümeti'nin Kıbrıs'ın Türk bölgesindeki Maraş'a 35.000 Rum göçmenin kabul edilebileceğini açıklaması, Türkiye'nin SSCB'ye yakınlaşması³⁴³ İran'da yaşanan yeni gelişmeler ve bunların yanı sıra Başkan Jimmy Carter'in özel gayreti sayesinde ABD'nin silah ambargosu 26 Eylül 1978 tarihinde kaldırılmıştır.³⁴⁴

6.7 Kıbrıs Krizinin Türk Dış Politikasına Etkileri

İkinci Dünya Savaşından sonra tüm dış politikasını NATO ve Batı Devletlerine göre belirlemiş olan Türkiye'nin Kıbrıs konusunda yaşadığı hayal kırıklığı, dış politikada yeni ve farklı bir açılım yapmasına neden olmuştur. Bu dönemde Türkiye'nin yalnız bırakılması ve kaderine terk edilmesi Türk diplomasisine önemli kazanımlar sağlamıştır. Çevre kuşak ülkelere ve bölgesel işbirliklerine önem verilmeye başlanmış ve Türk diplomasisinin yelpazesi genişlemiştir. Özellikle Johnson mektubunun yarattığı olumsuz hava, Türkiye'yi Doğu Blok'una ve Bağlantısız Ortadoğu ülkelerine yöneltmiştir. Başta Sovyetler Birliği olmak üzere Doğu Blok'u ülkeleri ile 1960'lı yıllarda önemli ilişkiler kurulmuştur. Bu yakınlaşma, siyasi yönden

³⁴² Aykut Edibali, **Türkiye'nin Kıbrıs Politikası Ne Olmalıdır**, Otağ Yayınları, İstanbul, 1974, s. 57.

³⁴³ Başbakan Bülent Ecevit Haziran 1978 yılında Sovyet Rusya'ya yaptığı ziyarette 23 Haziran tarihinde bir siyasi belge imzalamıştır. Gerçekte bu belge 17 Nisan 1972 tarihinde yayınlanan Türk-Sovyet "İyi komşuluk Deklarasyonu"ndan pek farklı değildi. Ancak Ecevit'in Sovyetlere karşı tutumu ve Sovyet Rusya'yı Türkiye için bir tehlike olarak görmediğini açıklaması ABD ve NATO tarafından tepki ile karşılanmıştır. Bkz.: "Stalin'in Türkiye Sırrı", (01 Aralık 2007) **Sabah** p., A.1 ; <http://arsiv.sabah.com.tr/2007/12/01/haber,85B3BE899A534240999C9E43EC49986F.html>, Erişim Tarihi: 02 Mart 2010.

³⁴⁴ Enver Bozkurt, Havva Demirel, **Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği Kapsamında Kıbrıs Sorunu**, Nobel Yayınları, Ankara, 2004, s. 36.

olumlu sonuçlar doğurmuş ve Sovyetler Birliği, Kıbrıs'ta iki toplumun varlığını kabul ettiğini açıklayarak, Türkiye'den yana tavır koymuştur.³⁴⁵

Kıbrıs konusunda yaşanan anlaşmazlık sonrası gelişmeler, Türkiye'nin artık dış politikada ulusal çıkarlarını korumaya başlayabileceğini göstermiştir. Johnson mektubunun ardından yeniden gözden geçirilen ilişkiler çerçevesinde Türkiye, Çok Taraflı Nükleer Güçten çekilmiş ve İncirlik Üssünün NATO amaçları dışında kullanılmasına izin vermemiştir. NATO ile ilişkiler açısından belki de en önemli hususta Türkiye'nin Çok Taraflı Nükleer Güç (Multi-Lateral Force)'e katılmaktan vazgeçmesi yönünde olmuştur. Ayrıca Türkiye, Amerikan gemilerinin boğazlardan geçiş haklarıyla ilgili bir düzenleme yapmış ve 1966 yılı başından itibaren uçaksavar füzeleriyle yüklü gemilerin boğazlardan geçişine izin vermemeye başlamıştır.³⁴⁶ Bu davranış da artık Türkiye'nin dış politikada adımlarını ne kadar dikkatli attığının bir göstergesi olmuş, Türk Hükümeti diğer ülkelere nasıl davranıyorsa ABD'ye de aynı muameleleri yapmaya başlamıştır.

Kamuoyu dış politikayla o güne dek rastlanmamış bir ilgi göstermiş, politikaları eleştirmiş hatta zaman zaman etkilemeye çalışmıştır. Bu da Türkiye'nin demokratikleşmesine önemli bir katkı sağlamış ve Türk Siyasal Hayatı açısından önemli bir adım olmuştur. Türk Hükümeti, Kıbrıs Sorunu ile birlikte dış politikaya daha çok önem vermeye başlamış ve dış politikasını bir kez daha gözden geçirmiştir.

Türkiye'de oluşan anti-Amerikan hava, sol eğilimleri güçlendirmiş, sağ kesim de ABD'nin her zaman kendi çıkarları ön planda tutacağını anlamıştır.³⁴⁷ Türkiye'nin, ABD'nin Vietnam politikasına destek vermemesi ve eleştirmesi de artık kayıtsız şartsız bir desteğin olmayacağını göstermiştir.

---

³⁴⁵ Semih Vaner, **Türk-Yunan Uyuşmazlığı**, Metis Yayınları, İstanbul, 1990, s. 186.

³⁴⁶ (28 Nisan 1966) **Cumhuriyet** p. A.1.

³⁴⁷ Sander, **Türk-Amerikan İlişkileri...**, ss. 236-238.

Kıbrıs Sorununun Türk Dış Politikası'nda önemli bir yer kaplaması diğer dış politikaları ve uluslararası sorunları da etkilemeye başlamıştır. Kıbrıs Sorunu, Türkiye'nin önüne hep bir engel olarak getirilmiştir. Kıbrıs Sorunu yüzünden Türkiye hep tek yönlü bir politikaya itilmiş ve uluslararası alanda hep Yunanistan ile birlikte anılmaya başlamıştır. Yunanistan ise, haçlı zihniyetini devam ettirerek, Batı'ya karşı hep Türkiye'nin Müslüman bir ülke olmasını koz olarak kullanmış ve kendi lehinde kararlar almaları konusunda baskı yapmıştır. Batının da bu yeni haçlı anlayışına çanak tutmasıyla, Kıbrıs Sorunu sanki Türk - İslâm tehlikesiymiş gibi gösterilerek sürekli canlı tutulmaya çalışılmıştır.

Johnson Mektubu, Türk Dış Politikası'nda uzun yıllar Türk -Amerikan ilişkilerindeki olumsuz etkisini sürdürmüştür. Mektupta, olası bir Sovyet saldırısı karşısında Türkiye'nin savunulamayacağına ima edilmiş olması, Türkiye'nin olaylara bakış açısını değiştirmiş ve içinde bulunduğu güvensiz ortamı fark etmesini sağlamıştır. Özellikle NATO ile olan ilişkilerini yeniden sorgulayan Türkiye, bundan sonra tesis edilen askeri yapılanmalara gerekli incelemeyi yaptıktan sonra katılmıştır.

Türk Ordusunun envanterinde bulunan silahların büyük çoğunluğu, Amerikan menşeliydi. Türkiye, Johnson Mektubu'nun silahlarla ilgili maddesi göz önüne aldığı anda tehlikenin ve eksikliğin farkına varmış ve silah aldığı ülkelerin sayısını arttırmaya çalışarak ve silah sanayisine gereken önemi vermeye başlamıştır.

Ayrıca Donanma altyapısının yetersiz olduğunun anlaşılması, Türkiye'yi önemli bir deniz gücü oluşturmaya itmiştir.

Yıllarca kamuoyunu meşgul eden Amerikan yardımları; hükümetin hesap uzmanları tarafından incelenmiş ve Türkiye'ye verilen yıllık ortalama 131 milyon dolarlık yardımın bir kısmının kullanılış şekli araştırılmıştır. Elde

edilen sonuçlara göre, Türkiye'nin Amerikan yardımını iyi kullanamadığı belirlenmiştir.³⁴⁸

---

³⁴⁸ (3 Mart 1968),**Cumhuriyet** p. A.1.

SONUÇ

Uluslararası ilişkilerin başlıca aktörleri olan devletler, birbirlerinden keskin sınırlar ile ayrılırlar dahi, tamamen bağımsız değillerdir. Her devlet kendi kaderini tayin etmek ve vatandaşlarının çıkarlarını gözetebilmek için, kendisine en uzak devletle dahi ilişkilerini düzenleme ihtiyacı duymaktadır. Retorik olarak, devletler bağımsız olmaya çalıştıkları müddetçe bağımlı kalmak zorundadırlar. 18.yüzyılda Avrupa’da uluslararası sistemin doğuşuna şahitlik eden Jean Jacques Rousseau bağımsız devlet olabilme koşullarını ele alırken “*Devletin kendini bilebilmesi, kendisi dışındakileri ne kadar bildiğine bağlıdır*” cümlesini kullanmıştır.³⁴⁹

Devletlerin birbirleri ile diyalog kurma ihtiyacı ise, Antik Yunan’dan itibaren diplomasiyi, diplomasi ise, çeşitli kurumları hayata geçirmiştir. Devletlerarasında kullanılan diplomasi çıkarlar doğrultusunda çatışmaları önlemek ve uzlaşi sağlamak içindir. Çalışmada, özellikle çatışmaların doğurduğu krizleri çözmek için araç olarak diplomasinin kullanılması ele alınmış ve “*Kriz Diplomasisi*” kuramsal çerçevesinde Türk-Amerikan ilişkileri incelenmiştir.

18.yüzyılda Osmanlı topraklarına ticaret yapmak amacıyla gelen ilk Amerikan gemileri, Avrupa’dan gelenler gibi yoğun korsanlık tehdidiyle karşı karşıya kalmışlardır. Amerika, bağımsızlığını yeni kazandığı bu dönemde ağır bir ekonomik darboğaza girmiş; mali sorunlarını çözmek için karlı bir ticaret yolunu, Osmanlı’nın Mağrip bölgesinden geçen doğu Akdeniz kıyılarını, seçmiştir. Bu bölgede ticaret yapmak, Osmanlı Devleti ile ticaret anlaşması yapmaya bağlıdır ve Amerika 1830 yılına kadar bu amaç için oldukça gayret sarf etmiştir. Osmanlı’da yaşayan ve İzmir limanında ticaret yapan vatandaşlarının haklarını korumak için 1802 yılında resmi bir konsolosu Osmanlı topraklarına göndermiştir. Ancak Osmanlı Devleti bu yeni kurulan ve kendisinden hayli uzaktaki devlet ile herhangi bir anlaşma yapmayı ve

---

³⁴⁹ “Rousseau’s The Social Contract”, <http://www.fordham.edu/halsall/mod/Rousseau-soccon.html>, Erişim Tarihi: 22 Mart 2010.

ilişkileri sıkılaştırmayı uzun süre uygun bulmamıştır. Ve kendisini haklı çıkarır şekilde, imzalanan 1830 Ticaret ve Seyr-i Sefain antlaşması Osmanlı için ticari açıdan pekte karlı bir antlaşma olmamış, ABD'ye verdiği kapitülasyon niteliğindeki bu ayrıcalıkların karşılığını alamamıştır. Diğer yandan, içinde bulunduğu zor günlerde kendisine bir müttefik aramış ve ABD'nin bu boşluğu dolduracağını ummuştur. Diğer yandan ABD kendi kıtasında cereyan eden problemlere odaklanmış ve diğer batı ülkeleri gibi Osmanlı Devleti'ni parçalamaya yönelik olan “*Doğu Sorunu*”na uzun süre tarafsız kalmıştır.

Böylece, çıkarlar doğrultusunda başlayan iki ülkenin diplomasi trafiği, 1914 yılına kadar ciddi bir krizle veya zorlanmayla karşılaşmamıştır. Zaman içerisinde Osmanlı İmparatorluğu küçülmeye başlarken, ABD ise, Batı'da yükselen güç olmuştur. Bundan sonra ilişkilere yön veren Osmanlı veya Türkiye Cumhuriyeti değil ABD olmuştur. 1.Dünya Savaşı arifesinde gerilen ilişkiler 1917'de iki ülkenin savaşta karşı saflarda olmasından dolayı, mecburen kesilmiştir. Ancak savaş sonrası düzenlenen Lozan Konferansı'na, gözlemci statüsünde katılmış olmasına rağmen, ABD'nin, İngiltere'nin politikalarını destekleyen bazı tutumlar takınması, özellikle adli konulardaki kapitülasyonlar, Amerika ile Türkiye arasında ciddi sorunlar yaratmıştır. Türkiye Cumhuriyeti ve ABD arasındaki diplomatik ilişkiler 1927 yılında tekrar başlamıştır. Ve bu tarihten sonra iki ülke birbirine ultimatov vermemiş ve ilişkiler bir daha hiç kesintiye uğramamıştır.

Ancak çalışmada, diplomatik ve ticari ilişkilerin yanı sıra bu dönemdeki siyasi ilişkilere, iki ülke başkanlarının ve diplomatlarının tutumlarına ve Amerika'da yaşayan ve söz sahibi olan Rum ve Ermeni diasporasının Amerika'nın Osmanlı Devleti ve Türkiye'ye yönelik dış politikasının şekillenmesinde ne derece önemli rol oynadığına değinilmiştir. Örnek vermek gerekirse, Ermenilerin yürüttükleri etkili propaganda faaliyetleri, Lozan Antlaşması'ndan sonra Birleşik Devletler ile imzalanan Genel Antlaşmanın senatoda reddedilmesine sebep olmuştur. Aynı şekilde, 1927'de Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Washington büyükelçisi Muhtar Bey ancak polis korumasında oteline ulaşabilmiştir.

Diplomatik ilişkilerin tekrar başlamasında etkili olan bir diğer faktör de yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin içerisinde bulunduğu ekonomik güçlüklerdir. Ayağa çabuk kalkması için dışarıdan; bağımsızlığına saygılı ve kapitülasyonlar gibi yozlaşmayacak nitelikte sermayenin ülkeye girmesi gerekmekte idi.

İkinci Dünya Savaşı'na kadar ilişkilerin seyri incelendiğinde görülmüştür ki, Mustafa Kemal Atatürk'ün, Amerikan milletine karşı ilgili ve hürmetli olmasının ilişkilerin gidişatına oldukça büyük etkisi olmuştur. Atatürk, olumlu yaklaşımının karşılığını her fırsatta almıştır. ABD'nin içe kapalı (izolasyonist) politikasına devam etmesi ve yaşanan 1929 Ekonomik Krizi'nin ülkeleri daha da kendilerine dönük hale getirmesi, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin iç ve dış siyasi konumunu güçlendirme çabaları, yakın komşularla ilişkilerini geliştirme girişimleri bu dönemin belli başlı parametreleridir.

Türkiye-ABD ilişkilerinin çerçevesini İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, her iki ülkenin ortak güvenlik politikaları belirlemiştir. Soğuk Savaş'ın başlaması ile Sovyet tehdidine karşı oluşturulan ortak güvenlik stratejileri kapsamında, ABD'nin Türkiye'ye yaptığı askeri ve ekonomik yardımlar ilişkilerin hep merkezinde olmuştur. ABD'de bu bağımlılığı koz olarak kullanmaktan çekinmemiştir. Türk-Amerikan ilişkilerinde 1960'a kadar hemen hemen hiçbir siyasi sorun krize dönüşmemiştir. Ancak bu tarihten itibaren, iki müttefik arasında normalde rastlanılması pek muhtemel olmayan siyasi krizler ve politik fikir uyuşmazlıkları baş göstermiş; ancak yine de ittifak ilişkisi devam etmiştir. Bu süreçte ilişkileri geren ilk olay, 1962 yılında ABD'nin Küba krizi sırasında Türk çıkarlarını hesaba katmaksızın Türkiye'yi bir pazarlık unsuru yapması ve Jüpiter füzelerini Türkiye'ye danışmadan sökme kararını almasıdır. Bu karar Türk kamuoyunda ABD aleyhtarı bir hava yaratmıştır.

İlişkileri olumsuz yönde etkileyen bir diğer kriz ise, çalışmada ayrıntıları ile ele alınan afyon krizidir. ABD'ye giren uyuşturucunun büyük ölçüde Türkiye'den geldiği iddiası sonucu ABD Başkanı Nixon ve ABD'li

yöneticiler, seçim öncesi verdikleri uyuşturucuyla savaş sözü kapsamında Türkiye'yi hedef tahtasına koymuşlardır. Gerçekte uyuşturucunun asıl kaynağı Uzakdoğu ülkeleri iken, bölge ülkelerinin üretici ve kaçakçılara karşı otoriteleri zayıf olması ABD'yi pek çok konuda kendisine bağımlı olan ve daha etkili politikalar üretebileceği Türkiye'ye yöneltmiştir. Dönem dönem başa geçen askeri yönetimler, dış politikanın zayıf olduğu süreçlerdir. Askeri ve ekonomik yardımlar açısından ABD'ye bağlı olan hükümet, ABD'nin isteklerine boyun eğmek zorunda kalmıştı. Bu sebeple, Türkiye'de, 1971 yılında askeri yönetimin başa gelmesi ile oluşan otorite boşluğunda, afyon ekimi konusunda yasaklama konmuştur. Ancak 1974 yılında tekrar serbest bırakılması ile kriz yeniden baş göstermiştir.

Çalışmada ele alınan üçüncü büyük kriz ise, *Kıbrıs Krizi*'dir. Kıbrıs'ta yaşanan 1963-64 mezalimi esnasında, ABD'nin Yunanistan'a yakın bir tavır içinde bulunmayı tercih etmesi, ardından ABD Başkanı Johnson'un Başbakan İnönü'ye yazdığı tarihi "*Johnson Mektubu*", Türk-ABD ilişkilerinde dönüm noktasını oluşturmuştur. ABD'nin; Truman Doktrini kapsamında Türkiye'ye verdiği silahlarının, Kıbrıs'ta kullanılmasını men etmesi ve Türkiye'ye bu yüzden gelecek bir Sovyet saldırısında, NATO anlaşmasının işlemeyeceğini bildiren mektubu ile İnönü'nün "*yeni bir dünya kurulur, Türkiye'de onun içinde yerini alır*" şeklindeki yanıtı ile başlayan ve Türkiye'nin 1964'ten itibaren Sovyetler ile ilişkileri düzeltme arayışlarına da yol açan tartışmalar, ilişkilerde yeni bir kriz yaratmıştır.

Bunun yanında, dikkate değer bir diğer nokta ise, Kıbrıs konusunda sorunlar yaşadığımız Rumların ve soykırım iddialarını her fırsatta dile getiren Ermenilerin ABD'de yoğun lobi ve propaganda faaliyetleri yürütmeleridir. Bu iki grubun da, ABD'deki basın yayın kuruluşlarıyla yakın ilişkileri dikkat çekicidir.

Çalışma genel olarak, yukarıda da belirtildiği gibi Türk-Amerikan ilişkilerini tarih sürecinde incelemiş ve özellikle kriz safhalarında yürütülen diplomasiye odaklanmıştır. Ancak, yaklaşık resmi ilişkilerin başladığı 200

yıllık zaman zarfında, İki lke arasındaki tüm krizlerden, öncelikle ilişkilerin sonlandırılması arifesindeki büyükelçi krizi, afyon krizi ve son olarak ta Kıbrıs krizi ayrıntıları ile incelenmiştir.

Kriz dönemlerine kadar ilişkiler nasıl cereyan etmiş, kriz safhasına nasıl gelinilmiş, kriz sürecinde nasıl bir diplomasi yürütülmüş ve son olarak kriz nasıl sonlandırılmıştır soruları yukarıda belirtilen üç kriz için yanıtlanmıştır.

KAYNAKLAR

KİTAPLAR

AKGÜN, Mensur. “Geçmişten Günümüze Türkiye ile Rusya Arasında Görünmez Bağlar: Boğazlar”, (Der.) Gülten Kazgan, Natalya Ulçenko, **Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya: Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler**, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003.

ARCAYÜREK, Cüneyt. **Cüneyt Arcayürek Açıklıyor 6: Çankaya'ya Giden Yol (1971-1973)**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985. ARI, Tayyar. **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, İstanbul: Alfa Yayınevi, 1997.

ARAS, Tefvik R. **Lozan'ın İzlerine 10 Yıl**, İstanbul: Akşam Matbaası, 1935.

ARMAOĞLU, Fahir. **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.

....., **Siyasi Tarih 1914-1995** (Genişletilmiş 13.Baskı), İstanbul: Alkım Yayınevi, 1998.

ATALAY, Çetinkaya, **Ege'de Olup Bitenler**, Ankara: Ankara Deniz İkmal Komutanlığı Basımevi, 2006.

BAĞCI, Hüseyin. **Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası**. İstanbul: İmge Yayınevi, 1990.

BAL, İdris, **21.Yüzyılda Türk Dış Politikası**, Ankara: Lalezar Kitapevi, 2006.

....., **ABD Politikaları ve Türkiye**, Ankara: Lalezar Yayınevi, 2008.

BAYUR, Yusuf H. **Türk İnkılâbı Tarihi**, C.2, 1.Kısım, Ankara: TTK Yayınları, 1991.

BARKAY, Gül İ. **ABD Diplomasisinde Türkiye (1940-1943)**, İstanbul: Büke Yayınları, 2001.

- BOIN, Arjen. Eric Stern, **The Politics of Crisis Management: Public Leadership Under Pressure**, London: Cambridge University Press, 2005.
- BOSTANOĞLU, Burcu. **Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası**, Ankara: İmge Yayınevi, 1999.
- BOYLE, Francis A. **World Politics and International Law**, Duke University Press, 1985.
- BOZKURT, Enver. Demirel, Havva. **Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği Kapsamında Kıbrıs Sorunu**, Ankara: Nobel Yayınları, 2004.
- BRECHER, Michael. **Studies in Crisis Behavior**, New Jersey: The State University Press, 1979.
- BRUNE, Lester H.; BURNS, Richard D. **Chronological History of US Foreign Relations**, Edition I, New York: Routledge Pub., 2003.
- ÇAKMAK, Haydar. **Uluslararası Krizler ve Türk Silahlı Kuvvetleri**, Ankara: Platin Yayınevi, 2004.
- ÇAY, Abdülhaluk. **Kıbrıs'ta Kanlı Noel 1963**, Ankara: TKAE Yayınları, 1989.
- DEDEOĞLU, Beril, **Uluslararası Güvenlik ve Stratejileri**, İstanbul: Derin Yayınları, 2003.
- DENKTAŞ, Rauf. **Rauf Denktaş'ın Hatıraları**, C.1, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1996.
- ELLIOT, Jonathan. **The American Diplomatic Code (Embracing a collection of Treaties and Conventions Between United States and Foreign Powers from 1778-1834) Vol.1**, Washington: Jonathan Elliot Press, 1834.
- ERHAN, Çağrı. **Beyaz Savaş: Türk-Amerikan İlişkilerinde Afyon Sorunu**, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1996.

- ..... **Türk Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri**, Ankara: İmge Yayınevi, 2001.
- ..... **Turkish - American Relations: Past, Present, Future**, Çağrı Erhan, Mustafa Aydın (Der.), Londra: Routledge, 2004.
- ERİM, Nihat. **Devletler Arası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri**, C.1, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara: TTK Basımevi, 1953.
- EROL, Mine. **Türkiye’de Amerikan Mandası Meselesi (1919-1920)**, Giresun, 1972.
- ....., **Osmanlı İmparatorluğunun Amerika Büyükelçisi Rüstem Bey**, Ankara: Bilgi Basımevi, 1973.
- ....., **Birinci Dünya Savaşı Arifesinde Amerika’nın Türkiye’ye Karşı Tutumu**, Ankara: Bilgi Basımevi, 1976.
- EVANS, Laurence. **United States Policy and the Partition of Turkey 1914-1924**, Baltimore: The John Hopkins Press, 1965.
- FENDOĞLU, Tahsin H. **Modernleşme Bağlamında Osmanlı-Amerikan İlişkileri (1786-1929)**, İstanbul: Beyan Yayınları, 2002.
- FOWLER, George. **Turkey: The History Of Origine, Process and Decline of Ottoman Empire**, London: 1854.
- GAZİOĞLU, Ahmet C. **Kıbrıs Tarihi İngiliz Dönemi 1878-1960**, Lefkoşa: Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi (CYREP), 2003.
- GÖNLÜBOL, Mehmet. **Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1995**, Ankara: Siyasal Kitapevi, 1977.
- ..... **Uluslararası Politika**, Ankara: Atilla Kitapevi, 1993.
- GÜREL, Şükrü S. **Tarihsel Boyut İçinde Türk-Yunan İlişkileri 1821-1993**, Ankara: Ümit Yayıncılık, 1993.

GREW, Joseph C. **Lozan Günlüğü**, Çeviri: Seha Meray, 3. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları, 2001.

HAKTANIR, Korkmaz. **Under The Shadow of The Embargo**, Ankara: SAM Yayınları, Mayıs 2001.

HANES, W. T. SANELLO, Frank. **The Opium Wars (1840-1842)**, Illinois: Sourcebooks Press, 2002.

HART Parker T., **The NATO Allies at The Threshold of War : Cyprus, A Fristhand Account of Crisis Management**, Durham: Duke University Press, 1990.

HERRING, Eríc. **Danger and Opportunitv: Explainig International Crisis Outcome**, Manchester: Manchester University Press, 1995.

İPEKÇİ, İsmail C. **Tarih Acısından 12 Mart**, İstanbul: Cem Yayınevi, 1977.

İSKİT, Temel. **Diplomasi: Tarihi, Teorisi, Kurumları ve Uygulaması**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007.

KANTARCI, Şenol. **Amerika Birleşik Devletleri'nde Ermeniler ve Ermeni Lobisi**, Ankara: Lalezar Kitapevi, 2007.

....., **Osmanlıda Onurlu Bir Diplomat ve Milli Mücadelenin Önemli Siması Ahmed Rüstem Bey**, İstanbul: Doğan Kitap Yayınları, 2009.

KARAL, Enver Z. **Büyük Osmanlı Tarihi**, C.1, Ankara: TTK Yayınları, 1995.

KASALAK, Kadir. **Millî Mücadele'de Manda ve Himaye Meselesi**, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, 1993.

KESİKTAŞ, Fatma Gül. **Kıbrıs Sorununun Türk-Amerikan İlişkilerine Yansıması: Johnson Mektubu (1960-1965)**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi,) Isparta, 2005.

KISSENGER, Henry. **Diplomacy**, New York: Simon ve Schuster Press, 1994.

KOÇ, Süleyman. **Dünden Bugüne Kıbrıs Sorunu ve Stratejik Yaklaşımlar**, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2005.

KODAMAN Bayram. **Sultan II. Abdülhamid Devri ve Doğu Anadolu Politikası**, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1987.

....., **Türkler-Ermeniler ve Avrupa**, Ankara: SDÜ Yayınları, 1994.

KURAN, Ercüment. **Kıbrıs İdaresi'nin İngiltere'ye Terki: Kıbrıs ve Türkler**, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1964.

KURAT, Akdes N. **Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1800-1959)**, Ankara: Doğu Yayınları, 1959.

KÜRKÇÜĞİL, Masis. **Kıbrıs: Dün ve Bugün**, İstanbul: İhtaki Yayınları, 2003.

LAMOUR, Catherine. **Eroin Dosyası**, Çev. Semih Tuğrul, İstanbul: İstanbul Milliyet Yayınları, 1985.

LOWRY, Health W. **The Story Behind Ambassador Morgenthau's Story**, İstanbul: The İsis Pres, 1990.

MALLINSON, William. **A Modern History of Cyprus**, New York: İ.B Tauris & Co.Ltd., 2005.

MCGHEE, George. **ABD-Türkiye-NATO-Ortadoğu**, Ankara: Bilgi Yayın Evi, 1992.

MCKERCHER, B.J.C; MOSS D.J. (Ed.), **Shadow and Substance in British Foreign Policy 1895-1939**, Alberta: The University of Alberta Press, 1984.

MERAY, Seha. L. **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar ve Belgeler**. İkinci Takım, Ciltli, İstanbul: 1993.

MORGENTHAU, Henry. **Ambassador Morgenthau's Story**, New York: Page and Company Press, 1918.

MÜTERCİMLER, Erol. **Satılık Ada Kıbrıs**, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2004.

ORAN, Baskın. **Türk Dış Politikası**, C.1, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

ÖZBAKIR, Göksel Ataman. **İşletmelerde Kriz Yönetimi ve Uygulamadan Bir Örnek**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1992.

ÖZMEN, Süleyman. **Avrasya'nın Kırılma Noktası Kıbrıs**, İstanbul: İQ Yayınları, 2005.

ÖZTÜRK, Metin. **Amerika Çökerken Yeni Kutuplaşma**, Ankara: Fark Yayınları, 2007.

SANDER, Oral. FİŞEK Kurthan. **ABD Dışişleri Belgeleriyle Türk-ABD Silah Ticaretinin İlk Yüzyılı (1829-1929)**, İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1977.

....., **Türk-Amerikan ilişkileri 1947-1964**, Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, Ankara, 1979.

SERTER, Vehbi Z. FİKRETOĞLU Ozan Z., **Kıbrıs Türk Mücadele Tarihi (1878-1988)**. Lefkoşa: Halkın Sesi LTD., 1988.

SEZER, Ayten. **Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.

SONGAR, Ayhan. **Haşhaş Meselesi ve Türkiye**, İstanbul: Hareket Yayınları, 1974.

SONYEL, Selahi R. **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C.1, Ankara: TTK Yayınları, 1995.

- SOYSAL, İsmail. **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-945)**, C.1, Böl. XV, Ankara: TTK Basımevi, 2000.
- SÖZEN, Ahmet. **The Cyprus Conflict and The Negotiations: A Political and International Law Perspective**, Can Reklam, Ankara: 1998.
- SÖZÜÖZ, Necati. **Türk-Amerikan İlişkilerine Genel Bir Bakış (1923-1950)**, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1992.
- STEPHEN, Michel. **The Cyprus Question**, London: British Northern Cyprus Parliamentary Group, 1997.
- ŞAHİN, Haluk. **Gece Gelen Mektup: Türk-Amerikan İlişkilerinin Dönüm Noktası**, İstanbul: Cep Yayınları, 1987.
- TOKLU, Vefa. **Uluslararası İlişkiler**, Ankara: İmaj Yayınevi, 2004.
- TUNCER, Hüner. **Kıbrıs Sarmalı: Nasıl Bir Çözüm?**, Ankara: Ümit Yayıncılık, 2005.
- ....., **Atatürkçü Dış Politika**, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2008.
- UÇAROL, Rifat. **1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı-İngiliz Antlaşması**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1978.
- ..... **Siyasi Tarih (1789-1999)**, İstanbul: Filiz Kitapevi, 2000.
- ULUGAY, Osman. **Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı**, İstanbul: Yelken Yayınevi, 1974.
- USLU, Nasuh. **Turkish American Relations 1960-1975**, Durham Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1991.
- ..... **Türk-Amerikan İlişkileri**, Ankara: 21.Yüzyıl Yayınları, 2000.
- ..... **Türk-Amerikan İlişkilerinde Kıbrıs**, Ankara: 21.Yüzyıl Yayınları, 2000.
- VANER, Semih. **Türk-Yunan Uyuşmazlığı**, İstanbul: Metis Yayınları, 1990.

WILKENFELD, Jonathan. YOUNG Kathleen J., MCOUINN David, **Mediating International Crisis**, NewYork: Routledge Press, 2005.

..... Michael Brecher, **A Study of Crises**, Michigan: The University of Michigan Press, 1997.

MAKALE

ABD Dışışleri Bakanlığı, "Amerika Tarihinin Ana Hatları", Yayınlayan: Türk Dışışleri Bakanlığı, İstanbul: 1951.

AÇIKSES, Erdal. "Lozan'da Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri Arasında İmzalanan 6 Ağustos 1923 Tarihli Anlaşma". **Atatürk Yolu Dergisi**, S.21, Ankara, Mayıs 2000, ss. 1-31.0

AKGÜN, Mensur. "Great Powers and Straits: From Lausanne to Montreux". **Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı**, S.24, Ankara, 1994, ss. 57-87.

AKÖZ, Alaadin. "Karamanoğlu II. İbrahim Beyin Osmanlı Sultanı II. Murat'a Vermiş Olduğu Ahidname". **Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.25, S.40, Ankara, 2005, ss. 71-92.

AKSU, Fuat. "Türk-Yunan İlişkilerinde Güvenlik ve Güven Arttırma Çabaları". **Soğuk Savaş Sonrasında Avrupa ve Türkiye**, Cem Karadeli (Der.), Ankara: Ayraç Yayınları, 2003, ss. 242-275.

AKYÜZ, Yılmaz. "Financial System And Policies In Turkey İn The 1980s", **The Political Economy of Turkey**, New York: St. Martin's Press, 1990, ss. 30-58.

ALAYSA, Fikret H. "Yunanistan ve Kıbrıs Meselesi", **Kıbrıs ve Türkler**, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1964, ss. 167-177.

ARMAOĞLU, Fahir. "Amerikan Belgelerinde Kıbrıs Sorunu 1958-1959", **Belleten**, C.LX, S.229, Ankara: TTK Basımevi, 1997, ss. 734-756.

....., "Atatürk Döneminde Türk-Amerikan İlişkileri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Cilt: 13, S. 38, 1997, ss. 630-640.

ARSLAN, Ozan. "1.Dünya Savaşı Başında Kapitülasyonların İttihat ve Terakki Hükümeti Tarafından Kaldırılması ve Bu Gelişmeler Karşısında Büyük Güçlerin Tepkileri", **Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi**, S.10, 2008, ss. 260-272.

ARTHUR, Chester. "Controversy Over The Cutoff of Military Aid to Turkey". **Congressional Digest** S. 54, Nisan 1975, ss. 40-65.

BAYTAL, Yaşar "Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950-1957)", **Ankara Üniversitesi Atatürk Yolu Dergisi**, S.40, Ankara: 2007, ss. 545-567.

BOZKURT, İsmail. "Kıbrısın Tarihine Kısa Bir Bakış". (Der.) İrfan Kaya Ülger-Ertan Efegil, **Avrupa Birliği Kıskaçında Kıbrıs Meselesi**, Ankara: HD Yayıncılık, 2001, ss. 6-25.

BÖLÜKBAŞI, Süha. "Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Birleşmiş Milletler: 1954-1996 Arası Barışçı Çözüm-süzlük", (Der) Faruk Sönmezoğlu, **Türk Dış Politikasının Analizi**, İstanbul: Der Yayınları, 2001, ss.18-26

CUMALIOĞLU, Yakan. "Kıbrıs Türklerinin Bağımsızlık ve Özgürlük Mücadelesi", (Der.) İrfan Kaya Ülger, Ertan Efegil, **Avrupa Birliği Kıskaçında Kıbrıs Meselesi**, Ankara: HD Yayıncılık, 2001, ss.46-66

ÇETİN, Atilla. "Garp Ocakları". **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. XIII, İstanbul: 1996, ss.62-76

EDİBALİ, Aykut. **Türkiye'nin Kıbrıs Politikası Ne Olmalıdır**, İstanbul: Otağ Yayınları, 1974, ss.34-48

- ERHAN, Çağrı. "Osmanlı-Amerikan İlişkilerinin Başlangıcında Temel Faktörler (1776-1830)", İsmail Soysal (Der.), **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, ss.12-34.
- ....., "Türkiye-ABD ilişkilerinin Mantıksal Çerçevesi", (Der.) İdris Bal, **21.Yüzyılda Türk Dış Politikası**, Ankara: Lalezar Kitapevi, 2006, ss. 120-145.
- ....., "ABD ve NATO'yla İlişkiler", (Der.) Baskın Oran, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, C.1, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, ss. 555-559.
- ERKAN, Serdar. "Kriz Müdahale Planı". **YÖRET Vakfının "Okullarda Acil Durum Psikolojik Destek Projesi" (OKADPDR) Eğitim Materyali**, İstanbul: 1996, ss. 68-82.
- FIRAT, Melek M. "Kıbrıs Sorununun Türk Dış Politikasına Etkileri (1955-1997)", İsmail Soysal (Der.), **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, ss.89-108
- FENDOĞLU, H. Tahsin. "Amerika Birleşik Devletleri'nin Misyonerleri ve Osmanlı Devleti", **Türkler Ansiklopedisi**, C. 14, Ankara: Yeni Türkiye Araştırma ve Yayım Merkezi, 2002, ss.56-78
- GAZİOĞLU, Ahmet. "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kıbrıs", (Der.) Hasan Cemal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, **Türkler Ansiklopedisi**, C.19, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, ss.46-68.
- GORDON, Leland J. "The Turkish-American Treaty Relations", **The American Political Science Review**, Los Angeles: American Political Science Association Press, Vol.22., No:3 Ağustos 1928.
- GÖNLÜBOL, Mehmet. "Atatürk'ün Dış Politikası, Amaç ve İlkeler", **Atatürk Yolu Dergisi**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1995 ss. 233-277.

- ....., Ömer Kürkçüoğlu, "Atatürk Dönemi Dış Politikasına Genel Bir Bakış", Ankara: **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2000, ss. 3-27.
- GÜL, Mustafa. "İkinci Dünya Savaşı Sırasında Müttefikler Arasında Yapılan Önemli Toplantılarda Türkiye", **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirimleri II (İkinci Dünya Harbi ve Türkiye)**, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1999, ss. 20-35.
- GÜLER, Yavuz, "Osmanlı Devleti Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri 1795-1914", **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, C.6, S.1, Kırşehir: 2005, ss. 227-240.
- HUREWİTZ, J.C. "ABD ve Misyonerler, Ermeniler, Siyonist Hareket, Amerikan Kolejleri", **Çağdaş Düşünce Işığında Atatürk Dergisi**, İstanbul: Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, 1983, ss. 490-499.
- İLDENİZ, Hüseyin. "İkinci Dünya Harbinin Siyasi ve Askeri Olaylarının Türkiye Büyük Millet Meclisi Müzakerelerinde Değerlendirilmesi", **Altıncı Askeri Tarih Semineri**, Ankara: Genelkurmay Basımevi, ss. 480-495.
- İŞYAR, Ö. Göksel. "An Analysis Of Turkish-American Relations From 1945 to 2004: Initiatives and Reactions In Turkish Foreign Policy", **Alternatives: Turkish Journal of International Relations**, Vol.4, No.3, 2005, ss. 21-52.
- ..... "Uluslararası Politikada Krizlerin Tanımlanması ve Yönetimi", İdris Bal (Der), **Değişen Dünyada Uluslararası İlişkiler**, Ankara: Lalezar Kitapevi, 2006, ss. 225-269.
- KALELİOĞLU, Oğuz. "Türk-Yunan İlişkileri ve Megali Idea", **Ankara Üniversitesi Atatürk Yolu Dergisi**, S.41, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2008, ss. 105-123.

KARACA, İclal. "1919 Yılı Osmanlı İmparatorluğunda Osmanlılık Fikri Üzerine Değişik Görüşler", **Ankara Üniversitesi Atatürk Yolu Dergisi**, C.2, S.7, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1991, ss. 539-551.

KOLOĞLU, Orhan. "Türkle Amerikalının Tanışmasının 200 Yılı", **Tarih ve Toplum Dergisi**, S.163, İstanbul: İletişim Yayınları, 1997, ss. 10-23.

KONAN, Belkis. "Osmanlı Devletinde Protege (Koruma) Sistemi", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.58, S.1, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2009, ss.155-174

KUNERALP, Sinan. Ottoman Diplomacy and the Controversary över the Interpretation of Article 4 of the Turco-American Treaty of 1830, **Turkish Yearbook of International Relations**, S.31. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2000, ss. 7-21.

KURAN, Ercüment. "Milli Mücadele ve Amiral Bristol", **Dış Politika**, C.10, No.1, 1983, ss. 30-40

....."Osmanlı Rus İlişkileri Çerçevesinde Ermeni Sorunu", **OTAM Dergisi**, S.5, Ankara: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, 1994, ss. 532-556.

KUNERALP, Sinan. "Tanzimat Sonrası Osmanlı Sefirleri", İsmail Soysal (Der.), **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, ss.113-126

KURAT, A.Nimet. "Berberi Ocakları ile ABD Münasebetleri (1774-1816)", **Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi**. C.2, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1964, ss. 175-214.

....., "Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri Arasındaki Münasebetlere Ait Arşiv Vesikalıkları", **Ankara Üniversitesi Tarih**

Araştırmaları Dergisi, C.5, S.8, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1967, ss. 934-956.

LARSON, David. "Objectivity, Propaganda and the Puritan Ethic", **The Puritan Ethic in United States Foreign Policv**. (Der.) David Larson, New Jersey: Van Nostranrand Co., 1966, ss, 4-26.

LİPPE, John V. "The Other Treaty of Lausanne: The American Public and Official Debate on Turkish-American Relations", **Milletler Arası Münasebetler Türk Yıllığı**, S.23, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1993, ss. 40-55.

MERAY, Seha L. "Diplomasi Temsilcilerinin Hukuki Statüsü", **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi**, C.11, S.3, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi: Eylül 1956, ss. 74-98.

MERRILL, Dennis. Thomas G. Paterson (ed.), **Major Problems in American Foreign Relations Volume I: To 1920**, New York: Boston Pub., 1995, ss. 8-12.

OKMAN, Cengiz. "Turkish Foreign Policy: Princples-Rules-Trends (1814-2003)", İdris BAL(Der)., **Turkish Foreign Policv in Post Cold War Era**. New York: Brown Walker Press, 2004, ss. 4-35.

OVALI, Şevket. "Tarihsel Bir Perspektiften Batı-Yunanistan ilişkilerinin Siyasal Arka Planı (1821-1945)", **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi**. S.62, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2007, ss. 224-245

ÖZEY, Ramazan. "Türkiye Aksırsa Kıbrıs Nezle Olur: Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Dünü, Bugünün ve Geleceği", **Tarih ve Medeniyet Dergisi**, S.55, İstanbul: İhlas Holding Yayınları, 1998, ss. 50-55

SEZER, Ayten. "Osmanlı'dan Cumhuriyete Misyonerlerin Türkiye'deki Eğitim Faaliyetleri", **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, S. 16, Ankara: 1999, ss. 282-284.

- SOYSAL, İsmail. "Türk-Amerikan İlişkilerinin Ana Çizgileri", **Belleten**, C.XLI, S.162, Ankara: 1977, ss. 250-255.
- SÜRMELİ, Serpil. "Ankara'da Amerikalı Bir Gazeteci: Clair Price", Ankara: **Atatürk Dergisi**, C.4, S.4, 2005, ss. 34-35.
- ŞİMŞEK, Halil. "Johnson Mektubu ve Türk-Amerikan ilişkilerine Etkiler", (Der.)Sedat Laçiner-Osman Bahadır Dinçer-Hacali Necefoğlu, **Yeni Dönemde Türk Dış Politikası**, Ankara: USAK Yayınları, 2010, ss.70-88.
- ŞİMŞİR, Bilal. "Amerika'da Ermeni Propagandası ve Büyükelçi Ahmet Rüstem Bey", **Ermeni Araştırmaları Dergisi**, Cilt I, Sayı: 2, Ankara, 2001, ss. 30-49.
- TORUN, Esmâ. "Türk-Amerikan İlişkilerinin Dünü, Bugünü ve Yarını", **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, S.5, Ankara: Ankara Genel Kurmay Basımevi, Temmuz 2005, s. 229-261.
- TURGAY, Üner A. "Ottoman-American Trade During the Nineteenth Century", **Osmanlı Araştırmaları**, C.3, 1982, ss. 184-202.
- TÜR, Özlem. "Türkiye-İsrail İlişkileri: Yakın İşbirliğinden Gerileme", **Ortadoğu Analiz Dergisi**, C.1, S.4, Ankara: 2009., ss. 16-31.
- USLU, Nasuh. "Kıbrıs Sorunu ve ABD", (Der.) İrfan Kaya Ülger- Ertan Efeğil, **Avrupa Birliği Kışkırtıcılığı Kıbrıs Meselesi**, Ankara: HD Yayıncılık, 2001, ss. 151-187.
- ÜLMAN, Haluk. "İkinci Dünya Savaşının Başından Truman Doktrinine Kadar Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri (1939-1947)", **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yayını**, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1961, ss. 2-24.
- YAVUZ, Bige S. "Fransız Arşiv Belgelerinin Işığında Chester Demiryolu Projesi", **Atatürk Yolu Dergisi**, Ankara: AÜ Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, S.24, 2003, s. 530-550.

İNTERNET ADRESLERİ

“Wilson İlkeleri”, 22.02.2010 tarihinde http://tr.wikipedia.org/wiki/Wilson_yüzde_C4yüzde_B0lkeleri adresinden alınmıştır.

Fuat Aksu, “Türkiye - Suriye bunalımı”, 02.02.2010 tarihinde <http://www.sbu.yildiz.edu.tr/Fuatyayinlar/suriye-turkiye.htm> adresinden alınmıştır.

“Navarin Deniz Muhaberesi”, 27.02.2010 tarihinde http://tr.wikipedia.org/wiki/Navarin_Deniz_Muharebesi adresinden alınmıştır.

“Berberi Kelimesi”, 02.01.2010 tarihinde <http://www.turkcebilgi.com/berberiler/ansiklopedi>, adresinden alınmıştır. 23.02.2010 tarihinde http://wvm.archive.org/stream/diplomaticnegoti00pauluoft/diplornaticnegoti00pa_ufluoft_djvu.txt, adresinden alınmıştır.

C.Oscar Pauliin, "Diplomatic Negotiations of American Naval officers (1778-1883), 26.02.2010 tarihinde http://www.archive.org/stream/diplomaticnegoti00pauiuoft/diplomaticnegoti00pa_uuiuft_divu.txt, adresinden alınmıştır.

27.02.2010 tarihinde <http://www.osmanli.org.tr/yazi-4-119.html>, adresinden alınmıştır.

03.02.2010 tarihinde http://tr.wikipedia.org/wiki/Amerika_Birleşik_Devletleri_Deniz_Piyade_Kolordusu adresinden alınmıştır.

11.02.2010 tarihinde <http://www.sbu.yildiz.edu.tr/Fuatyayinlar/trgr-guvenlik.htm>, adresinden alınmıştır.

13.02.2010 tarihinde <http://i-cias.eom/e.o//dey.htm>, adresinden alınmıştır.

26.02.2010 tarihinde <http://www.archive.org/stream/diplomaticnegotiOOpauiuft/diplomaticnegotiQOpa%20uluoft%20divu.tx>: adresinden alınmıştır.

27.02.2010 tarihinde http://en.wikipedia.org/wiki/Eastern_Question adresinden alınmıştır.

03.03.2010 tarihinde <http://tarihvemedeniye.org/2009/09/ilk-abd-baskanini-ii-abdulhamid-agirladi/?nggpage=3> adresinden alınmıştır.

"125th Anniversary of the First U.S. Anti-Drug Law: San Francisco's Opium Den Ordinance (Nov. 15, 1875)" 31.03.2010 tarihinde <http://www.drugsense.org/dpfca/opiumiaw.html> adresinden alınmıştır.

31.03.2010 tarihinde <http://coursesa.matrix.msu.edu/-hst203/documents/pure.html>,. adresinden alınmıştır.

Nadir Eroğlu, "Türkiye'de iktisat Politikalarının Gelişimi (1923-2003", Marmara Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Türkiye Cumhuriyeti Sempozyumu, İstanbul, 2003,

10.03.2010 tarihinde <http://mimoza.marmara.edu.tr/-neroglu/iktisat-politikalari.pdf> adresinden alınmıştır.

"Atatürk Hariç ABD ile Gizli Anlaşma Yapmayan Yok", Yeni Çağ Gazetesi 10.03.2010 tarihinde <http://www.yenicaggazetesi.com.tr/haberdetav.php?hit=3236> adresinden alınmıştır.

20.03.2010 tarihinde <http://www.cyprus-conflict.org/materials/macmillanplan.html> adresinden alınmıştır.

5 Haziran 1964 Tarihli Milliyet Gazetesi, "Arabulucu Henüz Bir Çare Yok Dedi.", 22.04.2010 tarihinde <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYavinlari/3pbiXPg1kIAIhikADRfzhgx3D%20x3D> adresinden alınmıştır.

Ahmet Gazioğlu, "Rum Mezalimi ve KKTC'ye Doğru", 22.03.2010 tarihinde <http://strateii.cukurova.edu.tr/KIBRIS/10.htm> adresinden alınmıştır.

İçişleri Bakanlığı Araştırma ve Etütler Merkezi, "Kıbrıs Sorunu'nun Tarihsel Süreci: Kıbrıs Sorunu'nun Kökenleri"

22.04.2010 tarihinde http://www.arem.gov.tr/rapor/degerlendirme/kibris/tarihsel_surec.pdf, adresinden alınmıştır.

22.04.2010 tarihinde "Cyprus: Historical Overview", <http://www.mfa.gov.tr/cyprus-historical-overview.en.mfa> adresinden alınmıştır.

"Acheson Planı", 22.04.2010 tarihinde <http://www.brt.gov.nc.tr/haberler/haber/sagmenu/belgeler/acheson.htm>, adresinden alınmıştır.

Erhan Yaylalı, "Ejderha ile Dans Etmek: Türk-ABD İlişkilerinin Yakın Geçmişi", 24.04.2010 tarihinde http://www.venitrend.com.tr/evaylali/evaylali_ejderha.html adresinden alınmıştır.

"Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin Kuruluşu",

24.04.2010 tarihinde <http://www.kktcb.eu/upload/pdf/87966.pdf> adresinden alınmıştır.

SÜRELİ YAYIN

Cumhuriyet Gazetesi

Hürriyet Gazetesi

Milliyet Gazetesi

Ulus Gazetesi

BÜLTEN

American Hellenic Institute, (2006). *Crisis on Cyprus*, U.S Government Printing Office, Washington.

Jandarma Genel Komutanlığı, (1975). *Narkotik maddelerle mücadelede temel bilgiler*, Ankara.

Report to the U.N Narcotics Commission. (1970). US Department of State Bulletin October 26.

T.C. Dışişleri Bakanlığı, Belleten No:70, Temmuz 1970.

T.C. Dışişleri Bakanlığı, Belleten No:76, 5 Ocak 1971.

T.C. Dışişleri Bakanlığı, Belleten No:81, Haziran 1971.

T.C. Dışişleri Bakanlığı, Belleten, No 69, Haziran 1970.

T.C. Dışişleri Bakanlığı, Belleten, No:65, Şubat 1970.

T.C. Dışişleri Bakanlığı, Belleten, No:67 Nisan 1970.

T.C. Dışişleri Bakanlığı, Belleten, No:79, Nisan 1971.

T.C. Tarım Bakanlığı, (1971). *Beyaz Kitap*, Ankara, Haziran.

“ABD’nin 11 Mart 1941 Kanunu ile İlgili Yardımlar Hakkında Anlaşma”, Düstur, 3. Tertip, C.26, S.1285.

ÖZET

MORDOĞAN, Cavidan

TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİNDE KRİZ DİPLOMASİSİ

Yüksek Lisans Tezi, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı

Ankara, 2010

‘Türk-Amerikan İlişkilerinde Kriz Diplomasisi’ başlığını taşıyan bu çalışmada; diplomasinin tanımı, kriz diplomasisinin özellikleri ve kriz diplomasisi çerçevesinde Türk-Amerikan ilişkileri incelenmiştir.

Çalışmada zaman ve kaynak sınırlandırılmasına gidilerek, Türk-Amerikan ilişkilerinde kriz diplomasisi eksenli olarak Büyükelçi Krizi, Afyon Krizi ve Kıbrıs Krizi konuları seçilmiştir. Ele alınan bu krizlerin, tarihi gelişimleri, derinleşme süreçleri ve çözömlenme aşamaları ayrıntılıyla ele alınmıştır.

1914 yılında Osmanlı Devleti’nin ABD büyükelçisi Ahmed Rüstem Bey’in Washington’da “*persona non grata*” olarak ilan edilmesi ile derinleşen Büyükelçi Krizi’nden kısa bir süre sonra diplomatik ilişkiler 1917 yılında, on yıl gibi uzun bir süre kesintiye uğramıştır.

Türkiye Cumhuriyeti ve ABD arasında 1927 yılında tekrar başlayan ilişkiler ise uyuştöruocu meselesinin ABD’nin iç politikası haline gelmesiyle patlak veren Afyon Krizi ile tekrar gerginleşmiştir.

Afyon krizi ile yakın dönemlerde yaşanan ve Türk-Amerikan ilişkilerinde derin yaralar bırakan Kıbrıs Krizi, diplomatik lisanı aşan kelimelerle kaleme alınmış Johnson mektubu ile baş göstermiş ve ABD’nin ambargo kararı alarak ilişkileri kopma noktasına getirmesi ile Türk Dış Politikasında güncelliğini koruyan hususlardan biri olmuştur.

1927 yılından itibaren devam eden diplomatik ilişkiler, yukarıda ele alınan diplomatik kriz dönemlerinde gerilmiş ancak yaşanan krizlere rağmen kopmamış hatta gelişerek devam etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk-Amerikan, Diplomasi, Kriz, Afyon Krizi, Kıbrıs Krizi

ABSTRACT**MORDOGAN, Cavidan****A Study on Crisis Diplomacy in Turkish-American Relations****Master's Thesis, Department of International Relations****Ankara, 2010**

Within this study, named 'Crisis Diplomacy in Turkish-American Relations'; the definition of diplomacy, characteristics of crisis diplomacy and Turkish-American Relations in the frame of crisis diplomacy have been studied.

Undergoing a limitation in time and sources; Ambassador Crisis, Opium Crisis and the Cyprus Crisis in Turkish-American relations were chosen as topics in the axis of *Crisis Diplomacy*. The historical developments', deepening processes and the resulting steps of those crises were examined in details.

The Ambassador Crisis deepened when the Washington Ambassador of Ottoman Empire, Ahmed Rüstem, was declared as "*persona non grata*" in 1914. Short after, diplomatic relations in two countries were closed down for 10 years.

Diplomatic relations, between Turkish Republic and United States of America, started in 1927, strained with the outbreak of Opium Crisis when drug issues became the domestic politics of U.S.

Cyprus Crisis and the embargo decision of U.S., experienced near the same time with Opium Crisis and left a deep wound in relations and, started with Johnson letter which was written over diplomatic language, became one of the current issues of point in Turkish Foreign Policy.

In spite of the crisis mentioned above, diplomatic relations between U.S. and Turkey that started in 1927, strained time after time but did not break and continued to improve.

Keywords: Turkish-American, Diplomacy, Crisis, Opium Crisis, Cyprus Crisis.